

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Modernisterna Bærtling och Carlsund
- Kura skymning – ett nordiskt kulturprojekt
- Om Johannes Jørgensen
- Finlands självständighet 90 år
- Olav Tryggvason – en ofullbordad Grieg-opera
- Porkala – parentesen
- Rundt om Thule
- Intervju med Göran Persson
- Kunskap om Norden – uppdraget som inte finns
- Bokessä: Fyra böcker om Göran Persson

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningarna Norden ■ ■

Årg. 84 • 2008 • Häfte 1

INNEHÅLL

Artiklar

Carlsund och Bærtling. Två modernisters återkomst. <i>Beate Sydhoff</i>	1
Kura skymning – ett ovanligt kulturprojekt. <i>Maj-Britt Imnander</i>	9
Johannes Jørgensen – en rejsende konvertit. <i>Poul Houe</i>	19
Finlands självständighet 90 år. <i>Björn von Sydow</i>	33
Söderlinds fullføring av Griegs ufullendte opera Olav Tryggvason <i>Owain Edwards</i>	41
Lugnt i Norden efter Porkala-parenthesen. <i>Tom Söderman</i>	47
Rundt om Thule. <i>Steen A. Cold</i>	51
NT-Intervjun. Hamsun och Vesaas Perssons favoriter. <i>Lars J. Eriksson</i>	61

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Kunskap om Norden – oppdraget som inte finns. <i>Henrik Stenius</i>	65
Krönika om nordiskt samarbeite. <i>Anders Ljunggren</i>	69

* * *

Bokessä

Fyra gånger Göran Persson. <i>Claes Wiklund</i>	73
---	----

* * *

Kring böcker och människor

En finlandssvensk proletärförfattare. <i>Henrik Helenius</i>	83
Det er forskjell på Oscar Torp og Göran Persson. <i>Jon Hustad</i>	85
To biografier om Einar Førde. <i>Harald Stanghelle</i>	88
Faktaspäckad biografi över Klara Johanson. <i>Anna Hedelius</i>	92
Grundig og godt om Welhaven. <i>Hans H. Skei</i>	93
Karl Gerhard sedd ur en sons perspektiv. <i>Torsten Hallberg</i>	95
Sammanfattning.	99
Tiivistelmä.	100

BEATE SYDHOFF

CARLSUND OCH BÆRTLING

Två modernisters återkomst

Två mycket uppmärksammade konstutställningar har visats i Stockholm hösten 2007; Carlsund på Liljevalchs konsthall och Bærtling på Moderna Museet. Om dessa två modernister skriver fil. lic. Beate Sydhoff. Hon har varit konstkritiker i Svenska Dagbladet, kulturråd vid svenska ambassaden i Washington, chef för Kulturhuset i Stockholm samt ständigt sekreterare i Konstakademien. Beate Sydhoff är ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse.

Hösten 2007 har konstpubliken i Stockholm fått en fördjupad och kanske också förnyad upplevelse av två svenska modernister, som länge varit borta från konstscenen. Det var Otto G Carlsund på Liljevalchs konsthall och Olle Bærtling på Moderna Museet. Carlsund avled 1948, femtio år gammal, och förpassades rätt snart in i glömskan, och Bærtling gick bort 1981 och var då sjuttio år gammal. Deras öden gick omlott, kan man säga, genom att Bærtling började finna sin form ungefär där Carlsund slutade. Formmässigt hade de gemensamt sin tro på den abstrakta bildens rumsliga möjligheter och dess väg genom den geometriskt stränga plana ytan. Som personligheter var de mycket olika liksom den omvärld som de hade att slåss mot. Genom det nya intresset för abstrakt konst också i Sverige efter andra världskriget hade dock Bærtling troligtvis det lättare att få gehör för sina idéer än vad Carlsund hade omkring 1930. Synen också på det offentliga rummet hade hunnit ändra sig rätt mycket på tjugo år.

Otto G Carlsund föddes i S:t Petersburg 1897, där hans far var verksam på Nobels industrier, som drevs av Alfred Nobels bror Emanuel. Modern var fransyska och var utbildad vid École des Beaux Arts i Paris. Detta förklarar Ottos internationella framtoning och hans lätthet att anpassa sina idéer och sitt liv till den franska konstscenen, dit han kommer 1924 efter vistelser i Sverige (Norrköping) och Norge. Han hade under sin uppväxt varit duktig i teckning och var fascinerad av maskiner som han gärna avbildade, bland annat lokomotiv och bilar. När han i Paris söker sig till Fernand Légers målarskola Académie Moderne så har han hamnat mitt i den nya konstens hetaste plats när det gällde entusiasmen för framtiden och den nya civilisation som man anade skulle komma. Här fanns också den svenske målaren Erik Olson och den danska konstnären Francisca Clausen. Båda blev nära vänner till Otto

Den femte programmalningen 1930, Eskilstuna konstmuseum.

och kom att ingå i den puristiskt konstruktiva rörelse som verkade under hela 1920-talet i Paris. 1930 skulle Otto G Carlsund tillsammans med några andra konstnärer, bland annat Jean Hélion, forma gruppen *Art Concret*. Begreppet ”konkret konst” var skapat och skulle återkomma också senare i den svenska konsten mot slutet av fyrtioalet hos de s.k. konkretisterna.

Det finns en plats där denna konstnärliga riktning i vid bemärkelse fick sitt starkaste framträdande samtidigt som den helt dömdes ut av publiken. Det var på Stockholmsutställningen 1930 i caférestaurangen Puck, där Otto G Carlsund hängt en utställning med de främsta av de konstnärer som då verkade inom olika delar av den abstrakta och geometriska konsten. Det var en fantastisk utställning – det vittnar de samtida dokumentära fotografierna om – med tätt hängda verk av modernister som Piet Mondrian, Hans Arp och andra som idag tillhör den konsthistoriska eliten från denna tid. Utställningen har numera fått kultstatus och betraktas som den första modernistiska konstutställningen i Sverige. Kanske har man inte heller efter den uppnått en sådan koncentration av seklets nyskapande abstrakta konst på en enda utställning.

Den svenska publiken var dock inte mogen för dessa konstverk. Med undantag för några få konstkritiker dömdes utställningen ut och Otto G Carlsund, som bekostat utställningen med egna medel, fick se sig både fattig och skandaliserad i Stockholm efter detta. Han kände det också som om han

hade svikit sina franska konstnärskollegor och återvände därefter inte till Paris utan började en bana som konstkritiker och skribent i Sverige.

En viktig del av verken på Stockholmsutställningen var de två stora väggmålningar som Carlsund gjorde i restaurangen Lilla Paris, och som sedan förstördes när utställningen togs ner. De hade titeln "Rapid" och var med sina starka diagonaler en fantastisk markering av den konkreta formens möjligheter att aktivera ett offentligt rum av detta slag. Dessa målningar har rekonstruerats på utställningen i Liljevalchs och täcker två väggar i den första stora utställningshallen. Här kan utställningsbesökaren verkligen ta del av den starka monumental kraften i verken, något som Carlsund såg som den nya offentliga konstens väg mot en ny formmiljö. Han hade redan 1926 utfört ett antal målningar som förlagor för större monumentala verk i en biograf av Le Corbusier i Paris, som dock aldrig byggdes. En av dessa målningar gjordes i sitt monumentalformat, tre meter, men de övriga stannade som skisser och målningar i mindre format. Den målning som finns i sitt stora format utfördes för biografen Regina i Stockholm 1934.

Carlsund skulle återkomma till den offentliga bilden senare i sitt liv, när han var intagen på Sabbatsbergs sjukhus 1948, samma år som han sedan avled. På Skissernas Museum i Lund finns bevarade några akvarellerade skisser med flyttbara "löpare" i konkreta former som han avsåg skulle placeras i stort for-

*Otto G Carlsund och hans
hustru Margareta i hemmet
på Valhallavägen i Stockholm
– 1942.*

mat på de tråkiga sjukhusväggarna för att liva upp den sterila miljön. Härmed hade han påbörjat något som senare skulle utvecklas till en offentlig konst där även sjukhusmiljöer kom i centrum. Den stora konstnärliga insatsen i Sveriges offentliga miljöer skulle nå sin topp på 1960-talet då man fortfarande hade kvar visionen att den nya konsten skulle nå ut till alla samhällsmedborgare.

Den vision om den monumentala bilden, som Otto G Carlsund förverkligade i tyvärr alltför få av sina verk, finns mycket påtagligt utvecklad i hans stafflimåleri under senare delen av 1920-talet, åren alldeles innan Stockholmsutställningen. Om man ser till hela hans livsverk så är det målningarna från denna period som är de allra starkaste och mest nyskapande. Han gör då ett antal målningar i koncentrerat puristisk form, som bland annat är förslag till kompositioner för bibliotek och musikrum. Det är kanske också därför som man kan ana ett "tonläge" i dessa bilder som ger dem en konstnärlig kapacitet av mycket unikt slag. De är, förutom att vara målningar, också rumsliga markeringar som klingar på ett sätt som skulle ha gjort de större monumentala bilderna, om de hade kommit till stånd, till en ny form av offent-

lig konst. Nu blev det endast väggmålningarna i restaurangen ”Lilla Paris” på Stockholmsutställningen som vittnar om detta. Och de är förstörda.

Olle Bærtlings inställning kommer nära Carlsunds i det att han utvecklar ett måleri som också blir en form av modeller för konstverk i större format i offentliga miljöer. Samtidigt använde han sina stafflimålningar med de karakteristiska vinklarna och diagonalerna i starka färgvariationer i själva de offentliga miljöerna. På flera av de utställningar han gjorde, bland annat på Konstakademien 1969, hängde han sina målningar på olika höjder och i bestämda förhållanden till varandra, så att de svarta vinklade konturerna kunde löpa samman någonstans på väggen utanför tavlorna. När de nya universitetsbyggnaderna i Frescati kom till i början av sjuttioalet så hängdes i den stora genomgångshallen i arkitekten David Helldéns byggnad målningar av Bærtling efter konstnärens noggranna anvisningar. Jag minns att jag mötte honom och arkitekten Helldén där ute, i samband med att byggnaderna och hängningen skulle invigas, för att göra ett konstreportage för Svenska Dagbladet. Det hela kändes då som en inspirerande och innovativ hängning i denna sena modernistiska miljö.

Olle Bærtling föddes i Halmstad 1911 och flyttade med sin familj till Stockholm 1928. Han började sin yrkesbana som bankman och var verksam som valutahandlare på dåvarande Skandinaviska Banken ända fram till mitten av femtioalet. Som konstnär kan man kalla honom autodidakt, och hans tidiga måleri från fyrtioalet kan beskrivas som en form av expressiv bild där han särskilt betonar svärtan i konturerna. När han på femtioalet kommer till Paris för att söka kontakt med de kretsar som då dominerade det nya måleriet så fick han näring för ett måleri som blev alltmer neoplastisistiskt, det vill säga förenklat till ytan med några få starka linjer som avdelade bilden. Han fick kontakter med bland andra konstnären Auguste Herbin och Galerie Denise René, som blev hans viktigaste fästen i den nya abstrakta konsten som dominerade konstscenen under femtioalet.

När jag började läsa konsthistoria, 1967. Olle Bærtling.

ria i Stockholm 1957 och hade bland andra dåvarande docenten Oscar Reutersvärd som lärare, så fick jag och mina studiekamrater en ”naturlig” väg in i Bærtlings ateljé genom att Oscar Reutersvärd och även docenten i Uppsala Teddy Brunius var nära vänner och uttolkare av Bærtlings verk. Vi var ofta uppe i hans lägenhet på Kommendörsgatan i Stockholm och fick hans kommentarer till sina egna och andras verk. De senare var han oftast mycket kritisk till. Hans hustru Lisa var alltid närvarande och behjälplig med att lyfta fram hans målningar till beskådande. Hans utställningar hos Agnes Widlund på Samlaren var också en plats för samling, och man kan säga att han på flera sätt dominerade Stockholms konstliv under denna tid. De konkretistiska målare som han var en äldre kollega till vid denna tid, bland andra Lennart Rodhe och Olle Bonniér, hade han inte mycket kontakt med. De tolererade varandra, men det var också allt.

Den monumentala bilden i den offentliga miljön hade dock en särskild betydelse för Olle Bærtling. Ett av de märkligaste offentliga konstverk som finns i Stockholm är den entré till det första höghuset i Stockholm City som han utförde 1959-60, och som fortfarande är ett av de mest radikala konstverken i Stockholms offentliga miljö. Här har han lagt sina vinklar i väggarnas målningar på ett sådant sätt att de vidgar den smala och ganska tråkiga entrén och skapar ett dynamiskt rum som leder besökaren in mot hissarna. Ett magiskt rum, skulle jag vilja kalla det, och tyvärr okänt för en stor del av Stockholms befolkning som inte har anledning att besöka kontoren i huset. Ett annat

Entrén till första höghuset i Stockholm City utformades av Olle Bærtling.

offentligt verk inte långt därifrån är de draperier i Kulturhusets stora hörsal som syns genom glasväggen på fjärde våningen. De är synliga också inifrån. Ibland, när de är frändragna, ser man inte detta verk. Numera, till min stora glädje, ser jag att de hålls frändragna så gott som alltid, vilket gör att Bærtlings verk också får en verkan utåt, mot Sveavägens inlopp mot Sergels torg.

Sergels Torg skulle få se ytterligare ett konstverk av Olle Bærtling, i varje fall på papperet. I den stora inbjudna tävlingen om en skulptur för Sergels Torg 1963 inbjöds inte Bærtling men han gjorde och publicerade ändå ett förslag med en mycket stor skulptur i stål som i tunna konturer ”öppnade” rummen och den omgivande stadsmiljön. Detta verk har haft en intressant roll också i fortsättningen, då vid sidan av det utförda verket av Edvin Öhrström i glas det är, i sin utförda form, det verk som trots allt kanske är mest känt från hela denna tävlingsprocess.

Skulpturerna som Bærtling utvecklade utifrån sitt vinkelsystem har precis som hans målningar som sin avsikt att ”öppna” rummen och därmed också introducera en speciell dynamisk kraft i själva stadsbilden. Detta var en alltför djärv idé för de flesta konstråd och stadsplanerare vid denna tid. Den offentliga konsten var fortfarande betraktad som underställd arkitekturen i stadsrummet. Det var endast i slutna miljöer som man kunde tolerera att konsten fick en dominerande ställning. Bra exempel på detta är vissa av de nya tunnelbanestationer i Stockholm som ungefär samtidigt fick sina väggar gestaltade med konstverk. En skulptur i mindre format av Bærtling sattes dock upp vid David Helldéns ljusblå universitetsbyggnad i Frescati och blev på det sättet en vägvisare in till den hängning av hans målningar, som tidigare nämnts gjordes i det inre av byggnaden.

De båda utställningarna av Carlsund och Bærtling hösten 2007 i Stockholm är minnesvärda av flera skäl. Dels är de båda mästertligt curerade av Anders Wahlgren respektive John Peter Nilsson, väl presenterade med kataloger som kommer att vara

Xrab, 1972. Olle Bærtling.

användbara länge med sitt material för både forskare och publik. Sedan kommer de i en period som har präglats av djupt ointresse för den modernistiska konsten, både bland kritiker och konstnärer. Modernisterna har man betraktat som kategoriska och trångsynta genom den disciplin och formlära de företrädde, och istället förordat de postmoderna strömningar som markerat subjektiv frihet från regler av konkret karaktär.

På Moderna Museet görs ett försök att sätta in Olle Bærtlings måleri i en nära relation till den amerikanska konst som ungefär samtidigt verkat i en liknande abstrakt anda. Det är intressant som ett experiment men svårt att se annat än som en överensstämmelse i vissa formspråk. Den amerikanska konsten har en annan filosofisk utgångspunkt än Bærtlings europeiska bas och verkar också med en annan koncentration i rummet, utan den dynamiska bångstyrighet som den gamle modernisten Bærtling stått för. Det är helt enkelt en europeisk och en amerikansk mentalitet som står för två olika inställningar i konsten.

I utställningen med Otto G Carlsunds verk på Liljevalchs konsthall, där också den mycket intressanta film visas om konstnären som Anders Wahlgren producerat, finns en bandad intervju med Oscar Reutersvärd, som träffade Carlsund första gången 1941 och därefter verkade som redaktionssekreterare på Carlsunds egen tidskrift *Konstvärldens* redaktion. Han berättar där sina minnen av Carlsund och säger bland annat att tidskriftens redaktion låg i hörnet av Valhallavägen och Odengatan i Stockholm. Två våningar ner i samma hus bodde skulptören Arne Jones, och hos honom samlades de konstnärer som senare skulle skapa den konkretistgrupp som verkade starkt under femtio- och sextiotalen, delvis i förlängningen av den konst som Carlsund hade stått för. Oscar Reutersvärd berättar att Carlsund var kritisk till deras formuppfattning och såg den som ett svek mot den konkreta konsten. Dock, säger Oscar, var han besviken över att de aldrig gick de två trapporna upp och besökte honom. Då kanske konsthistorien sett annorlunda ut på denna punkt.

MAJ-BRITT IMNANDER

KURA SKYMNING

– ETT OVANLIGT KULTURPROJEKT

Detta är ingen uttömmande och heltäckande rapport om den nordiska biblioteksveckan *Kura skymning*. Den är ett kulturprojekt som i hela sin nordiska mångfald skulle vara värd en gedigen forskarinsats. Det som följer här är i första hand en personlig berättelse om glädjen att i mer än tio år ha fått vara delaktig i ett framgångsrikt nordiskt litteraturprojekt som representant för Föreningen Norden i Sverige.

Maj-Britt Imnander har bl.a. varit direktör för Nordens hus i Reykavík samt rektor för Nordens folkliga akademi i Kungälv. Hon fick mottaga Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj år 2007 för sina förnämliga folkbildningsinsatser.

År 2007 var det elfte gången som Kura skymning genomfördes med syftet att lyfta fram vårt gemensamma nordiska kulturarv – i första hand litteraturen. Också år 2007 samlades människor en mörk novemberkväll på biblioteken över hela Norden, för att i skenet av levande ljus läsa och lyssna till en och samma text, men på sina egna språk. Enligt grundidén är detta inledningen på en hel nordisk biblioteksvecka. Kura skymning har blivit en tradition såväl på biblioteken som i Föreningen Nordens lokalavdelningar, som har samarbetat ända från början.

Förskolor och skolor har anslutit sig till idén, och där samlar man barnen till högläsning när arbetsdagen börjar. Traditionen har spritt sig också utanför våra gränser. I Estland, Lettland och Litauen har ett ökande antal bibliotek genom att delta i Kura skymning satt fokus på de nordiska ländernas litteratur. 2006 var det totalt 2.245 bibliotek och skolor som deltog i ljuständnings- och högläsningssceremonin, därav 700 i Baltikum. I andra länder har man också visat intresse: 2003 deltog ett bibliotek på Shetland och ett på Orkney. 2004 var det dags för Norska sjömanskyrkan i Schweiz och Danska skolan i Süder Brarup (Sydschlesvig) för att nämna ytterligare ett par exempel.

Ljuständningen har blivit flaggskeppet, det mest uppmärksammade inslaget i projektet. Men idén med en hel nordisk biblioteksvecka har fullföljts med ett tema som knutits till valet av text för högläsningen. På många håll har man nöjt sig med programmet den första kvällen, på andra ställen har biblioteket, föreningslivet och skolan samarbetat om en rad aktiviteter som fyllt veckans

alla dagar. Kreativiteten och variationen har varit stor och gett upphov till ett programutbud som det inte går att ge en samlad bild av. Det är det som är det fantastiska med Kura skymning-projektet. Det har förenat en gemensam manifestation och en stark känsla av nordisk gemenskap med en bred och varierad aktivitet som på många olika sätt ökat kunskapen och intresset för grannländerna och deras språk och kultur. De lokala aktörerna har varit många, fruktbara samarbeten har initierats, nya traditioner har skapats. Och det kanske bästa av allt: högläsningkonceptet fungerar lika bra vid små som vid stora sammankomster!

2007 var det Sigrid Undset som stod för texten

Den vuxentext som PR-foreningen for nordiske biblioteker valde för högläsningen den 12 november 2007 hämtades ur Sigrid Undsets roman *Kristin Lavransdotter*. Det är ett avsnitt ur ”Brudkronan”, den första volymen, del II Kronan – som handlar om hur Lavrans Bjørgulfsson hämtar hem sin dotter från systrarna i klostret i Oslo, när han fått veta att hon lämnat sin fästman för en stark och i familjens ögon omöjlig kärlek till Erlend. Det är en berättelse som en tidigare generations kvinnor läst och fångats av, men det är också en text och en dramatik som många människor i dagens nordiska samhällen kan känna igen.

Det var alltså författaren och Nobelpristagaren Sigrid Undset som uppmärksammades år 2007. För många i den yngre generationen är hon ganska okänd men värd att upptäckas på nytt. Barnens texter – det finns en för de större barnen och en för de mindre – var självskrivna det år, då hela Norden och världen firade Astrid Lindgrens 100-årsdag. Liksom Undsettexten var också Lindgren-texterna valda med utgångspunkt i 2007 års tema – ”Kvinnan i Norden” och hämtade ur böckerna *Ronja Rövardotter* och *Pippi Långstrump går ombord*. Temats roll var som vanligt att inspirera till fler program och aktiviteter med nordisk inriktning under den vecka som följde på den gemensamma högläsningssaktiviteten.

Hur gick det egentligen till när den lysande idén föddes?

I augusti 1995 arrangerade den då nystartade PR-foreningen for nordiske biblioteker ett idéseminarium i Köpenhamn. Det avslutades med ett möte, där man ville pröva idén om en gemensam nordisk manifestation på biblioteken. Syftet skulle vara att synliggöra vår nordiska berättartradition.

Det var på det här mötet som den bärande idén till Kura skymning föddes. Liksom i gamla tider skulle människor samlas i skymningen för att läsa och lyssna till spännande och goda berättelser ur nordisk litteratur – muntliga eller skriftliga. Det blev naturligt att tänka sig att ett sånt evenemang skulle förläggas till årets mörkaste tid – början av november. Vid en och samma tidpunkt

en bestämd kväll skulle det elektriska ljuset i biblioteken i alla de nordiska länderna släckas ner, och i skenet från levande ljus en omsorgsfullt utvald text, densamma överallt i Norden, läsas högt för dem som samlats. Namnet på aktiviteten var givet, hämtat ur gammal nordisk tradition: Kura skymning; Skumringstid; Í skýmingini; Skumringstime; Í ljósaskiptunum; Eahketveigin; Taarsiarsaartalernera; Iltahämärässä. (Vad som är vilket språk överlämnas härmed till läsaren att själv reda ut.) Texten för högläsningen skulle helst också finnas översatt till så många av språken i Norden som möjligt.

Idén var inte helt ny. PR-föreningen för nordiska biblioteker bildades alltså 1995. Men redan 1993 hade PR-ansvariga bibliotekarier samlats till nordisk kurs i Köpenhamn och börjat diskutera ett intensivare nordiskt samarbete på sitt arbetsområde. Redan från början fanns idén om en årlig nordisk biblioteksvecka med.

1995 arbetade man också i Föreningen Norden i alla nordiska länder med ett flerårigt kulturprojekt stött av Nordiska ministerrådet. Det hade som mål att stärka den nordiska identiteten och inspirera till olika former av samverkan mellan Föreningen Norden och skolor, kulturföreningar, bibliotek etc. Projektet hette *Nordliv* och tonvikten låg på lokal verksamhet.

PR-föreningens och Föreningen Nordens intressen möttes vid mötet i Köpenhamn i augusti 1995. Det ledde till att man bildade en gemensam arbetsgrupp för att gå vidare med planerna. Denna nordiska arbetsgrupp har under de 12 år den funnits bestått av styrelsen för PR-föreningen för nordiska biblioteker, med ordföranden Björn Lindwall i spetsen, samt representanter för Föreningarna Norden i alla de nordiska länderna och självstyrande områdena.

Konkret arbetade man på temat ”Kura skymning – Ordet i Norden” med planeringen av den första nordiska biblioteksveckan hösten 1997. Projektet knöts närmare till *Nordliv*-satsningen som gick in i sitt sista arbetsår. Det nya projektet kom att administreras av Föreningarna Nordens Förbund, och kontakter upprättades med Nordiska ministerrådet och NORDBOK, den nordiska litteratur- och bibliotekskommittén som lades ner 2006.

Föreningarna Nordens Förbund åtog sig den operativa ledningen, och som projektkoordinator blev Hrafnhildur Jósefsdóttir anställd. Projektet fick därmed sin första bas i Föreningen Norden på Island.

Kura skymning var från starten en aktivitet tänkt för vuxna. Men 1999, när en text ur Astrid Lindgrens *Emil i Lönneberga* valdes för högläsningen, kom också barnen med. Sedan dess har de fått sin egen text och sin egen tid. Det ”kuras gryning” i skolor, på daghem och i bibliotekens barnverksamhet.

Kura skymning har blivit en uppskattad årlig tradition både hos biblioteken och deras besökare och i Föreningen Nordens verksamhet. Antalet bibliotek som årligen anmäler sig som deltagare ökar stadigt. Statistiken ger dock ingen säker bild av aktivitetens omfattning, eftersom man ibland nöjer sig med att

anmäla huvudbiblioteket, men utöver det genomför Kura skymning på en eller flera filialer. Vi vet också att många bibliotek ”kurar skymning” utan att anmäla sig överhuvudtaget. Ännu svårare är det förstås att ange exakta publiksiffror. Räknar man in alla skolor och andra institutioner som ”kurat gryning” med barn och ungdomar och andra arrangemang under den nordiska biblioteksveckan, så kan antalet människor som varje år involveras i denna nordiska kulturverksamhet räknas i sexsiffriga tal. Inget annat nordiskt kulturarrangemang har fått så mycket uppmärksamhet i press och andra media som Kura skymning. Idén från 1995 har visat sig vara högst livskraftig!

Arbetsfördelning och samverkan

Under åren sedan 1997 har en fast arbetsfördelning vuxit fram. Det är PR-föreningens styrelse som varje år valt tema och texter till Kura skymning. Man tar också fram en omfattande idékatalog, som förnyas och anpassas till varje års tema. PR-föreningen ansvarar för information och kontakt när det gäller biblioteken, ombesörjer informationsartiklar i bibliotekstidskrifter mm. Föreningarna Nordens Förbund har haft uppdraget att sköta den centrala samordningen och administrationen av projektet. Nordenföreningarna i varje land bearbetar och stöder sina lokalföreningar för ett aktivt deltagande i Kura skymning. På de allra flesta håll har detta inneburit ett värdefullt lokalt samarbete med biblioteken kring en programverksamhet, där Föreningen Norden deltar i det praktiska genomförandet och bidrar med kontakter och kunskap när det gäller grannländerna.

Mycket arbete har lagts ner på Kura skymnings hemsida, som informerar om teman, texter, kontakter mm och där man också hittar den innehållsrika idékatalogen. Biblioteken kan anmäla sig via hemsidan och samtidigt beställa PR-material för de lokala aktiviteterna. Det är i första hand affischer och postkort med ett motiv som markerar respektive års tema och texter. Med stor omsorg har arbetsgruppen varje år valt ut en nordisk konstnär för uppdraget att utforma affischen.

1997 producerades en informationsbroschyr till biblioteken på fem språk och affischer tryckta på åtta språk (en affisch för vart och ett av språken danska, finska, färöiska, grönländska, isländska, nordsamiska, norska och svenska) samt motsvarande postkort. I fortsättningen har man nöjt sig med att varje år erbjuda en gemensam affisch och postkort med korta texter på de olika språken.

Språkfrågan har vållat en del huvudbry under årens lopp. Som framgått utgick man i starten från att alla de åtta inhemska språken i Norden skulle finnas med i marknadsföringen. Till arbetsgruppens möten inbjöds också representanter för alla de åtta språkområdena. Men det visade sig snart att inte alla hade samma förutsättningar för att engagera sig. De texter som valdes

Den gemensamma texten för högläsning 1997 hämtades från Egil Skallagrimssons saga. Det var den välkända berättelsen om Bödvars död och om hur diktkonsten ger Egil kraft i hans stora sorg.

Fyrfärgsillustrationen som användes som affisch och postkort utformades av den isländska konstnären Auður Björnsdóttir. Temat var "Ordet i Norden".

för högläsningen fanns inte översatta till alla språken. Det är inte heller lätt att skapa den balans och delaktighet som bygger på att valet av texter känns naturligt för alla parter. Det dröjde till 2003 innan ett samiskt deltagande blev verklighet, och då gällde det barntexten och Kura gryning. Till högläsningen för barnen det året utsågs den grönländska sagan om Annganngujuk – pojken som blev bortrövad.

Färöarna och Grönland deltog aktivt under de första åren, men det blev allt svårare att vidmakthålla deras engagemang. Det finns flera förklaringar till det. I Grönland finns ingen aktiv Nordenförening och det var i huvudsak Landsbiblioteket i Nuuk som arrangerade högläsningarna inom ramen för det nordiska projektet. På Färöarna finns Föreningen Norden med aktiva lokalavdelningar, och de första åren fungerade samarbetet med biblioteken, men så småningom har intresset minskat också där. Ett skäl är att de biblioteksansvariga helt enkelt inte hinner engagera sig och driva ett projekt som inte har ett naturligt stöd bland allmänheten.

Det här är en tankeväckande situation, när det gäller vår nordiska gemenskap. Det är lätt att säga och självklart att tänka, att alla ska med i våra samnordiska projekt. I det här fallet hade det dock från början behövts mer analys och mer diskussion kring deltagandet från Grönland, Färöarna och Sameland,

områden vars språk- och identitetsfrågor inte alltid är så lätta att förstå för oss som bor i Reykjavík, Oslo, Köpenhamn, Stockholm och Helsingfors. Det handlar också om valet av texter. Om Emil i Lönneberga och Den fula ankungen kan man vara överens, likaså om valet av en isländsk saga året när projektet startade. Men det råder ingen riktig jämställdhet när det gäller vad man ska betrakta som klassiker. Den grönländska sagan var inget självklart val som barntext 2003. Lättare var det att lansera en berättelse av William Heinesen som årets vuxentext 2002, även om färingarna själva möjligen också kunde ha gjort ett annat val.

Ett projekt i projektet

2003 valdes alltså en gammal grönländsk sägen, omarbetad i dagens språkdräkt, till barntext. I arbetsgruppen tyckte vi att det var dags för ett bidrag från Sameland eller Grönland, Nordens ursprungsbefolkningar med en rik muntlig berättartradition, men det var inte så lätt att hitta något som var tillgängligt på alla språken. Det var mer av en slump att vi fick kännedom om ett annat nordiskt projekt som kunde erbjuda lösningen på översättningsproblemet.

Förlaget Atuakkiorfik i Nuuk har gett ut en serie grönländska sagor i moderna utgåvor för barn på grönländska och danska. I ett projekt stött av Nordisk kulturfond hade man fått möjlighet att översätta en av sagorna, *Anngannguujuk*, till alla de övriga inhemska språken i Norden (norska, svenska, isländska, färöiska, finska och samiska). Arbetet pågick också för att få boken utgiven på förlag i alla de nordiska länderna. Det gav oss idén att använda just den sagan som gemensam text för barnen i skola och bibliotek under den nordiska biblioteksveckan.

Det visade sig dock att man inte hittat förläggare till boken i alla språkområdena, trots att det grönländska förlaget erbjöd ett ekonomiskt fördelaktigt samtryck. Kabusa Böcker i Sverige hade bestämt sig för att utge 300 ex, det samiska förlaget Davvi Girji 350 ex och Bókadeild Føroya Lærarafelags 800 ex (!). Den färöiska upplagan var avsedd för en barnboksklubb, därav den överraskande stora upplagan i ett litet språkområde.

För att uppmuntra fler förlag att ge ut boken och för att garantera en bred spridning av den i hela Norden, sökte vi ett särskilt anslag från Nordisk kulturfond. Avsikten var att kunna erbjuda boken till alla bibliotek som anmält sig till Kura skymning/Kura gryning till ett subventionerat pris. Det hela visade sig vara ett betydligt mer komplicerat projekt än vi räknat med. Flera förlag var, trots löftet om subvention av bibliotekens inköp, svåra att intressera för utgivningen, och någon enhetlig handläggning av distributionen av boken visade sig omöjlig att genomföra. Trots allt fanns boken innan årets slut på alla språken utom norska – en norsk utgåva utkom något år senare. Totalt utgavs i ett samtryck hösten 2003 ca 4.000 exemplar av *Anngannguujuk* på 8 språk:

danska 600, engelska 300, finska 250, färöiska 800, grönländska 600, isländska 250, samiska 350, svenska 800.

Inget samiskt bibliotek hade tidigare deltagit i Kura skymning, men i samband med våra kontakter kring Anngannguujuk inspirerades biblioteket i Karasjok till att arrangera Kura gryning för barn. Man gick också ut i skolor i området och läste den grönländska sagan och samtalade med barnen om Grönland.

Projektet gav oss en god inblick i de svårigheter som möter den som försöker initiera ett nordiskt samarbete (läs samtryck) kring en lite udda nordisk barnbok. Det grönländska förlagets agent hade innan vi kom in i bilden kontaktat ett stort antal förlag i de nordiska länderna, men inte fått några reaktioner från Island, Norge och Finland. Den från början planerade svenska upplagan var också blygsam. Som skäl till att inte utge boken anfördes kritik mot ursprungstext, bilder eller översättning. Vårt projekt innebar många och långa samtal, och vi kunde i viss mån vara med och bygga upp personliga kontakter av den art som är en förutsättning för ett utgivningssamarbete. Det var ändå överraskande att det inte är mer självklart med ett nordiskt samarbete på det här området. Tyvärr stämmer våra erfarenheter väl med den inventering av barnboksöversättningar till svenska, som Svenska barnboksinstitutet gör årligen.

Inget år utan en folkstorm kring valet av texter

Kärnan i Kura skymning-projektet är texten. Texten som ska läsas högt vid de gemensamma stunderna i biblioteket eller skolan, när man sitter tryggt i sin egen miljö och vet att 100 000-tals andra nordbor just då gör detsamma, och lyssnar i skenet av levande ljus till samma text ur den nordiska litteraturen. ”Så häftigt!” – så är det många unga som uttrycker den känslan.

Det är ingen liten fråga vilka texter som väljs, också därför att texterna och det tema som biblioteksveckan har respektive år påverkar hela programverksamheten. För beslutet om vilka texterna ska bli står PR-föreningens ledamöter i arbetsgruppen, och diskussionen som föregår beslutet är alltid livlig. Synpunkterna utifrån på valet är också många och varierande. Det är knappast något textval som inte får både entusiastiskt beröm och hård kritik.

Ett undantag från detta skulle kunna vara den text som valdes det allra första året, 1997. I arbetsgruppen var vi alla var överens om att den skulle vara hämtad ur någon av de isländska sagorna, den nordiska litteraturens mest berömda verk. Valet föll på berättelsen om hur Egil Skallagrímsson sörjer sin son Bödvar, och hur hans förlamande sorg får sitt utlopp i dikten Sonatorrek. Ingen annanstans har diktningens förmåga att frigöra människans kraft fått ett bättre uttryck.

Flertalet Kura skymning-texter har hämtats ur den litteratur som vi brukar kalla klassisk. Och de flesta har dessutom varit spännande berättelser. Det gäller texter ur Frans G Bengtssons *Röde Orm*, Astrid Lindgrens *Emil*

År 2000 var det dags för en innovation. Temat "Barnet i Norden" gav kontakter med bibliotek, daghem och skolor som ville vara med och arrangera uppläsning och aktiviteter för och med barn. Så föddes idén om Kura gryning.

Högläsningstexten, som vände sig till både vuxna och barn, hämtades ur Astrid Lindgrens *Emil i Lönneberga*, kapitlet "Lördag den 28. juli".

För motivet till affisch och postkort stod tecknaren Björn Berg, Stockholm, som illustrerat flera av Astrid Lindgrens böcker om *Emil i Lönneberga*.

i *Lönneberga*, och Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa*. Till klassikerna hör också "Väinömoinsens nya kantele" ur *Kalevala*, Alexander Kiellands lyriska hyllning till havet i inledningen till *Garman & Worse*, och HC Andersens "Den fula ankungen".

År 2001 fick lyriken spela huvudrollen. Då var temat "Ord & Toner i Norden" och för Kura skymning-kvällen rekommenderades tre kända visor av respektive Carl Michael Bellman, Benny Andersen och Torbjørn Egner. Det visade sig att Benny Andersen var nästan okänd i Sverige – hans böcker återfanns under författarnamnet Benny Andersson i biblioteket i Kulturhuset i Stockholm! Inte desto mindre fylldes lokalen till bristningsgränsen när Benny Andersen själv deltog i Kura skymning-ceremoni i Läsesalongen i Kulturhuset den 12 november.

Klassikertraditionen bröts 2006 med en text hämtad ur den isländske författaren Arnaldur Indriðasons kriminalroman *Kvinna i grönt (Grafsarþögn)*. I bibliotekskretsar välkomnades det valet – att det lockade nya aktörer var ett faktum. 2006 slog deltagandet vad gäller antalet bibliotek det gamla rekordet från 2000. Men det var också många som protesterade och undrade hur man kunde välja en så grym text för det som skulle vara en stämningsfull skym-

2006 firade den nordiska biblioteksveckan 10-årsjubileum. Årets tema var *M:ordet i Norden* en ordlek som dels påminde om första årets evenemang "Ordet i Norden", dels syftade på spännande m-ord som mord, misstankar och mörker.

Årets text för vuxna hämtades ur Arnaldur Indriðasons kriminalroman *Grafarþögn* (sv *Kvinna i grönt*).

Årets affisch och postkort skapades av den svenska illustratören Karin Mårtensson (*Emmylou*).

ningsstund. Det var ett val av text som krävde lite mer av förberedelse och inramning än vanligt. Det kom också många rapporter om att den åstadkom viktiga samtal där människor samlades för att lyssna.

På Bok & Bibliotek i Göteborg i september 2006 firades Kura skymnings 10-årsjubileum med en fest i Föreningen Nordens monter i mässhallen. Bl a fick vi lyssna till skådespelerskan Sofie Ljungman som läste valda avsnitt ur ett antal av de texter som lästs på biblioteken runt om i Norden under projektets 10 år. Det var en stark upplevelse för oss som lyssnade i Göteborg, och en svindlande känsla att tänka på alla de människor som fått möta den nordiska litteraturen på det här sättet.

Framtiden

I varje framgångsrikt projekt kommer en dag när man måste börja fundera på framtiden – inte enbart på nästa års verksamhet. Kura skymning är inne på sitt tolfte år och de nordiska organ som finansierat de gemensamma aktiviteterna har gett tillkänna att det efter år 2008 är slut med deras bidrag. Vad kommer att hända när det är ett faktum?

Det som hållit ihop detta lyckosamma projekt har varit en grupp idérika människor som har mötts en gång per år någonstans i Norden för att utvärdera och planera, och en projektledare som sett till att kontaktnätet fungerat. Projektets hemsida har varit den nödvändiga kanalen för information till alla inblandade oberoende av land, språk och arrangörsroller. Där har aktörerna, i första hand biblioteken, också kunnat anmäla sitt deltagande i Kura skymning och på det sättet fått del av gemensamt PR-material, först och främst affischer och postkort. De centrala aktiviteterna har finansierats med det nordiska bidra-

H C Andersen var den författare som 2004 fick tillhandahålla temat. "Det var en gång i Norden..." och båda de texter som valdes för högläsningen, när den nordiska biblioteksveckan inleddes med Kura gryning och Kura skymning den 8 november. Barnens text var "Den fula ankungen", och de vuxna fick lyssna till "Det otroligaste", en av H C Andersens sena och mer okända sagor.

Årets affisch och postkort skapades av den danska konstnären Flemming B. Jeppesen.

get, och i sin nuvarande form kan projektet inte leva vidare utan en samnordisk administration.

För alla de bibliotek, skolor och Nordenföreningar, från Nuuk till Jouensuu, som samarbetat lokalt för att genomföra Kura skymning och satsat ideella krafter på en spännande programverksamhet är det svårt att förstå att det kanske inte blir en fortsättning i den etablerade formen. Men det handlar också om att se vad som kan leva vidare utan centrala initiativ. Det samarbete som byggts upp mellan bibliotek och Nordenföreningar är ett kapital att förvalta. Det gäller också den nya tradition med berättande och högläsning som Kura gryning inneburit i många skolor. Att projektet har öppnat mångas ögon för vår gemensamma nordiska litteraturskatt är det ingen tvekan om. Det var ju också det syfte som PR-föreningen för nordiska bibliotek och Föreningarna Norden hade när det hela startade 1995. Vi får heller inte glömma att de baltiska ländernas engagemang i Kura skymning har skapat en bas för fortsatta kontakter och utbyte över Östersjön när det gäller vårt litterära arv.

Underligt vore om det inte ur allt detta växer något nytt och spännande!

POUL HOUE

JOHANNES JØRGENSEN – EN REJSENDE KONVERTIT

I 2006 var det 50 siden Johannes Jørgensen (1866-1956) døde i Svendborg på Fyn, hvor han fødtes 90 år tidligere. Mellem det identiske udgangs- og slutpunkt gennemløb Jørgensen både som menneske, digter og journalist en højst bevægelig livsbane.

Professor Poul Houe skriver om den danske forfatter, der konverterede til katolicismen og brød med den modernisme, han selv havde været med til at indvarsle i nordisk litteratur i 1890erne. Poul Hoes omtale finder sted i anledning af to nye udgivelser, der aktualiserer Johannes Jørgensens betydning.

I.

Efter Johannes Jørgensens barndom i den provinsidylliske småstad Svendborg på Fyns maritime sydside, fulgte karrige og turbulente studie- og debutår i København, med ægteskab og børnefamilie, forfatterliv og journalistjobs i en hektisk og uharmonisk blanding, men i pagt med tidens sekulariserede opbrudsånd. Jørgensen var med i det meste som dekadent boheme og uforberedelig polemiker, skarpsindig virkelighedsregistrant og følsomt registrerende kritiker. Som teoretiserende centralfigur i *fin de siècle*-kredsen af panteistiske forfatterspirer blev han og hans tidsskrift *Taarnet* et samlingspunkt for europæisk symbolisme på dansk grund. Resultatet var et sjæleligt og lyrisk gennembrud som på én gang fortsatte og afløste Georg Brandes-kredsens tidligere moderne og såkaldt naturalistiske gennembrud, hvis overvejende prosaorientering efterhånden havde ført til en prosa af den mest prosaiske karakter.

Den unge generations alternative betoning af naturalismens *åndelige* potentiale kom til forveksling til at ligne en ny idealisme og metafysik – deraf også navnet nyromantik – som imidlertid skilte sig ud fra den oprindelige romantiske idealisme ved at savne guddommelig forankring, det være sig i en Gud i himlen eller i naturen. Den romantiske gestus var lige så mål-løs, eller tom, som den var vigtig; for den guddommelige instans var flyttet ind i den skabende kunstner selv, som en naturbesjælende, symboliserende, korresponderende kraft. Virkeligheden kunne opleves som gudløs og dog dyb.

Denne åndelige disposition var på samme tid stimulerende og frustrerende for den unge Jørgensen, som i stigende grad væmmedes ved sin gudløse selvoptagethed og følte trang til en åndelig befrielse fra immanensen. Gradvis droges han tilbage mod barndommens kristentro, dog nu i skærpet katolsk

*Digteren, essayisten,
kritikeren, redaktøren,
hagiografen og konvertit-
ten Johannes Jørgensens
liv og forfatterskab er på
ny genstand for opmærk-
somhed.*

udgave. I forbindelse med besøg i Italien og under indflydelse af katolske venner nærmede han sig over en årrække katolsk livsforståelse, konverterede officielt i 1896 og kom i de følgende år sin vedvarende tvivl i livsspørgsmål så meget til livs at han definitivt brød med sit gamle danske miljø, lagde afstand til kone og børn og tog permanent ophold i Italien. Fra 1913 blev Skt. Frans' Assisi både geografisk og åndeligt det nærmeste Jørgensen kom et egentligt hjem. Her fuldbyrdedes hans skilsmisse, her levede han med en katolsk veninde og her giftede han sig efter hendes død for anden gang.

Men selv i Assisi rådede hans rastløse og hjemløse rejsetrang, der de næste tiår satte sig afgørende spor både i hans levnedsløb og livsværk. I begge henseender i form af praktiske og åndelige pilgrimsrejser i Europas kulturlande og -historie, og i form af mangfoldige rejsebeskrivelser enten i selvstændige publikationer eller som skelsættende indslag i andre manddoms- og alderdomsværker, ikke mindst de europæisk berømte helgenbiografier, over blandt andre Den hellige Frans af Assisi og Den hellige Birgitta af Vadstena. Den unge Jørgensens kunstneriske selvtilstrækkelighed og fiktive formsprog var nu ophævet og underlagt guddommelig overhøjhed til fordel for sandhedskrav som ikke var af denne verden. Med sin omlokalisering af inspirationens åre til de højere luftlag fortsatte digteren sin kunstnerisk-lyriske produktion helt frem mod oldingealderens sene opbrud fra Assisi og tilbagekomst til Svendborg i 1953.

Undervejs var Jørgensens livsbane den rejsende konvertits i flere betydninger af ordet. Ikke blot konverterede han fra protestant til ateist til katolik; hans religiøse konversion var uadskillelig fra en konvertering som indbefattede overgange fra et land og sprog til et andet, fra det ene sæt kultur- og livsomstændigheder til det andet, og fra kunstnerisk originalitet og autonomi til religiøs underkastelse og frigørelse fra sekulariseringens tomme univers på bekostning af moderne individuel frihed. Hver gang han gennem sit lange liv og på sin omflakkende færd krydsede nationale, åndelige og religiøse grænser, måtte han på sin vis konvertere indstilling og sensibilitet.

Udspændt mellem tro og tvivl i vekslende ombytningsforhold – og i bestandig forhandling mellem sig selv og sine omgivelser om en forståelse grundet i selvet eller uden for det – blev Jørgensen i det 20. århundrede en fremmed fugl i dansk åndsliv, til hvis gudløse kulturmiljø han ikke desto mindre vedblev at henvende sit forfatterskab som en profet der råber i ørknen. Den ensomme mands begivenhedsrige liv står som et memento om en dansker uden fædreland, med fysisk rod i ét land og åndelig rod i et andet. En sådan moderne identitet, sammensat af flux og fix, varsler på mange måder om eksistensen i en (post)postmoderne verden. Jørgensen, som var en betydelig litterær oversætter, var, billedlig talt, selv både frelst og *lost in translation*, altid i transit, over-sættelse, konvertering fra én åndelig mønt til en anden.

II.

Udsat for værdiernes vekselkurser i det 20. århundrede har Jørgensens aktier på den danske kulturbørs ikke overraskende været i en udsat position og kun tiltrukket sig få seriøse kritiske investeringer. To katolske kritikere svarer for hovedindsatsen, *Emil Frederiksen* om Jørgensens ungdom (1946) og englænderen *W. Glyn Jones* om hans modne år (1963) og (på engelsk) om hele forfatterskabet (1969). Ellers kan Jørgensen-forskningen være i en halv snes artikler (mest af samme to kritikere) og et par mindre væsentlige bøger (af *Bo Nielsen* i 1975 og *Inge Lise Rasmussen Pin* i 1989) – indtil *Peer E. Sørensen*, som led i det århusianske *Projekt Århundredskiftets litteratur 1870-1918*, føjede et indsigtsfuldt appendiks om “Jørgensens konstruktion af symbolismen i dansk litteratur” til sine læsninger i Sophus Claussens lyrik, *Udløb i uendeligheden* (1997), og dertil udgav et selvstændigt udvalg af Jørgensens *Essays om den tidlige modernisme* (2001).

Men ved 50-årsdagen for digterens død i 2006, hvor bl.a. hans omkring 1000 dag- og notesbøger, nu i Det kgl. Bibliotek i København, blev offentligt tilgængelige, synes en større opmærksomhed om forfattervirksomheden omsider at have samlet sig. I hele to bogudgivelser fra nævnte år tages den op til, delvis fornyet, overvejelse.

Biografisk og nogenlunde kronologisk sker det i et digert værk af journa-

listen og forlæggeren *Teddy Petersen: Et menneske kommer derhen, hvor det vil* med undertitlen *En mands liv – om forfatteren og journalisten Johannes Jørgensen*, mens behandlingen er mere ånds- og værkorienteret i *Fagerø: En antologi om Johannes Jørgensen*, redigeret af *Oluf Schönbeck* og *Stig Holsting* for Johannes Jørgensen Selskabet; også denne publikation er for så vidt kronologisk disponeret som tematiske undersøgelser i de centrale kapitler indrammes af et indledende genrekapitel om digterens romaner (som han skrev i sin ungdom) og et ditto kapitel hen imod slutningen om helgenbiografierne (der alle er af senere herkomst).

Meget i de to værker er repetitionskurser for ældre læsere, det gælder helt bogstaveligt antologiens romankapitel, skrevet af udenrigsminister Per Stig Møller, som er genoptryk af en gammel tekst. Andet i begge udgivelser kunne med fordel have tålt en grundigere bearbejdning og mere perspektivrig uddybning, mens atter andet forhåbentlig kan stimulere til indgående nylæsninger af Jørgensen eller meditationer over hans anliggende og erfaringer, eksempelvis som den rejsende konvertit, hvis livsrejse jeg ovenfor med spredte – netop spredte – belæg i *Fagerø's* og *Teddy Petersens* fremstillinger kunne skitsere som et stadig gyldigt æstetisk mønster af mentalitetshistoriske omstruktureringer.

III.

Frydenlund er navnet på *Teddy Petersens* forlag, og ligesom antologititlen *Fagerø* lyder det faretruende idyllisk. Som *Jørgensen* antyder i citatet på titelbladet af *Fagerø*, er idyllen da også et utopisk sted som aldrig nås. Skønheden er ikke af denne verden. Sådan skal også *Petersens* titel, der ligesom halvdelen af hans kapiteloverskrifter skyldes *Jørgensen* selv, forstås. Eksempelvis hedder det (s.136) i og over kapitel 7 at "Et Menneskes Sjæl er hans Skæbne. Lykkelig den, hvis Sjæl finder hjem!" Og senere (s.395) citeres fra sidste bind af digterens erindringer at "enhver kommer, hvorhen han virkelig vil komme" eller nogenlunde hvad *Petersen* kalder sin bog. Men hvordan forlige en skæbnes, endsige den lykkelige skæbnes, magt med en tiltro til viljens? Det er en spænding mellem tro og tvivl som gennemsyrrer *Jørgensens* liv og værk, og som aldrig komplet aflades, til plage for mandens eksistens, men til gavn for hans produktion.

Teddy Petersen nærmer sig dette indre drama, såvel som de ydre dramatiske omskiftelser i sit emnes (livs)løb, med en medlevende opmærksomhed som dog ofte tangerer det kokette og friskfyragtige. De mange indslag af fingeret dialog, retoriske spørgsmål og udstuderet lapidarstil i sætninger og afsnit er vel ment til fremme af spændingen og læseligheden, men udarter let til det trættende.

Fremstillingsformens styrke er en række meget sigende citater, fx fra opgøret mellem *Jørgensen* og digtervennerne *Stuckenbergs* og *Claussen*, og nogle rigtigt gode atmosfæriskildringer af *Jørgensens* miljø og omgivelser. Humor

har ateisten Petersen også, som når han viser os den omtumlede Jørgensen mere og mere til fals for sin nye tro; han “begynder at få knæ i bukserne – af at knæle!” (s. 155). Fortolkerens ateistiske bekendelse falder i en lidt selvglad fingeret dialog med den biograferede (s.557).

Nu og da leverer Petersen sågar bevis på tekstlæsningsevne, som hvor han netop i omvendelsessammenhæng fint nærlæser det lille ord “vist” i Jørgensens korrespondance med vennen og katolikken Ballin i Assisi (s.158). Men ellers skorter det svært på værkanalyser i denne biografi, så når det hævdes (s.555) at “*Jørgensens egne bøger* er naturligvis en væsentlig kilde” er det en problematisk påstand; over lange stræk kører fremstillingen tomgang på unødigt varierede gentagelser.

Formelt er forlæggerens bog på flere punkter utilfredsstillende. De simple skrive- og trykfejl er få og ubetydelige (s.214, 324, 396, 410, 433, 505, 544), men ellers er indtrykket af hastværk og sjusk gennemgående. Selv kendte navne fejlgengives nu og da (s.258), og dateringer og andre tidsangivelser er ofte forkerte (s.68, 86, 230), dunkle (s.300, 460), utilstrækkelige (s.309, 313f., 324) eller direkte fraværende (s.532f.). Flere sætninger og sætningsemner (s.179, 182, 223) virker sært abrupte, ligesom overgange mellem gengivne brevcitater ofte forekommer umotiverede (s.327-28). Af og til anføres samme citat uden forklaring med let varieret ordlyd (s.296 og 430)! Og mens visse titler angives i kursiv, står andre blot i citationstegn (s.245).

Værst er dog at et register til bindet fattes – hvilken anstændig biografi på over 500 sider lader sig i dag udgive uden indeks *af nogen art*? Unladelesssynden bliver så meget større af at hverken indholdsfortegnelsen eller kapiteloverskrifterne giver læseren overblik over hvor i kronologien det enkelte kapitel befinder sig. Det må man, møjsommeligt, selv famle sig frem til. Helt utilgivelig er de spredte og tilfældige kilde- og teksthenvisninger. Eksempelvis er siderne 453-61 ganske uden annoteringer, skønt de er fyldte med citater. Og nok (s.562) henvises man (lidt upraktisk) til bogens hjemmeside for at få sine kildehenvisninger (til “bogens større citater”!), men disse web-noter er også lemfældige og fulde af huller (som nu til siderne 348, 360 og 453-61, 545-46), mens fotocredits gerne udebliver (fx s.316 og 459) eller gives vagt under ét (s.555-57). Manglen på kildehenvisninger føles allerede fra side 11-12 og vedvarer bogen igennem, dog særligt sidene 409-10 og 443/460. Med jævne mellemrum henvises vagt til en bog (s.168, 218, 223) eller et tidsskrift (s.274), mens der andre gange springes unødigt frem og tilbage i kronologien, som i kapitel 17 om bl.a. året 1905. Visse afsnit minder om en rodet, additiv krønike (s.274).

Teddy Petersen oplyser til slut at hans bog er fremgået af mere end 10 års ferie- og fritidssysler med stoffet. Det er da al ære værd, men fritager jo ikke forfatteren for professionel akribi. Desværre er det ikke bare formelt så som

så med nøjagtigheden. Biografen mener således at forfatteren Tom Kristensen i et brev fra 1950 med moderne retskrivning har taget forskud på den næste retskrivningsreform. Men reformen var fra 1948, kun selve ordbogen fra 1955 (s.543). Og når Petersen i et ellers givende afsnit om Jørgensens forhold til flere samtidsforfattere omtaler Henrik Pontoppidan som en ungdomsven (s.381, 416, 530), svarer det dårligt til oplysninger på sidene 205-06 og 453, hvor de to's kontakt siden 1895 kaldes behersket og hvor ungdomsvenskabet er blevet til ungdomsbekendtskab. I samme forbindelse at kalde Pontoppidan og Karl Gjellerup for ungdomsvenner er ikke mindre inflatorisk (s.381). Og apropos den systematiske oversættelse af kronebeløb fra Jørgensens tidlige år til ca. 50 gange så mange nutidskroner, hvorfor udelade en tilsvarende 'konvertering' senere (s.523f.)?

Et fast inventar i Petersens gennemgang af Jørgensens liv er dennes ulykkelige forhold til sin første kone, den svenskfødte Amalie – og hans livslange fremmedfølelse over for deres mange børn. Dette er en dysfunktionel familie så det batter, forvreden af religion og økonomi og meget andet, dog uden at nogen af aktørernes andel deri bliver fuldt klargjort. På den ene side forfulgte Jørgensen selvisk sin egen bane uden større hensyn til familien, og selv hvor banen skulle føre ham ind i større og højere sammenhænge, endte den gerne i Italien og på endnu større afstand af ægtefælle og afkom i Danmark. Situationen var den rejsende fuldt bevidst og gav anledning til idelige selvbebrejdelser, men ingen forbedringer. På den anden side sendte han tilsyneladende store penge – som han altid var i nød for – hjem til de tilbageværende, inklusive hans søstre og onkel på Fyn.

Men enten følte fru Amalie bitterheden over at være ladt ene tilbage med børneansvaret uudslukkelig og lod den sætte ondt blod mellem ungerne og deres fader, eller også var hun en ødeland, som han antyder i et brev; i hvert fald slog pengene aldrig til, og relationen mellem dem bare forværredes med årene. Den jørgensenske sjæls vej til hjemmet gik mildt sagt ikke via ægteskabet. Værst var at børnene indgik i forældrenes krigsførelse med hinanden og at de fleste endte som ulykkesfugle, vindbøjtler eller selvmordere. Som pæne mænd i kjolesæt står de omkring faderen på et foto fra 1941; men skinnet bedrager. Og hvad Jørgensens to gamle søstre angår, er det et spørgsmål om deres sygelighed og initiativløshed skyldtes en mandschauvinistisk provinskultur eller en bekvem tilpasning til broderens faste understøttelse.

Petersen åbner hårrejsende for disse konflikter i familien og ægteskabet, men tager kun spredt stilling til dem. Digterens selvoptagne rejseliv på familiens bekostning får tydeligst biografens ord med på vejen hvor det hedder at den rejsende "uden tvivl" nærrede "en ærlig og inderlig følelse" for sine børn, men at han samtidig er "sentimental og egoistisk" (s.303f.). Det paradoks leder man forgæves efter at se opløst, og man ville ønske sig at fortolkeren

havde brugt flere kræfter på at klarlægge familieopløsningens mange aspekter, som man alligevel ikke kommer nærmere end udtrykket “en sandhed og et venskab med modifikationer” (s.350).

Selv mere faktuelle familieomstændigheder får man dårligt rede på. Petersen hævder eksempelvis at sønnen Steffen Jerks død skyldes selvmord og ikke det vådeskud eller mord som både faderen og en broder angiver som årsag. Men belæg for sin påstand giver Petersen ikke. Om Amalie Jørgensens barske ord i sin tid om at manden ikke skulle få glæde af sine børn, ville man gerne vide om de skulle forstås som en forbandelse, en spådom, et ‘løfte’ eller en trussel (som i så fald blev effektueret!). Men heller ikke her er Petersen til nogen hjælp.

Det er han heldigvis i højere grad hvor sagen gælder Jørgensens livsanskuelseskrise. Den opstår hvor ungdomsårenes forståelse af selvet som et gode kolliderer med den negative, syndsbevidste selvopfattelse der udmærker digterens nyvundne katolske tro. Netop troen tilbyder en fuldgyldig erstatning for livets og kunstens forlorne og måneskinsagtige selvgylidighed. Ikke mindst den gradvise tilkæmpelse og tilegnelse af troens liv, altid ledsaget af selvforagt, formidles detaljeret og vedkommende over flere af biografiens kapitler.

Men igen står grundkonflikterne uformidlede hen. Skismaet mellem lys- og mørke i Jørgensens regi er ingen nyhed; men som afgrundsdybt skel mellem tro og tvivl rummer det tvetydigheder som en forfatterbiografi burde forholde sig tolkende til, hvad denne sjældent gør. I respekt for Jørgensens kærlighed til sin franske veninde Andrée Carof bringer biografien in extenso digterens mindeskrift til hende og tilføjer for egen regning en protest mod kirkens hykleri og hemmelighedskræmmeri omkring de to menneskers private forhold til hinanden. Men man kan spørge sig om ikke Jørgensens tro på det menneske, der mere end nogen anden gav ham troen på sig selv, i grunden ikke var større end den gudstro, han havde tilkæmpet sig og så inderligt ønskede at gå op i?

I hvert fald er det tankevækkende at Johannes Jørgensens oprindeligt tilbedte, men senere forkætrede hedning Goethe vender tilbage i hans univers så det forstår, og at han på sine gamle dage gav Søren Haller “fuldstændig Ret” i at han – Jørgensen – “i Grunden er rationalistisk og kritisk”. Petersen meddeler det sidste (s.531f.), men går ikke nærmere ind på hvad det betyder at humanisten i Jørgensen fortsat stikker sit hoved frem. Det skete et halvt århundrede tidligere med ordene: “Jeg tænker på [sic!] Shelley og drømmer paa ny om en ren Humanisme, en ethisk Pantheisme ... Fadervor, den aabne Himmels Bøn, ikke de lukkede Kirkers Litanier!” (s.174) Det var så i 1940erne blevet til Bibelens ord om “Sandhed og Kærlighed” (s.532) og nogenlunde samtidig til udsagn der efter Petersens opfattelse binder “en sløjfe på det røde bånd af politisk og social bevidsthed, der løber gennem hele hans liv. Ikke rabiat politisk eller ideologisk, men en dagligdagens humanistiske og ideale filosofe-

ren.” (s.525) “Ingen politisk analyse, selvom han også kommenterede aktuelle politiske forhold”, som det hedder et andet sted (s.409).

Disse udlægninger er velmente, men der savnes en dybere analyse. Nok røber de en fornemmelse for digterens vanskeligheder med at komme til rette med sine ulige eksistentielle, kunstneriske og religiøse dispositioner. Men snarere end at pege på en løsning, bekræfter de behovet for at fremanalysere en sådan.

Helt ud i kosmos, hvor månen og stjernerne lyser over Jørgensens univers livet igennem, anes tovtrækkeriet i mandens sind. Men selv om fiksstjernerne konstellationer både er projektioner og fortolkningsrammer for hans sjælekamp, er mellemrummene fyldt med ‘dark matter’ som en biografi af Teddy Petersens format kun sporadisk får antydning. Med tanke på netop kildeproblemerne i bogen kunne det tænkes at en mere intensiv værkanalyse kombineret med en anderledes velmotiveret selektion af note- og dagbogsudtog og af brevmateriale til og fra den “ordentligt, imødekommende, personligt” engagerede korrespondent (s.469ff.), kunne afhjælpe en del brist i det foreliggende arbejde. Indtil en sådan opfølgning foreligger, må vi glæde os over Teddy Petersens dokumentation for at vi i Johannes Jørgensen i hvert fald har en særpræget poetisk grænsegænger, hvis betydning hverken er udtømt eller uvedkommende for en forståelse af det 21. århundredets politiske, kulturelle og religiøse konflikter.

IV.

I flere af *Fagerø's* artikler er der mulighed for at udvikle eller forlænge indsigter som Teddy Petersens biografi strejfer eller lokaliserer, enten det nu er på det livshistoriske, æstetisk-filosofiske eller religiøse gebet. Stig Holstings indledning har undertitlen “En litterær skæbne” uden at denne genbrug af Petersens titelbegreb fører til nogen nævneværdig tydeliggørelse. Faktisk skæmmes Holstings allerførste side af en længere næsten uforståelig sætning fulgt af en forsludret hyperbel om at Jørgensen kan “bibringe dansk og europæisk kulturliv en vanskelig overvurderet dimension”. Det er med al respekt for den gode Johannes fra Svendborg nok at tage munden lovligt fuld. Men løftet om at kigge nærmere på anti-naturalisten, symbolisten, polemikeren, hagiografen og rejseskildreren – den omflakkende tros- og kultursøgende pilgrim – og hans både panteistisk og katolsk farvede lyrik, lyder da godt.

Per Stig Møller tager med sin snart 30 år gamle artikel om “Johannes Jørgensens romaner” antologiens første skridt på den kronologiske vej op gennem forfatterskabet. Det drejer sig med undertitlens ord om “En litterær analyse”, specielt af “forvandlingen fra det realistiske til det symbolistiske årsagsbegreb, som finder sted i løbet af Johannes Jørgensens 1890’er-romaner, kulminerende med det katolsk-religiøse begreb i ”Den yderste Dag” og “Vor

Frue af Danmark” “(s.22). Symbolismen og den naturalistiske variant af realismen ser ifølge Møller begge mennesket som “en enhed af sjæl og legeme, bevidsthed og drift, men hvor naturalisterne særligt betoner den legemlige side af sagen, lægger [symbolisterne] vægten på den sjælelige” (s.24). Senere hedder det om symbolismens legender at de fordyber realismen, efterhånden helt i symbolsk retning, fra radikalisme til religiøsitet og fra miljø til individ .

Men med forskydningen kommer selvsagt enheden af sjæl og legeme i fare. Svingtes sjælen, lever kroppen med det ubesjælede sanseliv blot videre, gerne på digterelevens bekostning. Resultatet kan blive den sjælelige mands konfrontation med den driftige kvinde i et umage forhold, og snart ser vi Jørgensen, såvel som Émile Zola, operere “med et delt eller splittet jeg, et højere og et lavere” (s.28). Jeg-splittelsen er et fælles faktum. Til dens konsekvenser hører, at de usplittede driftsmennesker har fremtiden for sig, mens de splittede sjælemennesker længes efter en helhed, en usynlig Gud, den umulige genstand for deres stræben. Deraf deres ulivssår og livsuduelighed, længslens *fin-de-siècle* typer og digtere. Hvor naturalister og symbolister enes om disse grundvilkår, er de første på de sejrendes side, mens de sidste trodsigt satser på “altruismen, oversanseligheden, fællesskabet i noget højere – eller alt er ude” (s.36).

Per Stig Møller ser denne udvikling hos Jørgensen – mod de sjælelige korrespondenser til naturen – stillet i stærk kontrast til storbymaterialismens brutalitet. Og med hjemmel i den symbolistiske filosof Ludvig Feilbergs opdeling af psykologiske forløb i ligeløb og kredsgang, aflæser han Jørgensens evige stjerner som naturens pant på ligeløb, højt hævede over kroppens og syndens åndløse kredsløb. Natten og driften flyder i et med naturens selv, mens lyset og stjernerne symboliserer menneskets højere natur.

Som ren antinaturalisme tegner sig da i Jørgensens værk en genforening af natur og ånd, der befrier de levende fra den sociale undertrykkelse. Men Møller forplumrer sin skitse med samtidig at tale om naturalisternes og symbolisternes fælles spaltning af verden i væren og væsen og med at mene at væsensbestemmelsen – ånd og natur forenet – er del af begge skolers inventar, blot opfattet videnskabeligt af naturalisterne, religiøst af symbolisterne. Stig Møllers essay er nyttigt, men trods de mange år på bagen stadig ufærdigt.

Henrik Wivel behandler synteseskabende Johannes Jørgensen som “Portalskikkelsen”, ikke blot for periodens kunst og digtning, men “for de sidste 100 års mest radikale digtning, kulturkritik og eksistenstænkning” (s.53). Fremstillingen er som man kunne vente sig både oplagt og rig på synspunkter og trækker fordelagtigt på essayistens store fortrolighed med periodens åndsliv, såvel det litterære som det billedkunstneriske.

Der lægges ud med Nietzsche og hans bekendte diktum om kaos man må have i sig for at føde en dansende stjerne, og der fortsættes mere fortættet med signalement af den hjemløse og splittede Jørgensen som et modernistisk

drivende atom, en fredløs stjerne og saturnisk ånd. Dekadencen omkring ham fylder lyrikkens *rum* frem for epikkens og handlingens *tid* i stil med Charles Baudelaires modne og nedadgående sol. På solnedgangen følger Jørgensens billede af franskmænd som “den sorte stjerne” hvis logiske modpol igen er den store symbolistiske hvidhed, som Stig Møller citerede fra romanen *Hjemvee* og som Wivel (uden nøjagtig kildehenvisning) dokumenterer et par steder.

Samlet om Jørgensens digteressays genkendes da forløbet bort fra naturalisme og materialisme og ned mod sjælens dybder med digterne Léon Bloy og Joris-Karl Huysmans som åndelige vejvisere, den første til “naturalismens Ligfærd” (s.64), den anden til “den æstetiske idiosynkrasi” (s.65), hvilke to synæstetiske pejlemærker den unge Jørgensen i sit tidsskrift *Taarnet* fandt afgørende for en fuldbyrdet æsteticisme, *l’art pour l’art*.

Den antydede kunstliggørelse af livet sættes af Wivel på linje med tidsånden, skønt man må betvivle at de københavnske brokvarterers lejekarserneproletariat, som dog også hørte tiden til, delte denne ånd. Her var der nok større behov for “Glemsel for denne Verdens Sorger”, som Wivel citerer Claussen for at sige i et interview. Ja, behov for erindring om denne verdens glemte fryd, kunne man tilføje. Men Wivel er på sporet og skildrer ved Jørgensens eksempel tidens nye antinaturalistiske metafysik (s.70), en nyromantik med kunstneren i Guds sted som medium for både det guddommelige og det anløbne. Om der ligefrem, med Wivels ord, er tale om at Jørgensen inkarnerer “genren symbolisme” (s.71) kan man vel spørge sig, men at tro og tvivl danner par hos Jørgensen også forud for hans konvertering til katolicismen, er velbelagt.

Meget tankevækkende er Wivels konklusion hvor han – selv modtager af Georg Brandes-prisen – vover at kalde den kulturradikale Brandes-tradition for degenereret til ideologi og de rigtige meningers tyranni, mens omvendt “konvertitten Johannes Jørgensen, livslangt fanget mellem tro og tvivl, skaber en poetologisk, erkendelsesmæssigt og kulturkritisk virkningshistorie af egentlig og fortsat inspirerende radikalitet i digtning og kulturliv” (s.75). Det er en udlægning der vil noget og som nok skal få nogle politisk korrekte øjenbryn til at hæve sig. Ganske vist prøver Wivel i samme åndedræt at give de kulturradikale deres lispund kød med påstanden om at netop radikaliteten hos Jørgensen gør ham til Brandes’ rette arvtager. Det må kaldes en elegant turnering, men gad vidst hvor mange vane-Brandesianere der bider på krogen og tager mødet mellem “symbolismens inderlige hjemve” og “virkelighedens og troens udve i Jørgensens forrevne og flåede skikkelse” for en fordøjelig madding?

Selv har jeg sværere ved at følge J.P. Jacobsens og Karl Gjellerups ekstremt naturvidenskabelige naturalisme “ind i dekadencens dvælende, æstetiserende og subjektive stil et ti-år før den for alvor slår igennem i Danmark” – og se hvordan “forsøget på en objektiv dissekerende litterær metode ender i sin egen

modsætning” (s.72f.). Det er spændende udsagn, men en del mellemregninger mangler indtil videre.

Hos Stig Holting samler fremstillingen sig videre om “Opgørets år”, “En tematisk analyse” af Johannes Jørgensens opgørsromaner og –psykologi omkring konversionen i 1896. Kapitlet fortsætter kronologien hvor Per Stig Møller slap og koncentrerer sig tematisk om et knudepunkt på den store tematiske skala Wivel gennemspillede. Den skarpe profil som udmærkede dennes artikel glimrer dog ved sit fravær hos Holting, så udbyttet her knytter sig til den splittelsespsykologi der omgav trosspørgsmålets håndtering hos Jørgensen.

Som tidligere anført af Stig Møller, var det sværmeriet for alnaturen der først optog den unge Jørgensen, men selv om han heri så en meningsfuld livsudfoldelse, burde man tilføje at hans natursyn var mindre selvberørende og mere pre-katolsk end det man møder hos hans naturalistiske og symbolistiske generationsfæller Claussen og Stuckenberg.

For Jørgensen bliver symbolismen en stedse mere ubestemmelig stræben – alt imens hans danske Johannes-jeg forflygtiges til fordel for det italienske alter ego Giovanni. Op mod det fremmedes Gud driver nu en særlig kraftig selvfornegetelse under de stadige stjerners overopsyn – modsvaret, hinsides konversionen, af en lige så vedholdende tvivl på troens følelsesdimension. Først mødet med Frans af Assisi giver i 1913 Jørgensen adgang til en mindre anfægtet og mere konsolideret katolsk identitet som immigrant og europæisk forfatter.

Før denne rolle beskrives detaljeret byder *Fagerø* på et kapitel ved Oluf Schönbeck om “Johannes Jørgensen og Harald Høffding”. Det tjener som dokumentation og åndshistorisk tidsbillede, belagt med lange brevcitater, og ikke som engageret kritisk undersøgelse af et vigtigt valgslægtskab. For skønt den ældre og ansete lærer og hans famlende unge student var fælles om et opbrud fra religiøse og teologiske udgangspunkter – herunder om en klart pessimistisk-afmægtig socialdarwinisme i de tidlige 90’ere – skiltes deres veje fundamentalt. Mens Jørgensen returnerede til kristentroen med polemisk iver, forblev Høffding opbruddet tro, ja dets filosof. Som ateistisk humanist, afsvor han aldrig sin egen tro på den kritiske fornuft som eneste meningsfulde erkendelsesform; lad tro være tro og psykologisk forståelig, men hold den fri af dogmatik og kald den ikke videnskab!

For Høffding var menneskets selvudfoldelse livets eneste mening, mens alt meningsfuldt for Jørgensen lå hinsides jeget. Det er da to modsatrettede sandhedssøgere der efterhånden mødes over voksende afstand, og nok mest takket være redelighed på begge sider samt en tolerance som den selvhvilende Høffding altid stod for, og som også Jørgensen udviklede i takt med en voksende accept af et vist mål personlig tvivl.

Efter dette kulturhistoriske mellem spil bringer Martin Bergsøe med kapitlet

“Johannes Jørgensen som hagiograf” os tilbage til forfatterskabskronologien hvor frugterne af ungdomsårenes konflikter, opbrud og omvendelse omsider sankes i den række af helgenbiografier (og rejseskildringer) der blev Jørgensens varemærke internationalt, selv om også disse tekster blev til med primært danske læsere i tankerne.

Martin Bergsøe er katolsk teolog og giver en medlevende, informativ og kildebevidst skildring af sit emne. Jørgensens konversion betød ikke blot farvel til panteismen og naturens lokketoner, men til fiktionen som sandhedsforflygtigende udtryksform – og til enhver status i dansk litterær offentlighed. Valget af troen på kunstens bekostning minder Martin Bergsøe om Martin A. Hansens løsning på konflikten mellem forfatterrolle og kristen etik et halvt århundrede senere. Da Jørgensen fik fastere teologisk grund under følelserne, kom hans løsning gradvis til udtryk i biografierne af hellige mænd og kvinder. I stedet for digtede stemningsskildringer gjaldt det nu medskildringer af rigtige mennesker; menneskelig deltagelse frem for artistisk iagttagelse.

De første forsøg falder uheldigt ud, men forfatteren begynder at finde sig selv og sin egen tvivl om kaldets pris i portrættet af sine emner; og som panteismens natursyn undervejs fortoner sig, dukker det franciskanske alternativ op som varsel om et kommende storværk. Endnu kan kunsten og troen mødes i teksternes arrangement, men som en anden Boccaccio afsværges digteren sig snart digteriet som metode, og fordums mørke forvandles til himmellysets tilbagevendende. Med rejsebogen *Romerske Helgenbilleder* er fiktionen på retur, og forfatterens tvivl under forvandling til en bøn om troens hjælp. Jørgensen ser sin mission som Guds talerør i tiden og modtager et puf i den retning i 1902 fra en artikel om ”fattigpaven”, Leo XIII, der giver forfattere frihed til at være kunstnere på katolsk. Hagiografen kan gå til arbejdet med både sin religiøse og kunstneriske samvittighed i behold.

Det sker i den franciskanske *Pilgrimsbogen*, hvis forfatter gør den katolske ordens fortolkning af evangelierne til sin og til sin bogs bærende princip. Dermed lader den geografiske og åndelige pilgrimsrejse ind i Frans’ hellige verden sig omsider gennemføre – som et arbejde til opdragelse, opmuntring og efterfølgelse og med Frans af Assisi og Johannes af Svendborg som prædikant og forfatter forenet i Johannes Døberens ånd. Selv den dominikanske tigerorden får sin jørgensenske hagiografi og forfatteren et nyt objekt at identificere sig med, konvertere sig til. Han nærmer sig “selverkendelsens celle” (s.181), hvor livet forvandles til skrift, selvet og Gud indgår i en samlet tro, og pilgrimsvandringen fører fra afgrunden til himlens lys, bl.a. via skilsmis-sen fra Amalie! Og med Kristus som værn mod selvbedraget træder troen i kulturens sted, Guds storhed i menneskets og intethedens. “Vejvild” er blevet til “vejledende” (s.189).

I den moderne verden kan troens under stadig beundres – af en håndvær-

ker og profet i kunstens sted som Jørgensen. Beviset foreligger i bogen om Katerina af Siena, en natur som Andrée Carofs, med hvis åndelighed forfatteren føler et slægtskab. Her er menneskets og verdens vilje og kærlighed vejet for Guds. Kunstneren er på sin side blevet redskab for en højere magt, hans inspiration en åbenbaring, og mystikkens sandhed modstykket til naturalismen. Bogen om den tvivlløse Katerina måtte komme senere end bogen om den tvivlende Frans. For kun skridtvis fandt Jørgensen vej ud af sin egen tvivl – og hjem til sin katolske helgendyrkelse.

I et følgende mindre værk, *Don Bosco*, hvor både kildematerialet og selvidentifikationen svigter for Jørgensen, er det forfatterens uformindskede sociale indignation man bedst husker. I *Charles de Foucauld* er det derimod tekstens indre spænding, hvor intellektet og viljen kæmper med hjertet. Sin tro på at forsynet gelejdede forfatteren i rollen som profet har han delvis mistet efter Andrée Carofs død, og netop døden aktualiseres effektivt på den stramt komponerede bogs sidste sider. En ven forudså at det ikke ville indynde ham hos danske katolikker, og dens fiasko bekræfter hans egne bange anelser.

Tilbage for den gamle hagiograf stod blot løsningen af en tidligt påtænkt opgave at skrive den hellige Birgitta af Vadstenas biografi. Omstændighederne spillede ham den fordel i hænde at kunne opholde sig i længere tid i Birgittas by, og det sammen med et kæmpe kildemateriale og fornyet inspiration fra pave Leo XIII gav kræfter til at gennemføre storværket om liv og tro i middelalderen, hvor tilværelsen, ganske efter forfatterens hoved, var meningsfuld og troen praktisk og socialt bevidst. Med glæde lader han kunstens og mystikkens inspiration forlige, og selve grænsen mellem Guds og kunstnerens røst er flere steder flydende. Men var Katerina en dame uden tvivl, er Birgitta en rent ud frygtindgydende og moraliserende myndighed. Og dertil en gammel dame, hvis dødsbevidsthed ikke falder forfatteren fjernt.

Martin Bergsøe forbinder denne monumentale afslutning på hagiografierne med Jørgensens oldinge-hjemkomst til Danmark. Både forfatteren og forfattereskabet er i alle henseender kommet hjem.

Det er antologien *Fagerø* ikke endnu. Det sidste kapitel drejer sig om "Johannes Jørgensens lyrik og danske komponister" og er skrevet af musikologen Elly Bruunhuus Petersen. Hendes "ærinde er at vise, hvilke problemer og overvejelser, der ligger bag en komposition til lyrik, og hvordan forholdet mellem musik og tekst kan fortolkes ud fra det færdige resultat". Hvilket leder til spørgsmål som: "Skal musikken være ordenes tjener, eller omvendt? Har musikken nogle iboende kvaliteter, der berettiger, at betoning og rytmer ændres på bekostning af digtets egen rytme, sprogtoner eller musikalitet?" (s.219-20)

Til brug for undersøgelsen vælges en håndfuld komponister og et lille antal tekster af Jørgensen, som de har sat musik til, eller kompositioner de har bedt

ham skrive tekst til. Markant i gruppen fremstår Carl Nielsen og de to kunstneres samarbejde om tonesætningen af digtet "Søvnen" i syv dele og fra 1907. Det er en spændende dialog der udspinder sig omkring denne opgave, som løses stringent og kompetent af essayisten. Hendes samlede konklusion er at understrege, at "Jørgensens digte med deres gentagelser, rim og særprægede rytmer har deres egen iboende og ubrydelige musik – en sprogets musik, som nok er musiksk i klassisk forstand, men som ikke uden vanskeligheder kan overføres til tonernes musik". Specielt digterens stilistiske hang til at bryde rytmen i slutningen af et digt for dermed at gøre læseren "mere opmærksom på indholdet", byder komponisten på en oplagt udfordring. De klart mest sangbare tekster er da dem der savner dette stilistiske særtræk. Elly Petersens analysearbejde blotter med formel præcision finmekanikken i de tekst-tonale sammenføjningsforsøg.

V.

Fagerø blev, som Johannes Jørgensen forudså, en utopi man nærmer sig uden at nå. Både Teddy Petersens biografi og Stig Holsting og Oluf Schönbecks antologi når i rimelig grad det opnåelige og antyder pletvis forhold derudover. Måske den sjælelighed eller sprogmusik, vi netop så anslået. Man kan efter endt læsning ikke betvivle at Johannes Jørgensen er et nærmere bekendtskab værd. Men hvorfor, og hvem han er, er stadig gådefuldt.

Hans svært gennemskuelige gemyt findes indskrevet i hans store forfatterskab på en måde som har unddraget sig de mange fortolkeres greb; som fint sand løber hans væsen og karakter ud mellem fingrene. Bedst hold om ham har enkelte tekst- og musikfortolkere fået, og ikke så mærkeligt. For som han selv sagde i sine erindringer: "Alt det stod at læse i mine Bøger, men det stod ikke at læse i mit Liv". Forfatteren er et stadigt problematiseret/konverteret subjekt, en tekst i teksterne.

Litteratur:

Teddy Petersen. *Et menneske kommer derhen, hvor det vil*. Biografi. Frydenlund. København 2006.

Stig Holsting og Oluf Schönbeck. *Fagerø*. Antologi. Johannes Jørgensen Selskabet, København 2006.

BJÖRN VON SYDOW

FINLANDS SJÄLVSTÄNDIGHET 90 ÅR

Finlands självständighet har vunnits efter tre linjer. Den ena är tre korta stunder av frigörelser under tre ryska svaghetsperioder. Den andra är att självständigheten och den demokratiska samhällsordningen pressats av Rysslands styrkeperioder. Det finns också en mångårig tredje linje – de små stegens politik – för att markera självständigheten och säkerheten.

I artikeln linjerar författaren upp dessa perspektiv. Han exemplifierar med egna minnen av hur det nuvarande försvarsrelaterade samarbetet mellan Finland och Sverige initierades 1997. Artikeln är en förkortad version av ett tal som hölls den 6 december 2007 inför Samfundet Sverige - Finland i Stockholm.

Björn von Sydow, f 1945, är docent i statsvetenskap och riksdagsledamot (s) sedan 1994. Han har varit Sveriges handelsminister, försvarsminister och riksdagens talman, det senaste 2002 - 2006. Han är f n också ordförande för Vetenskapsrådet i Sverige och verksam i Europarådets parlamentariska församling.

År 2008 påbörjar vi med gemensamma ansträngningar *Märkesåret 1809*. Det mesta kommer att sägas om hur trådarna från självständighetsförklaringen den 6 december 1917 löper tillbaka till kriget 1808-09 och freden i Fredrikshamn som förde Finland ur det gemensamma riket.

Storfurstendömet Finland blev en märkvärdig del av det kejsarliga Ryssland. Storfurstendömet skapade sin egen förvaltning, med omiskännliga spår av det som varit den civila förvaltningen i Sverige, i vissa stycken också den författningsmässiga grunden. Försvar, kyrka, skolor, ekonomi och penningväsen gjorde finländarna, med kejsarens accept, till finländska angelägenheter. Detsamma gällde framväxten av ett medborgarsamhälle. Däri inte minst – också det med kejsarens accept – det finska språket som ett nationalspråk. Från 1863 sker det också en anknytning av det politiska livet till traditionen från Sverige i det att lantdagen med de fyra stånden åter börjar arbeta.

Kejsarens förryskningssträvanden bryts av den stora revolten i Ryssland mot tsaren 1905 och nederlaget i det rysk-japanska kriget. Då finns en ny möjlighet. 1906 skapas den moderna folkrepresentationen i Finland, den första i världen med allmän kvinnlig rösträtt.

Också 1917 kom Finlands utveckling att djupgående påverkas av försvag-

ningen av den ryska statsmakten. Den borgerliga ryska revolutionen 1917 förde till att Finland upphävde elementen i förryskningspolitiken sedan 1899. Den bolsjevikiska ryska revolutionen ledde till att Finland förklarade sig självständigt, vilket bolsjevikerna erkände som en del i deras strävan att slutligt erövra statsmakten i Ryssland.

Inbördeskriget i Finland kan man se som en reflex av kriget mellan Ryssland och Tyskland, men också mellan två olika statsformer – borgerlig eller bolsjevikisk – till trots att Finlands folk röstat i demokratisk ordning sedan 1906. Ryssland och Tyskland slöt sin separاتفred i första världskriget 3 mars 1918 och en månad senare avgjordes inbördeskriget i Finland, delvis av tyska arméförband, till de vitas fördel. Ett inbördeskrig som krävde 11 000 soldaters liv och en total dödssiffra på 38 500 personer.

Självständigheten kom sedan att utformas i ljuset av att de västallierade demokratierna vann världskriget. Finlands statskick blev republikanskt med stark presidentmakt. Men den politiska utvecklingen i tjugo år blev parlamentarisk, korta och smala regeringar och sedan den majoritetsbaserade rödmyl-leregeringen från 1937. I det stora hela liknade utvecklingen i Finland den i Norge, Danmark och Sverige.

Men bakom levde motsättningar och misstro från inbördeskriget. Kommunister med Sovjetideal, Lapporörelsen från höger, språkfrågan, och frågan om den finska eller finländska identiteten var realiteter, men också grundval för en kraftfull kulturutveckling. Lika kraftig men ojämn var den ekonomiska tillväxten.

Sommaren 1939 var Finland det enda land, som var en demokrati, av de länder som skapats efter första världskriget av de forna imperierna Ryssland och Österrike-Ungern. Alla andra var auktoritära regimer efter att ha varit demokratier under några år. Tjeckoslovakien hade kvävts av nazi-Tyskland med västmakternas accept.

Den 23 augusti 1939 kom det sinistra avtalet mellan nazi -Tyskland och det kommunistiska Sovjetunionen, vari ingick en hemlig uppdelning av delar av östra Europa. Polen angreps, men gjorde motstånd, och Frankrike och Storbritannien förklarade krig. Sovjetunionen angrep efter några veckor Polen och tillskansade sig en del av Polen. De tre baltiska staterna drogs successivt in i Sovjet. Den finländska statsledningen avböjde de sovjetiska kraven på gränsjusteringar för att trygga Leningrad. Avgörande var att avvisa sovjetisk besittning av Hangö.

Vinterkriget blev ett faktum den 30 november 1939.

Hur många gånger måtte inte den finländska statsledningen och folket ha grunnat över krigsutbrottet? Man trodde kanske inte på realiteten i de sovjetiska hoten? Man visste ju inte om – eller i varje fall inte säkert om – den hemliga, distinkta uppdelningen av stater, signerad av Molotov och Ribbentrop.

Och var det inte detsamma för statsledningarna i Danmark och Norge inför den 9 april 1940? Och Sverige om det hade skett ett tyskt angrepp? Man visste inte om konkretionen i uppgörelsen mellan diktaturerna. Trodde inte att det kunde gå till så här. Varken politiskt eller militärt.

Resultatet känner vi. För Finlands del var resultatet av de oändliga offren och vedermodorna, att Finland aldrig ockuperades under 1940-talet. Den demokratiska statsordningen värnades. Fortsättningskriget slutade i ett vapenstillestånd efter de oerhörda försvarsstriderna sommaren 1944 och fredsvillkor som bevarade Finlands inre demokrati och i många centrala avseenden dess fulla självständighet. Gränsen i södra Finland blev densamma som Sverige hade tvingats till 1721, efter år av rysk ockupation av Finland under det olycksaliga karolinska enväldet.

Jag har själv följt ganska mycket av den politiska och militära forskningen om dessa år och händelser. Jag kan inte komma till annan slutsats än att det finländska motståndet var avgörande för att Finland inte sovjetiserades, dvs. ockuperades, förtrycktes, författigades och allt som vi ser blev fallet med de baltiska länderna, Polen, Ungern, Tjeckoslovakien och så vidare. Alla andra krigförande stater i Europa utom Storbritannien blev ockuperade, och det i flertalet fall av både nazi-Tyskland och det kommunistiska Sovjetunionen.

Sverige kom inte att leva med Sovjetunionen som grannstat. I stället kom Finland att leva med arvet av en hundra mil lång gräns och det moderna Sverige som grannstat. Det blev inte något systemskifte 1947–48, som i Tjeckoslovakien där hemmakommunisterna gjorde gemensam sak med Sovjet. Jag läser Finlands historia så, att inte heller de finländska kommunistiska väljarna i gemen ville ha sovjetmakten som inrikesystem. Estlands öde kanske förskräckte. Kanske var det också så, att det finländska motståndet än en gång betalade sig – den sovjetiska politiken inriktade sig på att få bli krigsskadeståndet levererat till det krigshärjade Sovjet?

Och hur ska man i efterhand bedöma fördraget om vänskap, samarbete och bistånd som Finland under president Paasikivis ledning ingick med Sovjetunionen 1948? Forskningen kan säga att Paasikivi ansåg att Sovjet främst hade ett *defensivt* säkerhetsintresse av Finland, och att ingenting i dåtid eller nutida öppna arkiv pekar på något mera. Att återlämna Porkkala, som sovjetmakten gjorde 1956, som en del i en bredare temporär utrikespolitisk nyorientering, kan tolkas i den riktningen. Men rymde relationen med Sovjet också en inrikespolitisk dimension?

Professor Henrik Meinander skriver i sin bok *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter* (2006) att sedan kommunisterna i Finland förlorat stort vid riksdagsvalet 1948 började kampen om inrikespolitisk hegemoni föras mellan de två största partierna, socialdemokraterna och agrarförbundet.

”Båda lägren förlitade sig på utländskt bistånd i denna maktkamp, vilket osökt leder tankarna till hattarnas och mössornas spel bakom kulisserna med Frankrike respektive Ryssland i det sena 1700-talets Sverige-Finland. Socialdemokraterna fick stöd av sina skandinaviska och västeuropeiska broderpartier, medan agrarernas starke man Urho Kekkonen i sin tur lyckades övertyga Moskva om att han var den bästa garanten för att Finland verkligen stod fast vid VSB-fördraget. Denna ideologiskt något märkliga konstellation bottnade i att socialdemokraterna uppfattades som klassförrädare av både de inhemska kommunisterna och Moskva, som därför hellre ljerade sig med de österut flexibla agrarerna. Av motsvarande skäl hade den politiska högern (främst samlingspartiet) lättare att komma överens med de västsinnade socialdemokraterna.”

Jag minns själv ett samtal som jag som ung man hade med Torsten Nilsson, då avgången svensk utrikesminister. Det måste ha varit i början eller mitten av 1970-talet. Han uttryckte sig kanske inte riktigt så glasklart som Meinander gör i efterhand, men jag minns tydligt att han inte alls såg på den finländska säkerhetspolitiken som de finländska socialdemokraterna, utan som Kekkonen gjorde. Och att Torsten Nilsson gillade det. Och att jag först inte fattade det, utan att han fick lägga ut texten. Jag lärde mig någonting viktigt om Finland – och ett likaså dubbelydigt element i den svenska socialdemokratiska hållningen.

Jag tror att bilden av Urho Kekkonen är en stor sak när det gäller Finlands självsyn. Antagligen finns det många nyanser i både forskning och kulturliv, som man som icke-finskspråkig ännu inte förstått. Att man var statsledare i tjugofem år i en dåtida nordisk demokrati, ja det skiljer inte ut Finland från de dåtida Sverige och Norge – Tage Erlander och Einar Gerhardsen. Men hur ska Kekkonens gärning avvägas? De många små stegen av stöd – och frigörelse – från Moskva? Den inrikespolitiska manipulationen av samma sak? Mot bakgrund av fred och ett välfärdssamhälle? Kanske inte mera slutgiltigt än på länge, och nog något i ljuset av hur *dagens* Ryssland utvecklas.

Den stora ekonomiska strukturomvandlingen i Finland har haft en snabbhet som överträffar det mesta i Europa före 1989. Från agrarsamhälle till servicesamhälle, och utan att få leva med en tung industriell traditionalism, har kanske befrämjat den ekonomiska utvecklingen. Det var märkligt att som svensk få uppleva hur den finska marken blev allt starkare i förhållande till vår svenska krona. Var det rättvist? Men förresten – i valutakurser finns väl ingen etisk dimension!

Att vi i Sverige behövde finländare till vår industri, till vårt musik- och kulturliv och till så många äktenskap och relationer, det har varit till fantastisk ömsesidig nytta. Finlands kvinnor har varit snabbare på att frigöra sig ur de traditionella kvinnorollerna. Man beräknar att 700 000 finländare har arbetat och bott längre eller kortare tider i Sverige sedan 1945. Och kapitalströmmarna och företagskunnandet i båda riktningarna har skapat två starkare ekonomier och nutida stater. Jag tänker då på hur sammankopplingen ökat i företaget

de senaste femton åren. Och nu är kursen i förhållande till dollarn rimlig, både för euron och för kronan, som rör sig i en planetbana till den.

1905 och 1917 var Ryssland mycket försvagat i sin statsledning, och Finlands statsledning kunde ta stora steg. 1989 och åren framåt uppvisar ett liknande förlopp. Då hette Finlands president Mauno Koivisto. Och det är Gorbatsjov och senare Jeltsin som är i Moskva.

President Koivisto hade 1982 blivit vald till statschef trots att han var en politiker utanför kretsen kring Kekkonen, och han inledde en annan inrikespolitik. Han återförde Finland till ett normalt västeuropeiskt parlamentariskt system, både när det gällde presidentens maktutövning och regeringsbildningen. Många finländare uppfattade honom antagligen som mera ståndaktig i östpolitiken. Men chansen att frigöra Finland ur krigsslutets villkor kom i och med kommunistsystemets – ja man får nästan använda uttrycket – självavveckling 1989 – 91.

Det är en beundransvärd diplomatisk politik som leder till fullt medlemskap först i EFTA, därefter till EES-avtalet med EU och sedan till medlemskap i EU och EMU. Ingen kunde dock föreställa sig hur den dramatiska utvecklingen i Europa skulle ända. Den fredliga demokratiseringen i Polen och återföreningen av Tyskland och hela raden av statsfrigörelser var ofantligt omtumlande för oss européer.

Försiktighet i varje steg inför den vacklande Sovjetmakten i Baltikum. Det var Koivistos linje. När Ryssland – inte Sovjet – den 24 augusti 1991 under Jeltsin fredligt erkände Estland, var det Finlands väg likaså. Finland lösgjorde sig ur VSB-avtalet, och man enades med Ryssland om en ny avtalstext som inte lade några hinder för Finland att alliera sig politiskt eller militärt med tredje part. När detta avtal var undertecknat, ansökte Finland om fullt EU-medlemskap 1992. Avtalet om det godkändes, som bekant, i en folkomröstning 1994, samtidigt som Sveriges, men med större ja-marginal.

Allt detta skedde samtidigt som Finland drabbas av den ekonomiska krisen i början på 1990-talet. Den var internationell, men fördjupades av bortfallet av Sovjethandeln. Arbetslösheten blev som mest nära 20 %. Men ur denna våldsamma dopplning, stegrades också förnyelsen i det finländska näringslivet. Jag har fått lära mig att Nokia slutligt valde att satsa på mobiltelefoni så sent som 1992.

Henrik Meinander skriver att ” det är... ingen överdrift att påstå att det mest nationella skeendet i Finlands politiska och kulturella historia hade passerats i början av 2000 – talet”.

Jag tycker att medlemskapet i EU och den nya statsförfattningen av år 2000 med sin konsekventa parlamentarism, omstruktureringen av partisystemet, som väljarna skött, verkar i riktningen, att Finland nu – 90 år efter sin självständighetsförklaring – är ett samhälle i den framgångsrika samhällliga

”normalitet” som kännetecknar Europa och särskilt de nordeuropeiska mindre staterna, Norden, till vilka de tre baltiska länderna också rör sig, politiskt, ekonomiskt och kulturellt.

Det är en enastående förvandling i den folkliga frihetens och jämställdhetens tecken. Det har varit oerhörda prövningar för Finlands folk och valda statsledningar. Nordens grannstater och särskilt Sverige har all anledning att känna stor gemenskap och tacksamhet. Gemenskapen springer ur det gemensamma arvet.

Finlands självständighet har vunnits efter tre linjer, enligt min mening. Den ena är tre korta stunder av frigörelser från ett Ryssland i tre svaghetsperioder. Det är 1905, i hägnet av det förlorade rysk-japanska kriget och revolutionerna i Ryssland. Det är 1917, mellan de två revolutionerna 1917, i hägnet av Rysslands nederlag i första världskriget. Det är slutligen 1989 – 1992, i hägnet av Sovjetunionens fredliga upplösning.

Detta är tre dramatiska tidpunkter, där Finland fått favör av – eller utnyttjat – Rysslands temporära svaghet. Tre korta och väl utnyttjade dramatiska lägen; vanskligast 1917 med inbördeskriget 1918.

Självständigheten och den demokratiska samhällsordningen har å andra sidan pressats av Rysslands styrkeperioder, av russifieringsperioden kring 1900, av de två krigen 1939 - 44, och den omedelbara tiden därefter.

Det finns också en mångårig tredje linje – ”de små stegens politik” för att markera självständigheten och säkerheten. Dit räknar jag framför allt de ca fyrtio åren framåt från ca 1860. Dit hör också Paasikivi-Kekkonen åren 1946 – 1981. Och varför inte se åren *efter* beslutet om EU-medlemskapet 1994 på samma sätt – en period av efterföljder på de stora stegen 1989 - 92, som vi lever i fortfarande.

Jag tycker att jag kan lämna ett bidrag till den historien – de små stegens finländska politik.

Jag har skrivit dagbok sedan jag blev riksdagsman 1994. 1997 blev jag försvarsminister. Mitt första bilaterala besök gjorde jag enligt traditionen till Finland. Jag hade varit sex veckor i ämbetet och möter Finlands försvarsminister Anneli Taina; det är Paavo Lipponens regering.

För den 5 mars 1997 har jag skrivit:

”5 mars besöket i Finland. Anneli Taina frågade om NATO-frågan för vår del och de är oroliga att Sverige i något läge plötsligt kastar om. Erfarenheterna av 1990 ligger i botten, och kanske andra också. Men öppen diskussion vill både de och vi ha! NATO-opinionen inom samlingspartiet finns ganska mycket av, men regeringsmedlemmarna står på alliansfrihetens linje liksom socdem. Jag sade att väl traditionen varit, att Finland kommit med ev förslag till mer av samarbete på fältet, men Anneli sade att tiden väl nu kunde vara mogen för ett Memorandum of Understanding, avtal med t ex innebörd kring materiefrågor, kanske om säkerhetsfrågor etc. Jag sade att jag skulle ta upp det med Persson

och Lena Hjelm-Wallén/. Och ge henne ett besked på Grönland vid månads-skiftet. Detta vidareutvecklades också av kommandör Hägglund. Dels materielsidan, utbildningar och en gemensam bataljon för internationella ändamål. Jag sade att jag ej kunde ge ett alldeles givet svar på hennes fråga om vad en regering Bildt kunde göra i NATO-frågan men att en omkastning av dem utan c och oss vore nog ändå uteslutet att kunna genomföra. Jag visade på deras och fp:s nuvarande NATO-syn som den kom fram vid utrikesdebatten och hur jag hanterat den inför starten av /den parlamentariska/ Försvarsberedningen. Liksom att vi står för alliansfriheten men med en modern prägel i argumenten. Från föredragningar och diskussioner i delegationen, som var tydliga och bra framgick att deras kommande försvarsplan skall efterlikna vår nya i många stycken och att de mera tydligt går fram med interoperabiliteten. F 18-köpet hade gjort enorma uttag i deras försvarsbudget dessa & nu. Fin middag och d:o tal och Anneli och jag gick fint ihop. Hon tycker vi kan börja skriva Anneli Björn- artiklar liksom Lena och Halonen gör!”

Och senare för den 1 april 1997 när vi har nordiskt försvarsministermöte på Grönland under Danmarks värdskap skriver jag:

”1 aprilBeträffande Balticum enades vi om att gå vidare med en Militärakademiemöjlighet efter det att balterna givit en gemensam signal i saken.Jag tog upp Rysslandssamarbetet och alla hade samma erfarenhet (Finland egentligen ej försökt). Vi bestämde oss för att se om vi kan göra något gemensamt här ev med balterna. Enighet om Södra Afrika-initiativ och fortsatt miljöinsatsning..... Under en rast den andra behandlade vi det, men viktigare var att jag sade till den finska delegationen (huvuddelen) att vi är beredda och villiga och glada att kunna gå in för ett Memorandum of Understanding. Jag frågade om lite av innehållsmöjligheter och de sade: underrättelseanalyser, utbildning, materiel och jag frågade om en ev gemensam internationell bataljon och det sade de ja till. Vi låter våra chefstjänstemän jobba med detta några veckor. Kanske en artikel av Anneli och mig sade jag till henne vid middagen. Det hela verkar lovande av alla saker oss emellan vid mötet .”

När jag idag läser denna min dagbok, ser jag hur initiativet kom från Finland, men som jag bejakade och fick svenska regeringen med på. Inte så dåligt! Vi har alltsedan dess utvecklat vårt försvarsrelaterade samarbete. Jag tror att det var från 1999 vi fick till stånd de första, motsvarande stegen med Norge – som något av en motmanifestation till sammanbrottet i fusionen mellan svenska Telia och dess norska motsvarighet. Vilket i sin tur gav chansen för fusionen Telia – Sonera!

Idag är det försvarsrelaterade samarbetet en etablerad linje våra länder emellan, framför allt inom ramen för Europeiska Unionen som sedan 1998 utvecklat en försvarspolitisk dimension inom ramen för den gemensamma utrikes- och säkerhetspolitiken.

OWAIN EDWARDS

SÖDERLINDS FULLFØRING AV GRIEGS UFULLENDTE OPERA OLAV TRYGGVASON

Artikkelen om operaen *Olav Tryggvason* tar opp trådene der professor Finn Benestad slapp dem i hans beretning i *Nordisk Tidsskrift* 1/1995, og gjelder det som må betraktes som Edvard Griegs mest ambisiøse prosjekt. Etter en krangel mellom to av Norges ledende kunstneriske personligheter havarete prosjektet i 1873. Det forble ufullført, og tatt opp igjen først mot slutten av 1990-tallet – da selvfølgelig med ny forfatter og komponist. Professor Owain Edwards ved Norges Musikkhøgskole beskriver forholdet mellom Grieg og Bjørnson, så vel som Ragnar Söderlinds opera som hadde uroppførelse i år 2000.

Mye har blitt sagt og skrevet om Edvard Hagerup Grieg (1843 - 1907) i forbindelse med jubileet i 2007, og nye betraktninger vil uunngåelig gjenta mye av det som allerede har blitt brakt frem i lyset. Mange har forsøkt å gjøre opp status om hans betydning som komponist. Hans anseelse har variert mye i de hundre årene siden han døde, fra å bli genierklært av noen, slik som overlege Klaus Hanssen gjorde i sin minnetale ved sørgehøytideligheten i Kunstindustrimuseet i Bergen, 9. september 1907, til å bli avskrevet som perifer av andre. Den engelske musikkforskeren Gerald Abraham beskrev i 1946 Grieg som mindre betydelig, dog særegen. Hans komposisjoner har likevel funnet en plass hos det store musikkelskende publikum. Til tross for at Grieg lenge ble ansett for å være en provinsial komponist som hadde størst hell med sine komposisjoner i de små formene, har bedre kjennskap til hans større verker i de siste tretti årene ført til en erkjennelse av at han var fullt i stand til å skrive vellykkede lengre satser også.

Men Griegs mest ambisiøse prosjekt strandet, og det er emnet for denne artikkelen. Det hele var en trist affære. Grieg skulle komponere en nasjonalopera om en norsk konge. Ansvarer for at det forble ufullendt lå bare delvis hos Grieg, men operaen om Olav Tryggvason – som kunne ha blitt en milepæl i norsk operahistorie – ble ikke ferdig. Griegs opera kunne ha hjulpet til med å stake ut en kurs i norsk kulturhistorie slik at opera kunne fått sin selvfølgelige plass i Norges hovedstad allerede på 1800-tallet i likhet med det den hadde i Stockholm og København. Men Den norske operaen ble først etablert i 1959, og da i lite egnede lokaler. Nå, endelig, står Oslos operahus klar til åpning i

2008. Prosjektet med nasjonaloperaen *Olav Tryggvason* ble likevel ferdig før det nye operahuset. Det ble fullført av andre norske kunstnere 127 år etter Grieg skrev sin del av musikken. Det er i denne sammenheng av interesse å overveie hvordan utfallet ble.

Historien er fascinerende, og det er verdt å legge merke til hvordan Griegs karriere så ut da operaprojektet dukket opp. Han var blant de heldige kunstnerne som fikk oppleve anerkjennelse hjemme og ute mens han levde. En av Sveriges betydeligste komponister, Wilhelm Peterson-Berger, viste innsikt og raushet i sin anmeldelse av en konsert Grieg holdt i Stockholm i 1896 da han skrev "att hans konst mera uttrycker ögonblicksstämningar hos hans tid och hans nation än djupa, allmänmänskliga och för sekler allmängiltiga ideala strävanden. Formens pregnans och personliga hållning ha givit dessa 'ögonblicksstämningar' estetisk världsborgarrätt,...." Dette er sjenerøse ord, men tjuetre år tidligere var ikke Grieg en så høyt skattet komponist. Han måtte anstrenge seg for å få endene til å møtes, og hans gjennombrudd som komponist lå en stund frem i tiden da operaprojektet *Olav Tryggvason* oppsto i 1873. For å se hvor langt han var kommet i sin karriere på det tidspunktet, kan vi huske at *Klaverkonsert i A moll op. 16*, komponert i Danmark sommeren 1868, allerede hadde høstet mange lovord. De to første sonater for fiolin og klaver opp. 8 og 13, hans *Klaveronate, op. 7* og det første hefte av hans *Lyriske stykker for klaver, op. 12*, var blitt publisert. Hans *Strykekvartett i G moll, op. 27* lå fem år frem i tiden, og lenger frem lå de andre klaverkomposisjonene som gjorde ham verdenskjent, de andre ni samlinger med *Lyriske stykker* opp. 38, 43, 47, 54, 57, 62, 65, 68, 71, *Ballade i G moll, op. 24*, og *Holbergssuiten, op. 40*, i tillegg til instrumentale og vokale verker som er hyppig fremført i dag, slik som *Peer Gynt suitene opp. 46 og 55*, romansesamlingen *Haugtussa, op. 67* og hans *Fire salmer, op. 74*.

I 1873 var den tretti år gamle Grieg i ferd med å etablere seg som komponist, pianist og dirigent i hovedstaden. Han var gift med sin kusine Nina. Til deres store sorg hadde de mistet sitt eneste barn i 1869. Grieg strevde med å finne tid til å skrive. Komponering måtte komme sist i rekken etter at han var ferdig med dagens undervisning eller dirigeringsoppdrag. Han hadde vært med på å stifte Musikkforeningen i 1871, og hans innsats som dirigent for det som etter hvert skulle bli et profesjonelt symfoniorkester, ble anerkjent med en æresbevisning av staten da Oscar II ble kronet i 1873. Grieg var da blant dem som ble utnevnt til riddere av St. Olav. Bergenserene Grieg påsto at han hatet å bo i Kristiania dit han kom i 1868. I ettertid mildnet han sine utsagn om denne tiden, men økonomiske bekymringer lå åpenbart tungt på ham. Disse skulle imidlertid snart bli lettere, takket være støtte fra Bjørnstjerne Bjørnson.

Griegs sommerferie i 1873 ble planlagt ut fra ønsket om å tjene penger. Grieg la opp en konsertturne på veien hjem til sine foreldre i Bergen.

Hensikten var å gjøre ham kjent for et større publikum samtidig som han håpet å tjene på den. Etter konserter i Drammen, Arendal, Kristiansand og Stavanger, kom han til Bergen der han også holdt to konserter. Han deltok i en konsert der senere denne sommeren da han spilte med en gammel bekjent 11. august, nemlig fiolinisten Ole Bull. Dette var den eneste gangen disse to forkjempere for norsk musikk holdt konsert sammen. Hensikten med konserten var å spille på patriotiske følelser for å samle inn penger til å reise et minnesmerke ved universitetet i Wisconsin til Leiv Eriksson, nordmannen som hadde oppdaget Amerika. Den som holdt appellen var ingen ringere enn Bjørnstjerne Bjørnson.

Grieg ble i økende grad opptatt av patriotiske tanker på denne tiden, og Bjørnson var enda sterkere engasjert i aktivitetene som kulminerte i at Norge og Sverige skilte lag i 1905. Hans radikale synspunkter om demokrati, nasjonalisme og likhet mellom kjønnene kom til syne i diktene og skuespillene hans. Bjørnson var elleve år eldre enn Grieg og hadde en høy profil i norsk kulturliv. Han som skulle bli tildelt Nobelprisen i litteratur i 1903, var kommet langt i sin karriere i 1873 og hadde betydelig innflytelse i Norge. Han hadde kjent Grieg siden 1866 og samarbeidet med ham ved flere anledninger. Grieg hadde tonesatt Bjørnsonstekster som *Landkjenning*, *Bergliot* og *Foran Sydens kloster*, og publikum hadde trykket dem varmt til sitt bryst. I 1872 hadde Grieg skrevet scenemusikk til Bjørnsons skuespill *Sigurd Jorsalfar*. Dette inkluderer den høytidelige "Hyldningsmarsj" som raskt ble en stor favoritt. Inspirert av denne medgangen ønsket Bjørnson å gå i gang med et skuespill over et tema fra sagalitteraturen. Grieg var på sin side bare glad for muligheten til å samarbeide med den landskjente dikteren.

Bjørnsons *Landkjenning* åpner med en beskrivelse av Olav Tryggvasons ferd over sjøen mot sitt rike: "Og det var Olav Tryggvason, /stævned over Nord-sjø fram/ op mod sit unge kongerige, / som ikke vænted ham." Bjørnson tok fatt i dette sagamotivet og skrev raskt tre scener av et drama om en av de tre norske misjonærkongene, Kong Olav Tryggvason, som var konge i Norge fra 995 til 1000. Han sendte tekstene til Grieg i juli 1873 og oppfordret Grieg til å komponere musikk til dette dramaet. Det kunne det bli penger av til høsten! Bekymret for Griegs trange økonomiske kår ordnet han det slik at komponisten fikk et stipendium på 300 spesiedaler slik at han og kona kunne reise til Italia sammen med Bjørnson for at de kunne skrive verket sammen. Grieg kunne imidlertid ikke trekke seg fra forpliktelser i Kristiania så lett, og ble hjemme. Men han komponerte musikken til teksten han hadde fått, og ba om mer. Året etter søkte Grieg og hans komponistvenn Johan Svendsen det norske Storting om en årlig statsbevilgning slik at de begge kunne "settes i stand til å hellige seg sin virksomhet som komponister." Med Bjørnsons anbefaling fikk de begge komponistgasjer, og kunne nå bruke all sin tid til

å komponere. Men Grieg fikk ikke flere scener fra Bjørnson, tross iherdig trygling. Dikteren hadde valgt å gjøre andre ting enn å skrive om emner fra historien. Han var opptatt av det moderne samfunn, og flere skuespill fulgte raskt: *En fallit* (1875), *Redaktøren* (1875), *Kongen* (1877), *Leonarda* (1879), *En hanske* (1883), *Over ævne 1* (1883) og *Geografi og Kærlighed* (1885). Tekster til Grieg ble det aldri noe av, og et meget ubehagelig uvennskap vokste opp mellom kunstnerne fordi Grieg oppfattet dette som svik fra Bjørnsons side. Bjørnson mente at Grieg var utakknemlig for hjelpen han hadde gitt ham, og følte seg på sin side sveket av ham.

Årsaken til dette var at Bjørnson fikk høre at Grieg hadde begynt å samarbeide med hans rival Henrik Ibsen om det han trodde var en opera om Peer Gynt. Nå dreide det seg om et skuespill og ikke en opera, men det var ille nok at Grieg skulle kollaborere med Ibsen. Arbeidet ble mer omfattende enn Grieg hadde forestilt seg. Den livlige og sjarmerende musikken fra Griegs scenemusikk til Peer Gynt har vunnet en fast plass på konsertprogrammer verden over. I ettertid er det slik ingen grunn til å sørge over komponistens samarbeide med Ibsen, men det innebar en slutt på prosjektet om Olav Tryggvason. Uvennskapet mellom Grieg og Bjørnson varte i seksten år før Grieg til slutt tilegnet *Scener fra "Olav Tryggvason," op. 50* til dikteren. I 1888 reviderte Grieg musikken og tilrettela den for orkester. Den ble fremført i Musikkforeningen 1889 til enorm begeistring, og samme året utga Peters forlag i Leipzig et vokalpartitur av verket. I 1890 publiserte Peters orkesterpartituret også: begge ble tilegnet Bjørnson. Forlaget utga også to av satsene arrangert for klaver. Griegs innsats hadde ikke vært forgjeves, og musikken ble gradvis kjent for publikum.

Griegs *Scener fra "Olav Tryggvason," op. 50* består av syv satser fra tre scener i begynnelsen av operaen. Musikken har en ganske statisk karakter. Den kan minne om antikkens greske tragedier, særlig på grunn av inntrykket en får av kvinneskikkelsen Volven som spår tragedien som skal komme. En kan spørre seg om Griegs forestillinger om hva oppgaven fra Bjørnson gikk ut på var større enn den faktisk var. I utgangspunktet var det snakk om scenemusikk til et skuespill. Underveis ser det imidlertid ut til å ha blitt tenkt på som en opera. Dette ble en mye større og helt annen utfordring for komponisten. Grieg understreker selv forskjellen i et brev til Bjørnson i 1874: "Å skrive en opera tar nemlig *ti* ganger så lang tid som å skrive et drama." Det var aldri noe tvil om at det skulle bli en opera da prosjektet ble vekket til live igjen etter en pause på hundre og tjuve år. Det var nemlig en opera om Olav Tryggvason Trondheim bestilte fra komponisten Ragnar Söderlind til byjubileet i 1997.

Komponisten og hans librettist gikk i gang med arbeidet, men så oppsto det en musikalsk kollisjon av uventet karakter. Til å feire byen Trondheims tusenårsjubileum var det lokalpatrioter som resonerte at ingenting kunne være

mer passende enn å fremføre operaen *Fredkulla* av trondheimskomponisten Martin Andreas Udbye (1820 - 89). Denne operaen hadde også uhell med seg i og med at like før den skulle fremføres på Christiania Theater i 1877 brant teateret til grunnen. Byjubileet i 1997 forekom å være det riktige tidspunktet å blåse støvet av partituret og bringe det ut til folket. Men å sette opp to nye operaproduksjoner i Trondheim i 1997 kom ikke på tale. Udbyes opera ble valgt, og bestillingen av *Olav Tryggvason* ble overtatt av Den norske Opera i Oslo. Likevel fant uroppførelsen ikke sted i Oslo. I og med at Bergen ble valgt til europeisk kulturhovedstad i året 2000, ble det bestemt at dette var riktig anledning til å fremføre Söderlinds *Olav Tryggvason*. Det skjedde 26. september. Oppsetningen med Vest-Norges Opera og kor og med Bergen Filharmoniske Orkester hadde med de samme solistene som sang i Den norske Operas produksjon i Oslo to måneder senere. Oppsetningen i Oslo ble også vist i NRK.

Denne fønix med navnet *Olav Tryggvason* ble løftet fra nasjonalromantikkens aske av den svenskættede norske komposisjonsprofessor Ragnar Söderlind (f. 1945). Den ble til en helaftens opera i to akter, komponistens *op. 69* med en spilletid på tre timer. Bjørnsons tekster ble integrert i den nye, større sammenheng. Valget av tekstforfatter var kanskje enestående i og med at det falt på en operasanger og regissør – Knut Jørgen Moe. Söderlind hadde samarbeidet med ham tidligere i komposisjon av verket *Rose og Ravn*, og oppfattet samarbeidet der som vellykket. Derfor ble Moe engasjert som librettist. Moe sang dessuten hovedrollen som Olav Tryggvason i en forestilling. I sitt dramatiske konsept for operaen flettet Söderlind satsene som Grieg hadde tonesatt inn imellom nye deler som han komponerte, i stedet for å bevare dem i en egen bolk i begynnelsen. Disse Griegsatsene hører alle med i 1. akt. Söderlind tok også med som innledning til 2. akt melodien fra Rikard Nordraaks *Brede seil over Nordsjø går* som tema med variasjoner. Han skapte flere steder i operaen assosiasjoner ved å referere til slike norske nasjonalromantiske monumenter, og åpningen av *Landkjenning* – Griegs umåtelig populære mannskorsang til tekst av Bjørnson kan høres i tilknytning til skikkelsen Olav Tryggvason.

Komponisten tok bevisste valg med hensyn til hvordan han kunne oppnå en akseptabel grad av stilistisk integrasjon mellom sin egen musikk og Griegs. Det første var at han ikke ville imitere Griegs stil; det var uaktuelt å gjennomføre operaprojektet ved å skrive i en tysk romantisk eller nasjonalromantisk stil. Söderlinds egen musikk er tonal, men betraktelig mer dissonerende enn det som er vanlig i romantisk musikk. Til tross for dette oppfattes den som mer tilgjengelig enn mye annet samtidsmusikk, fordi han fremfor alt er en melodisk komponist. Hans vokale linjer følger i stor grad språkets rytme og infleksjoner og disse har sine egne tonale logikk. Av den grunn har hans melodiføring noen karakteristiske trekk til felles med musikken til den store

russiske operakomponist Mussorgskij på 1800-tallet, uten sammenligning for øvrig. I og med at det relativt sett var så lite av Griegs musikk som han kunne benytte seg av i en lang "rise-and-fall-of-Olav Tryggvason"-historie, måtte Söderlind snu den mest nærliggende stilistiske løsning på hodet. I stedet for å la den behagelige romantiske musikken til Grieg fremstille en varm kristen tro i motsetning til krassere toner som ville representere hedendommen, ble det slik at Griegs romantiske harmonier forbindes med den gamle gudsyndelsen og Söderlinds nyere toner med kristendommen. Mest dissonerende blir det i noen høydepunkter, slik som når Olav Tryggvason går med på å blote i 1. akt, og koret bygger opp til et brøl, "Kongen vil blote!" over en gjentagende *basso ostinato*. Det er et drama som briljerer med fargerik orkestrering som lokker tilskueren til å lytte videre med glede og forundring.

Söderlind er en kontroversiell komponist, og sta, fordi han ikke har gått over til atonalistenes leir, skjønt det er kanskje ikke så avgjørende nå som i tidligere år. Publikums smak henger gjerne mange år etter komponisters nyvinninger, men det har utvilsomt kommet flere strømninger inn i musikkverden siden de harde 1960- og 70-årene da kunstmusikk som ikke var atonal ble avskrevet som useriøs og ikke i pakt med tiden. Under innflytelse fra den kommersielle plateindustrien har det generelt blitt større åpenhet for å lytte til musikk fra andre verdensdeler og kulturer. Etter krysninger av alle mulige musikkulturer og stilarter ser det ut som publikums holdning overfor komponister som velger å skrive tonal musikk er langt vennligere, og forståelsen er nå at de som har en tonal stil ikke automatisk må betraktes som bakstreverske og fantasiløse. Ragnar Söderlind kommenterte med rette i programheftet for operaen at det hadde vært umulig å skrive den førti år tidligere.

TOM SÖDERMAN

LUGNT I NORDEN EFTER PORKALA-PARENTESEN

Det fanns ett inbyggt skräckscenario gällande den ryska militärbasen Porkala i Finland (1944-1956). Ryssarna förväntades utöva påtryckningar mot regeringen i Helsingfors, som låg inom det ryska artilleriets räckvidd. Sovjet bedömdes också att ha kapacitet i Porkala att slå till mot mål i de andra nordiska länderna. Sovjetregeringen misstänkte å sin sida att Porkala-basen kunde dra på sig en attack från västlägret i Korea-krigets spår.

Ambassadör Tom Söderman ger här en översikt av Porkalafrågan baserad på studier i finska och svenska arkiv.

Karta över Porkalaområdet (inom markerad linje).

Då man idag diskuterar olika säkerhetspolitiska lösningar och framtidsperspektiv i de nordiska länderna sker det mot en bakgrund som har varit tämligen odramatisk i hela området under de senaste femtio åren. Det har funnits enskilda intermezzon och spänningsmoment som den finsk-ryska notkrisen 1961 och jakten på ryska ubåtar i svenska farvatten men inga långvariga kriser som skulle ha jagat upp stämningarna i våra länder. Stormakterna har i stort sett förhållit sig avvaktande till varandra ifråga om strategiska mål i Norden. Den nordiska balansen har fungerat väl. Det har varit lugnt i Norden efter vad man i Finland kallar för "Porkala-parentesen".

Då hettade det till i det nordiska mönstret efter att Sovjetunionen hade etablerat en militärbas vid Finlands sydkust. Många fler baser skulle följa om man trodde andra nordiska länders media som tidvis var otroligt alarmistiska vid den tiden.

Idag mer än 50 år efteråt finns det anledning att ställa frågor vad som egentligen hände politiskt och militärstrategiskt kring Porkala-basens existens, som blev kortare än vad man kunde föreställa sig hösten 1944. Det finns nya forskarrön och arkivfynd att beakta. Förberedde sig den sovjetiska ledningen för ett kärnvapenanslag mot den militära enklaven i Porkala i Finland på 1950-talet? Fanns där avskjutningsramper för missiler som kunde nå mål i Västeuropa? Var det igen omsorgen om Leningrad/St. Petersburgs säkerhet som slutligen avgjorde att ryssarna drog sig tillbaka från Porkala?

Då freden slöts mellan Finland och Sovjetunionen den 19 september 1944 genomdrev stormakten ett avtal om att formellt få arrendera Porkala-området väster om Helsingfors som militärbas i 50 år. Det var i tiden ett tungt beslut som ingav stora farhågor för framtiden i Finland. Ur strategisk synvinkel

utgjorde militärbasen ett direkt hot mot Helsingfors, som låg inom det ryska artilleriets räckvidd från Porkala. Sovjetunionen behärskade nu båda sidor av Finska viken på det smalaste stället – 43 km – från Porkala udd till Nargö i det ockuperade Estland. Det gav också stormakten en framskjuten militär position mot det övriga Norden.

Det var ett oroande perspektiv som sträckte sig ett halvsekel framåt i tiden, till hösten 1994. Inte trodde någon att Sovjetunionen skulle avstå från basen tidigare än avtalet förutsatte.

Hur reell var hotbilden ifråga om de nordiska länderna? Mycket av vad som hände på Porkala-basen var dolt för allmänheten. Den finska militära underlättelsetjänsten framstår senare som tämligen välinformerad, men den höll tätt för att inte sprida oro i samhället. Med det argumentet avvisade också dåvarande statsministern J.K. Paasikivi ett förslag av före överbefälhavaren och presidenten C.G. Mannerheim att flytta huvudstaden från Helsingfors till Åbo. Mannerheim ville å andra sidan att regeringen vid förhandlingarna i Moskva skulle erbjuda Åland i utbyte mot Porkala. Utrikesminister Carl Enckell åtlydde inte presidenten och vägrade föra förslaget vidare. Från Finlands sida försökte man föreslå Hangö där ryssarna hade tilltvingat sig en militärbas efter vinterkriget 1940. Det avvisades av den ryska sidan. Kanske minnet av reträtten från Hangö i december 1941 alltjämt var en smärtpunkt. Det anses klarlagt att Stalin stödde sig på gamla strategiska planer från tsartiden då han krävde Porkala som krigsbyte.

Enligt det ursprungliga avtalet skulle Porkala utrymmas inom tio dagar. Det var tunga och ödesmättade dagar för lokalbefolkningen på drygt 7 000 personer. Evakueringschef var en major Erik von Frenckell, som var känd i många sammanhang som både handlingskraftig och impulsiv. Han var den sista som lämnade området. I ett telegram till utrikesminister Enckell bad han om instruktioner om hur överlämnandet skulle äga rum den 29.9 1944. Den sovjetiska sidan hade inte bestämt sig. Det kom inga instruktioner. Innan major von Frenckell åkte över till Esbo bro lät han resolut stänga av elektriciteten till Porkala!

Det var en påminnelse om att Porkala inte skulle bli den paradmarsch av militär styrka som Stalin tänkte sig. Den allierade kontrollkommissionen i Helsingfors krävde visserligen följande dag återkoppling av elektriciteten, vilket skedde först därpå följande dag den 1 oktober kl.14 för att vara exakt. Det tog sin tid innan den sovjetiska sidan inledde förhandlingar om elpriset men de kom i gång i mitten av november. Militärbasens kommandör, 1sta rangens kapten Neon Vasiljevits Antonov, sammanträffade med ingenjör Henriksson från Kyrkslätt elektriska Ab, som tillfrågad om priset svarade att bolaget kommer att debitera samma pris som före evakueringen eller 108 penni per kilowattimme. Betalningen för strömförbrukningen inflöt första gången i februari

1945. Därefter har dröjsmål med betalningen inte förekommit, meddelades från bolagets sida till de finska myndigheterna.

Kommendören Antonov anses ha skött sitt uppdrag väl att bygga upp basen både gällande behövliga byggnader och början till infrastrukturen. Han utnämndes följande år till konteramiral.

På den sovjetiska sidan insåg man snart att det inte var särdeles lätt att börja bygga upp basen. Den första vintern 1944-45 var matförsörjningen katastrofal. Man kunde bara inte rekvirera mat från Finland som man lätt gjorde för Röda armén i östblocksländerna. Nu måste man betala för leveranserna. I Finland var det brist på mat som dessutom var ransonerad för den egna befolkningen. Till slut gick de finländska myndigheterna efter kärva förhandlingar med på att sälja 6 000 liter mjölk, 1 350 kg emmenthal-ost, 500 mjölkkor, 200 slaktboskap, 160 ton kött, 400 ton potatis, 40 ton lök, 1,5 ton kål. Affärerna gjordes upp som byteshandel varvid Finland fick petroleum, mineraler och salt.

Småningom fick ryssarna bättre ordning på sin matförsörjning genom att införa kolhosjordbruk i de bördiga områdena i Porkala. Som mest fanns det 30 000 ryska trupper på basen, 10 000 civila tjänstemän och officerarnas familjer.

Den inre farleden genom Porkala kontrollerades av basen där man kunde observera lastfartyg som förde mat och importgods till Leningrad, där svälten och hungern under andra världskriget hade decimerat befolkningen under fruktansvärda förhållanden. Leningrad hade förtur framom Porkala.

Porkala-basen uppfattades länge som ett latent hot mot Finland. Men Finlands befolkning behöll sitt lugn trots att basen kallades för "en pistol riktad mot Finlands huvud". Den förflyttade befolkningen bosatte sig i stor utsträckning i omgivande kommuner. När det blev möjligt 1947 för finländarna att åka tåg genom Porkala – med neddragna luckor framför tågfönstren – gjorde man det utan synbarlig rädsla. Ryssarna hade ju hela tiden fri genomfart från östgränsen längs landsväg och järnväg som inte kunde kontrolleras.

Att Finland klarade sig genom denna gastkramning kan tyckas vara ett under men efter kriget var situationen så pass speciell att det kan enklast förklaras med att fred ändå rådde i landet. Unga soldater måste inte längre dö för fosterlandet långt borta vid fronten. De gånger Sovjetunionen utövade påtryckningar mot Finland som ifråga om krigsansvarighetsrättegången var det regeringens sak att stå emot. De egna kommunisternas uppträdande åren 1945-1948 var för många finländare mera hotfullt än Porkala-basens existens.

Slutligen visste man inte då vad som hände inne på militärbasen. Om man hade hört vad den andra kommendören Konstantin Suhiasvili uttalade sig om sin uppgift, hade man kanske dragit öronen åt sig. Han framhöll att det var hans uppdrag "slå till mot Finlands patriotiska, fascistiska och krigiska element för att ingripa i konflikter överallt i Finland och de skandinaviska länderna". Hur och när det skulle ske framgick inte. Frågan är om det var annat

än lämplig retorik i Stalin-tidens anda?

När Stalin avled 1953 dröjde det inte länge innan man klart kunde se en tudelning mellan den politiska och militära makten i Sovjetunionen. Det militära etablissemangets fortsatte att bygga ut krigsapparaten. Porkkala var militärt starkare än någonsin. Den nya politiska ledningen i Kreml med Chrusjtjov i spetsen vill ha bättre internationella relationer. I maj 1955 skrev man på ett fredsavtal som hävde ockupationen av Österrike. Några månader blev det en nästan euforisk Genève-anda då stormakterna möttes. Sovjetunionen hade i FN lagt fram ett förslag att baser på utländsk mark skulle avskaffas, man ville få bort de amerikanska baserna från Turkiet. Slutligen kom man fram till att man inte kunde behålla Porkkala om man menade allvar med FN-initiativet. Chrusjtjov har i sina memoarer beskrivit hur det gick till när man beslöt att avstå från Porkkala. En dag frågade han försvarsministern, marskalk Zukov, om man inte borde dra tillbaka trupperna från Finland. Zukov sade sig vara av samma åsikt. De kostar bara pengar och var till ingen nytta ur strategisk synpunkt. Det är en väl enkel beskrivning av beslutsprocessen, men innehåller en kärna av sanning. I något skede måste den politiska ledaren och militärledningen vara överens.

Vapenutvecklingen hade länge ingett de sovjetiska ledarna oro. USA hade sprängt två atombomber i världskrigets slutskede mot Japan. Sovjetunionen sprängde sin första enkla kärnladdning 1949, så amerikanerna låg klart före. Koreakriget på 1950-talet kunde ha eskalerat på ett okontrollerbart sätt närmare Sovjetunionens gränser. Då hade USA ett övertag. Den ömsesidiga vedergällningens doktrin gällde ännu inte. Sovjet var för svagt. Porkkala-basen fick 1954 enligt två finska forskare, Jari Leskinen och Pekka Silvast, en varning att förbereda sig för en kärnvapenattack! Det radioaktiva nedfallet kunde ju då tänkas drabba, inte bara oss, utan också i riktning mot Leningrad. Då var det väl bäst att inte ha ett lockande mål nära den ryska gränsen och storstaden. Det skulle också ha motiverat ett bortdragande av basen. Fanns det möjligen avskjutningsrampar för raketer i Porkkala riktade västerut? Det är numera känt att också ryssarna kom över tyska V1-typ raketer i krigets slutskede från Peenemünde. Sovjetunionen började utveckla en typ av missil kallad Sa-1 redan 1951. Har man missiler behöver de också placeras någonstans. När ryssarna drog sig tillbaka från Porkkala utförde man en grundlig demolering av militära installationer hösten och vintern 1955. Varje dag kunde man höra explosioner av sprängningar på området. Intressant är en kommentar som före överlåtelsen fälldes av en sovjetisk representant till dåvarande statsministern Urho Kekkonen: ”om ni tror Er finna några spår av robotanläggningar där så misstar ni Er ”!

Chrusjtjov fick ingenting i utbyte av västvärlden för sitt förslag att dra tillbaka militärbaser från utlandet men Finland återfick sin fulla suveränitet över hela landet den 26 januari 1956.

STEEN A. COLD

RUNDT OM THULE

Hvorved vi møder en litterær dame fra Manhattan, der ikke brød sig om vintergækker, – en koldkrigsflyve-plads, som ufrivilligt kom ind i varmen, – en litterær ekspedition, som kørte skævt og endte i en købmands-butik, – en gammel græker fra Marseille, som hørte forkert og øjensynlig misforstod det hele, – og en from præst, som fik sin vogn overmalet søndag morgen og ikke blev Goethes svigerfader.

Middelalderligt kort over det mytologiske land højst mod Nord, "Ultima Thule".

I anledning af "Det internationale polarår" skriver cand. jur. Steen A. Cold om det yderste og inderste Nord.

Indledning A

Vi ifører os syv-milestøvler og springer fra isflage til isflage, – hver flage bærer *sin* tid og *sit* tema. Jeg vil give hver af disse betydninger sin egen *farve*. I selv vort nyeste og største opslagsværk ser vi *Thule*, – tro mod traditionen, – beskrevet som "*antikkens betegnelse for en lykkelig ø ved verdens nordligste ende*". Ofte knyttes den ligefrem sammen med "*det sunkne Atlantis*". Egentlig véd jeg ikke, hvor al den "*lykke*" i begrebet kommer fra. Jeg tror simpelt hen ikke, det er rigtigt. Derimod tror jeg, at der vedvarende har været tale om noget meget *fascinerende*. Men der er jo meget andet end "lykke", som er fascinerende. Vi vil hurtigt komme til dét.

I mange år vidste man ikke, om Thule fandtes. Nu véd vi, at det gør det. Men det, der findes, er kun en lille del af Thule. For ud over at være *et sted* (faktisk to steder) på kortet er det også *et begreb*, som har haft hjemme mange steder, og sågar kan findes på gamle kort. Men begrebets definitoriske kendetegn var, at det netop *ikke kunne findes*.

Jeg har boet og rejst i *Grønland*, og da lå Thule uendelig langt væk. Men da jeg boede på *Færøerne*, boede jeg på vej med "Thule". Jeg nævner det kun, fordi jeg her fik præciseret definitionen af "Thule" helt klart. Jeg boede ved siden af "Thule-bar", som var det ene færøske bryggeris depot i det gamle Tórshavn, hvor der i baglokalet foregik et steinbecksk leben af unævnelig art. Heri konkurrerede det med det andet bryggeris depot, hvis baglokale bar det næsten endnu mere foruroligende navn "Zanzi-bar". Fælles for dem var: Alle kendte til dem. – Ingen vidste om dem. – Alle vidste, at de var der. – Nogle anede, hvor de var. – Ingen havde nogensinde været der. – De, der som vore riddere i gamle dage havde været for nær Elverhøj, var mærkelige i flere dage bagefter. Og lige præcis herved beskriver de udtømmende begrebet: "*Thule*".

Indledning B

For 11 år siden åbnede "Kulturby '96" en finsk kunst-udstilling oppe i Rundetårns lokaler i København. Den hed "Gæster i Arktis" med undertitlen: "Ultima Thule og Det Moderne". Finland havde efter Murens fald i 1989 været lynhurtigt ude med en 3-ledet plan for en såkaldt "circumpolær kunstundersøgelse", som nu pludselig var blevet mulig. Allerede i 1990 kom Uleåborgs udstilling "Permafrost", i 1992 Tammerfors' udstilling med en række internationale gallerier: "At forstå jorden", og så nu i 1996: Kunstmuseet i Bjørneborg, Det finske kulturministerium og Toronto Art Festivals store Thule-satsning. De havde sendt et antal anerkendte europæiske og amerikanske billed-kunstnere på tur til Arktis: nogle havde valgt Canada, en havde valgt Grønland, de fleste ville se hvordan der så ud i det nyåbnede arktiske Rusland. Resultatet blev en billed- og installations-udstilling, som tog pippet fra de fleste: jeg glemmer ikke altankassen fyldt med fosfor, – billederne af skole-børnene i Monchegorsk, der på række stod og indåndede iltet luft 5 min. i døgnnet, eller konen som gik 10 km ind i skoven udenfor Murmansk, fordi hun håbede bærrerne var renere dér.

Den offentlige mening gik løs på den amerikanske base i Grønland som ganske vist ikke var nævnt på udstillingen. På et tidspunkt stillede en af de deltagende franske kunstnere det snurrige spørgsmål: "Where does fun fit in with Thule" ?

Sort samvittighed

Men det skal medgives, at i midten af 1990'erne, hvor vi nu tager udgangspunkt, var det ikke mærkeligt, at associations-pilen hurtigt pegede over mod "Thule Airbase". Det var den, alle kendte til, og vidste hvor var. På 77 grader nordlig bredde oppe i Nordvestgrønland havde amerikanerne anlagt den under Koreakrigen. Den skulle udgøre den nordligste base i den "early-warning"-kæde, som indkredsede Sovjetunionen i "den kolde krigs" tid. Den måtte ligge så nær Sovjets nordflanke som muligt, og der måtte være isfrit i flere sommermåneder, samt dybt vand helt ind til kanten, så forsyninger kunne bringes frem med skib. Det kunne faktisk ikke være andre steder end på det store plateau under Dundasfjeldet, hvor der så uheldigvis i forvejen lå en grønlandsk boplads ved navn *Thule*.

Amerikanerne stillede straks i 1951 med 9.000 mand. På Thule-bopladsen boede der 150 polareskimoer, en spinkel, sårbar kultur i den yderste egn af verden. Så det var sikkert ikke forkert at skille de to umage kulturer ad, hvis polareskimoerne skulle overleve. Derfor flyttede man dem væk fra området, og gav dem et antal nye huse 200 km længere mod nord. Men deres jagtmarker fik de ikke med, og efterhånden opstod der mere og mere tvivl om måden hele denne flytning var sket på. Polareskimoerne rejste krav i 1954 om

erstatning, men kravet blev aldrig behandlet ! Nå? Sådan gør man da ikke. Så rejstes et nyt krav just i 1996, som gav eskimoerne delvis medhold i 1999. Det kaldes “Den 1. Thulesag”, og den talte de meget om i 1996. Men der var ingen ende på Thule-problemerne i 1996. I Udenrigsministeriets arkiver havde man året før fundet et hemmeligt dokument om, at den danske udenrigsminister, H.C. Hansen, i 50’erne under hånden accepterede, at USA havde atomvåben på basen, hvilket i dag nok ikke kan overraske andre end politikere og journalister, der jo har landets laveste “rystelses-tærskel”.

Men i 1968 faldt et B52-bombefly under landing på Thule ned og tre af dens fire hydrogenbomber splintredes og faldt gennem isen ud i vandet. De arbejdere, der ryddede op på isen, fik ikke noget at vide om nogen atom-bomber. Det blev til “Den 2. Thulesag” op gennem 90’erne, hvor regering, folketing, medicinsk ekspertise, arbejdere og pårørende omsider sled med et bittert erstatningsopgør om, hvorvidt de var blevet bestrålet og fik overdødelighed af kræft . Samtidig hvirvledes hele den gamle flytning op i grønlandsk politik, og eskimologiske forskere rapporterede dagligt fra deres indignerede arkivundersøgelser.

Midt i 90’erne stod det så også klart, at Sovjet på Novaja Zemleja fra 1952 til 1991 havde foretaget 132 store atomsprængninger, heraf 86 i atmosfæren, så at alle samiske jagt- og græsningsarealer havde måttet forlades, og at der i Barents- og Norskehavet var forulykket 20 sovjetiske atomubåde og dumpet 17.000 containere med radioaktivt affald samt 21 nedbrudte atomreaktorer fra ubåde og isbrydere, men det var ligesom en anden verden.

I perioden var Thule Airbase for Danmark symbolet på, at Arktis, som havde haft så mange betydninger i nordeuropæisk kultur, i vores bevidsthed nu udgjorde et årvågent samvittighedsspørgsmål om de etniske befolkningsgruppers og den økologiske balances beståen, et spørgsmål om den rene verdens bevaring.

Hvad skete så i korte træk med denne del af “Thule” i resten af årtiet? Jo, en kendt dansk journalist med gode sovjetiske forbindelser nåede lige inden Murens fald at blive delagtiggjort i den sovjetiske hemmelighed: at USA i dølgsmål havde ændret Thule-Radaren fra et forsvarsorienteret til et angrebsindrettet projekt. Den ivrige mand skrev en serie i sin avis for at kuldkaste den danske udenrigspolitik; men da dén stædigt forblev uændret, så rejste den ivrige mand til Grønland for at overbevise Landsstyre og Landsting om, at både Danmark og USA nu søgte at bedrage dem; men vant til åndemanere af alle slags troede de ikke på det. I slutningen af årtiet tilkendegav så pludselig det nye Rusland, at de havde taget fejl og kommet til at bytte om på fortegne-ne: det var deres eget radarcenter i Krasnorjarsk, som var blevet indrettet til offensivt brug, og nu rev de det ned.

Om Radaren gjaldt det fortsat, at den spinkle grønlandske økonomi (hvad ville ske, hvis rejserne svømmede deres vej som torsken havde gjort det 10 år

før?) regnede med Thuleanlægget som en sikker indtægtskilde til Landskassen. Men for folk, der må spekulere i ufred, er fred jo det værste der kan indtræffe. Over en nat tabte Thule-aktierne deres værdi, da Den Kolde Krig ophørte. Da udenrigsministre Colin Powell underskrev den forlængede koncession i årtiets slutning, var den amerikanske modydelse svundet ind til fire fripladser for grønlandske studerende ved amerikanske universiteter.

Hvad angik "sagerne" ebbede de ud, da den toneangivende advokat blev opløftet til højesteretsdommer. Hvad gjorde regeringen i Nuuk så med det besværlige, lidet indbringende, problem? De havde lært tidens lektie i dansk centralforvaltning og tyede til tidens populære mantra: "Decentralisering" og "Mål- og rammestyrt", hvormed det i en nedgangstid var lykkedes i Danmark at skabe en kæmpekonstruktion, hvori alt ansvar var blevet effektivt borte. Nu uddelegerede centralstyret i Nuuk kompetencen til at tumle med Thule-problemerne i deres fulde sammensathed til: Quanaq Kommune (!), som det nye Thule hed siden 1984. Så nu sidder den lokale kateket og tre fangere tilbage med dét, som hele tidsudviklingen var mislykkedes med. Og det er nu synd.

Hvid horisont

Hvordan kom den lille boplads oppe i Grønlands nordvesthjørne, der gav navn til basen, til at hedde "*Thule*"? Den blev grundlagt i 1910 af Danmarks store, arktiske opdagelsesrejsende Knud Rasmussen, som jo selv var født i Grønland. Da han som student kom tilbage til landet, foretog han en sommer en rejse nordpå sammen med sin grønlandske skolekammerat Jørgen Brønlund, den danske journalist Mylius Erichsen og maler-kammeraten fra København Harald Moltke. De fire unge mænd startede en fantastisk rejse fra Knud Rasmussens fødeby Jakobshavn op langs Vestkysten og til sidst over Melvillebugten, hvor de næsten omkom, og fra hvilken tur Moltke faktisk aldrig kom sig. Nord for bugten mødte de polareskimoerne, og her grundlagde Rasmussen sin lille handelsstation (to huse), som hans ven eventyreren "stud. med. og søfrybøder" Peter Freuchen ledede de næste år. Stedet kaldte de "*Thule*". Freuchen mente senere, at Knud Rasmussen havde fundet ordet fra sin sparsomme græsklæning i gymnasiet på Rungsted Kostskole, og at det betød noget med "det fjerne Nord". Dette var, som vi skal se, både rigtigt og forkert.

Den fantastiske slæderejse, der endte med "*Thule*", fandt sted fra 1902 til 1904, og skulle blive kendt som "Den litterære ekspedition". Det navn skal vi holde fast i. Men vi skal også se, at den kom til at skabe to meget forskellige personer, og symbolisere to meget forskellige kvaliteter i dansk forhold til Arktis, personificeret i Knud Rasmussen og Mylius Erichsen. Ekspeditionen gik slet og ret i stykker, og deltagerne kom hjem hver for sig. Lad os først se på Knud Rasmussen.

Han var født og opvokset i præstegården i Jakobshavn, der ligger lige ud til den nu så berømte Isfjord, der er på UNESCOs kulturarvsliste. Han havde eskimoisk blod i årene, og hans eskimoiske barnepige fortalte ham den kulturs sagn, bl.a. om, "at der langt mod nord ved jordens ende lever et folk, der klæder sig i bjørnehuder og lever af rå kød. Deres land er altid stængt af is, og dagskæret når aldrig over fjeldene. Den, som vil dø op, må følge sønden-vinden helt op til nordenstormens herre".

Her begyndte Knud Rasmussens drøm om at nå op til polareskimoerne. Da ekspeditionen mange år efter var kommet levende over pakisen i Melvillebugten, fandt han polareskimoerne og kunne tale deres sprog. Han havde Moltke, halvdød formentlig af trikiner, med på slæden og drejede ind i læ i fjorden bag Kap York. Der blev han, og reddede Moltke. Stedet kaldte de *Thule*, og de to gletschere i bunden af fjorden opkaldte de efter hinanden. Danmark nåede officielt den gang kun til Upernavik 500 km sydligere, og Rasmussen søgte staten om støtte til en lille handelsstation i Thule til hjælp for polareskimostammen. Men da var Zahles første radikale regering trådte til og områdets minister, den senere mellemkrigstids velkendte, pacifistiske udenrigsminister P. Munch, turde ikke begive sig ud på international landvinding. Så han bad (ved Gud !) om at få talt alle rævene op i Nordvestgrønland og ovre i canadisk Ellesmere Land for først at se, om faunaen kunne bære en handelsstation!

Freuchen blev edderspændt og kaldte det "ræve-streger", men Knud Rasmussen rejste i al stilfærdighed hjem og lånte pengene af sin svigerfar. Så tog han op og hejste det danske flag til stor fortrydelse for Peary, der året efter kom den vej hjem fra Nordpolen. Officielt blev området dansk i 1937. Knud Rasmussen skulle senere komme til at foretage mange langt længere og fantastiske slæderejser med forskellige formål: arkæologiske, etnologiske, etnografiske, mest enestående formentlig de 6000 km ud til Beringsstrædet og tilbage på besøg hos alle verdens eskimoiske stammer.

Knud Rasmussens indsats og hans Thule vandt Nordvestgrønland for dansk indflydelse, reddede polareskimoerne som kultur og dannede grundlaget for dansk polarforskning i dens fortsat verdenskendte bredde og kvalitet.

Mylius Erichsen var meget anderledes: enspænder og fantast. Han standsede ikke i Knuds Thule, men ville over at finde Peary's depoter i Ellesmere Land og fortsætte nordpå, "så langt landet rækker"! Men det smalle sund mellem Grønland og Canada var tøet, og han kørte hjem. Til kæresten skrev han efter 1 1/2 år: "Forskellen på vestjyder og eskimoer er, at de første kan holde kæft !" De var begge fra Ringkøbing.

Med Mylius træder den hemmelighed ved "Den litterære ekspedition" frem, at den slet ikke havde noget åbenbart formål. Dens litterære kendetæknin- ger var ingen søgen efter tabte sprog eller kulturer. Ross havde været her alle-

rede i 1819. Peary, Nansen, Sverdrup, Ryder, Bloch og Astrup havde gjort opmålinger her i 70-80'erne. Nej, ekspeditionens søgen i Mylius' optik var: efter ingen steder, men efter en uklar inspiration rettet mod deres egen skrive- og malerkunst, som de ville finde i det ukendte Nords vældige landskaber og atmosfære.

Når man tager hele den urimelige livsfarlighed i betragtning, som denne søgen indebar, fremtræder hele denne gestus i det kolde rum omkring Thule som et ægte udtryk for tidens vitalisme, bevidsthedsudvidelse, uovervindelig- heds, tæt fulgt af deres dunkle skygge: tvivlen om anstrengelsens menings- fuldhed. Polarekspeditionerne, ballonfærderne, vovemod og verdensovervin- delse, drømmende dødsdrift imod al forstand, alt tegner det med på de vestlige aftenlandes skæbnemønster i deres udviklings vendepunkt her op til den Første Verdenskrig.

Selv trak Mylius fire år efter Brønlund med sig i døden, da han insisterede på trods tøjbrud at køre på isen ind for at finde bunden af Danmarksfjorden i Nordøstgrønlands øverste hjørne. Danmarksekspeditionens forlis. Sådan var vitalismens yderste Thule også, – og måske først og fremmest.

Blå blomst

Parallelt med det meget konkrete sted i Grønland findes der jo en *idé* om "Thule" som noget, der ikke bogstaveligt findes noget sted, men repræsenterer det fjerne ukendtes mystik. Denne idé er almindelig i Europa som del af den tidlige Romantiske bevægelse.

Da *Goethe* var en ung mand i begyndelsen af 1770'erne, og midt i den "Sturm und Drang"-periode, der bar hans ungdomsroman "Den unge Werthers lidelser", farvedes hans poetiske produktion også af en række "folkesange" og "ballader", der indblæste en helt ny, frisk charme i europæisk poesi. En af de "folkesange", der sammen med "Heidenröslein" gjorde denne poesi til et gennembrud af folkelig naturlighed i vores litteratur, var balladen om "Der König von Thule". Mange år efter føjede Goethe den ind i sit hovedværk "Faust" til karakteristik af sin heltinde "Gretchen". Oehlenschläger oversatte det, rædsomt, i øvrigt ! og satte det midt mellem dansk digtningens to stjerner: "Guldhornene" og "Sankt Hans Aftensspil" ind i sin epokegørende debut: "Digte 1803".

Hans "Kongen i Thule", på dansk blevet til "Kongen i Lejre", indeholder den nationale danske digterkonges ubetinget mest overvældende bommert. I den sorgfulde ballade røres kongen hver gang, han drikker af det bæger, han fik af sin afdøde elskede. Men Oehlenschläger får gjort Goethes "... die Augen gingen ihm über, so oft er trank darauf " til på dansk at hedde : "... hans øje svømmed i tåre, så tit han stak det ud" (!) Hvordan er dét dog muligt af en poet af første grad ? Men det mærkelige er, at da den bidske og urolige kritiker P.L.

Møller mange år efter (i 1863) tumlede rundt nede i Vestfrankrig og forsumpede sig, så skrev han som sit sidste livstegn pludselig et "mindeblad" i 60-året for disse digtes fremkomst hjem til Berlingske Tidende og fremhævede præcis Goethe-oversættelserne, fordi de mindede om, at den unge Goethe med disse digte havde skabt en helt ny digtergeneration i Europa.

Goethe havde sin inspiration fra den "folkekultur", som Herder ledte efter i sin søgen efter "den tyske kultur". Den nordiske indflydelse fik Goethe her i sine studentertage i Strassbourg, hvor han sværmede for den islandske Edda, som han kendte som "Bücher der Skaldischen Literatur". Navnet *Thule* havde han fra den romerske filosof Seneca, og han opfattede det som "ein fernstes, nördliches Reich", der også skimtedes i de middelalderlige ballader om Kong Arthur og Det runde Bord. Her var den skrækromantiske kulisse fyldt med tåge og øde heder.

Kombinationen af den naturlige folkekultur og den fjerne nordiske verden er et typisk træk i tysk åndslivs søgen efter "den tyske sjæl". I Tyskland mente man at have tabt denne sjæl, fordi den nedskrevne folkekultur var blevet væk. Egentlig mente man, at den nordiske kultur stammede fra Tyskland, og derfor kunne man i Tyskland genfinde sine egne rødder i Norden. De tyske digtere forbandt denne drøm om sig selv med et oprør mod den middeltyske, provinsielle hverdag. "Thule" dukker op i Mitteleuropa som det uklare mål for fantasiens flugt. Det handler om en hel livsholdning baseret på *længsel*. "Længslen føder det afmægtiges ønske, og Romantikken er ønskets mål", kaldte Georg Brandes det i sine "Hovedstrømninger". Savn uden vilje symboliseredes af Romantikken "blå blomst". Modsat det tidlige 1900-tals stræben over ismarkerne placerede det sene 1700-tal sin sværmeriske længsel i form af en idyllisk blomst midt i en fjern isverden.

Men der var også styrke i Goethes længsel. Den var bundet i den energi, hvormed han *kedede* sig. Vi har siden 11. september 2001 lært at elske "Oplysningstiden" som et vesterlandsk adelsmærke. Men det er jo ikke Voltaire og Diderot hele døgnnet. Bagsiden var dén fornuftige småborgerverden, Goethe mødte i præstegården i Sesenheim, og som lignede tidens top-ti-roman "Præsten i Wakefield". Derfor var han åben for de stride vinde fra Ossians skotske heder, hvor en genkommende sætning var den besynderlige "*Barden står på Thules fjeld*". I en tysk litteraturhistorie så jeg en gang tiden beskrevet som: "Da Odysseus blev til Robinson Crusoe". Men uafvendeligt løftede Shakespeare sig over horisonten, mens Racine og Corneille gik under med deres formalæstetik, formal-etik og papir-lidenskab. Goethe var i vildrede: "Hjælp", sagde han om Shakespeare netop her i 1771: "han kender jo ikke forskel på godt og ondt !" Det gjorde folk omkring ham imidlertid til overmål, som professor Carl Roos beskriver det: "... serier af unge mennesker, der er født og båret i ravnekroge, og som af ensrettede pædagoger føres fra skolestue til skolestue.

De ligner hinanden som velpræparerede teologiske kandidater, de har intet set og intet oplevet, alligevel tror de, at enhver mikroskopisk krusning i deres fattige sind er udtryk for sjældne gåder i den menneskelige natur. Mens hos den engelske digter ordet er født af oplevelse, er her oplevelsen født af ordet”.

Parafrasen på den folkelige naturlighed i digtet om kongen i det vilde Thule, der græd over tabet, ikke af sin hustru, men af sin tro elskerinde, (som hos os Valdemar over sin stakkels Tove), blev således i alle henseender Goethes måde at stemme ryggen mod den vægt, der tyngede ham i den smukke lille Frederikke Brions hjem. Så var det, han en søndag morgen prøvede at pynte præstens karet ved at overmale den med blomster. Men han glemte stivelsesmidlet i malingen, og præsten måtte gå til kirke. Goethe prøvede at bedre på humøret i præstegården ved at sende en ven ind til Strassbourg og købe konfekt! Men det hjalp ikke rigtigt. Tiden for den store Revolution stod ligesom for døren. Et Goethe-notat fra Sesenheim lyder: “Der hører meget mod til ikke at blive mismodig”. Det står i sær kontrast til Knud Rasmussens dedikation i en bog til statsminister Stauning: “Kender man sultens rædsler, forstår man hvorfor vi holder af at le så meget.”

Grå tåge

Hvad i al verden vidste den Seneca – som Goethe og Knud Rasmussen havde læst i deres skoler, om “Thule” set fra Neros Rom omkring vor tidsregnings begyndelse?

Da der endnu ikke var tænkt på Rom, og Marseille var en græsk koloni i Middelhavet, begav en af dens borgere ved navn Pytheas sig ud på en rejse nordover, der får senere ekspeditioner til at blegne. På et tidspunkt nåede han helt op til Europas kant i form af Skotlands nordkyst, og her så han ud over havet og fik øje på: formentlig Shetlands-øerne. Han beskrev det fjerne land, som i fantasien rykkede længere og længere ud bag horisonten, som et sted, hvor “solens bane og bjørnens spor løber sammen i et aldrig hvilende sommerlys, og hvor indbyggerne spiser bær.”

Senere blev nordlandet bag havet til både Norge og Island, og på kortene optrådte hele området nord for den 66. breddegrad som én stor hvid flade kaldet “Ultima Thule”. De fønikiske skibe, som var her oppe meget tidligt, “kunne høre den skurrende lyd, når solen løfter sig fra havet” og de indestod for, at her hørte jorden op. De romerske flåders forholdsordre var: “Thule kan kun ses på afstand, for man kan ikke sejle den nærmere, da vinteren altid er på vej.” De er tydeligvis stødt på isranden. Thules definatoriske kendemærke grundlægges her: Bag horisonten, mystisk, truende, fantastisk, måske vidunderligt, bare man dog kunne se det. Nansen troede som barn det lå i Norge, Churchill at det lå i Skotland, det nye Estlands første præsident, Meri, at det lå i Estland, Herder at det lå i Holsten. Men aldrig i Sverige!

Nej, her lå noget andet, nok mindre spændende, men meget mere rigtigt: Hyperboræernes land (som ikke må blandes med Thule). Dem troede de gamle grækere boede "hinsides nordenvinden" – som det betyder, i et skønt arkadien nord for Skythernes land, hvor der blæste hvide fjer lige ud af himlen. Når Karl den XII optræder som "yverboren Herkules", så er det bare fordi han er hyperboræer, og en "hyperboræer" her oppe hos os er kommet til at betyde "hyper-svensk". Den store danske litteraturhistoriker Vilhelm Andersen har stedfæstet det i litteraturen til det rige Vingåker Sogn i Södermanland, hvor de gustavianske grever gik rundt og digtede rokokko, forædlede landbruget, udviklede håndværket og grundlagde industrien. Altså: det svenske folkehjems naturlige udgangspunkt.

Hvordan dukkede så navnet "*Thule*" op, som ikke kan knyttes til hverken græsk, latin eller et nordisk sprog? Herom er mange teorier: brugte Pytheas trods alt den græske forstavelse for alt, som er fjernt, og som er det "tele" vi bruger i telegraf, telefon osv.? Næppe. Kommer det fra det islandske "thula", den poetiske lovsigemand, der ligesom konen nede i Delfi sidder oven på en svovlsprække i jorden og mumler sære forudsigelser? Næppe. Den mest sandsynlige, og mindst tilfredsstillende, forklaring er, at det er en misforståelse. Pytheas hørte et ord på keltisk, og inden han nåede hjem var det forvansket til "Thule". Altså: et syn ind i et tåget nord, hvis navn derefter blev misforstået.

Grønt håb

Da jeg sejlede i Grønlands Marinedistrikt for længe siden, havde jeg rig lejlighed til at opholde mig udendørs. Mit arbejde afspejledes bogstaveligt i min fyrstelige stillingsbetegnelse: "Løs på dækket". Så dør stod jeg og faldt af og til lidt hen over belysningerne på de lave sydhimle forår og efterår. Indtil en dag kaptajnen vækkede mig med den overraskende opfordring: "Prøv at se mod nord. Det er dér, det foregår". Han fortalte mig så, at han nogle år før selv havde stået på den berømte Holms Bakke udenfor Jakobshavn. Dér gik den gang hele byen op den 13. januar kl. 13 for at se solen komme tilbage. Og da havde en gammel grønlander prikket ham på armen og sagt: "Prøv at se mod nord. Det er dér det foregår." Og der er noget rigtigt i, at belysningerne i øst, syd og vest – dem er der slidt hårdt på i kunsthistorien, litteraturhistorien, kulturhistorien. Vi kender snart alle udtrykkene. Men imod nord er alting fortsat et mysterium. Her er alt fortsat muligt. Her holder det aldrig op.

Kan man udefra forstå, hvad det vil sige for de nordiske folk: at leve "*med Thule i hjertet*"?

Nej. Et eksempel: den meget skrivende, og meget talende, amerikanske forfatter Susan Sontag følte en gang, at hun måtte bryde op fra det intense jødiske, intellektuelle miljø på Manhattan og besøge Olof Palmes og Ingmar Bergmans Sverige. Hun slog sig ned et par dage hos det officielt bedste af

svensk åndsliv: hos Harry Schein og Ingrid Thulin. Det blev ikke vellykket.

Den vinter-lørdag-eftermiddag, hvor de kunne have snakket om så meget, sad de bomstille og såe andægtigt på det svindende lys udenfor vinduerne. Det hed "at holde mørkning". Men næste dag blev det værre. Da kørte de ud i vinterdagen gennem endeløse granskove med små røde huse. Til sidst kom bilen ikke længere. Så tog de ski på og aste videre. Til sidst kom de til en lille hytte, også den malet rød. Og så gravede de sne til side. Åbnede døren og styrtede ind i den mugne luft fra oktober. Det var det første forårsbesøg. Så løb de ud igen og fandt en lille hvid blomst, der stod ved husvæggen og hang med hovedet. De skærmede den hengivent med hænderne. "And they called it a snow-drop ! ?". Så såe de op på en lille grå spurv, der fløj fra et træ til et andet og sang det ene lille budskab: "Pip". Og så tog de sig til hjertet og følte sommeren på vej. Så rejste gæsten hjem og skrev en artikel i et af de store amerikanske magasiner, og sluttede med sætningen: "De er ikke rigtigt kloge".

Hvis hun havde læst Knud Rasmussens skildring af "Den første Thuleekspedition" ville hun have forstået det meget bedre. Der skriver han: "Nu har vi længe nok ladet os sluge af dette hvide svælg, som Gud og alt liv har forladt. Træt bliver man af disse endeløse snevidder, som jager med tankerne, så de ikke kan falde til ro. Bare ét lille fodspor, et mærke efter noget levende. Den dag, da en lille iltert snakkende spurv, eller måske en sindig og tavs ravn, flyver hen over vore hoveder: *Dét bliver en fest!*"

NT - INTERVJUN

HAMSUN OCH VESAAS PERSSONS FAVORITER

Inför Bokens dag i höstas intervjuades fd statsminister Göran Persson av Lars J. Eriksson, politisk redaktör på Skånska Dagbladet i Malmö.

Under samtalet lyfte den till Sörmland återvändande s-politikern fram dels de norska författarna Knut Hamsun och Tarjei Vesaas, dels författare som skildrat Sörmland som Sven Delblanc, Kerstin Ekman och Ivar Lo-Johansson.

Gatan är klassisk socialdemokratisk mark i Stockholm. På Sveavägen 68 har partiet sitt högkvarter. Längre upp – vid nummer 42 – mördades Olof Palme. Men idag är det nummer 24 som gäller, där i ett trist kontorshus hos konsultföretaget JKL sitter förre statsministern Göran Persson.

Det är en glad Persson jag möter, numera en deltidsskötare med det slags väderbitna ansikte som den får som jobbar utomhus oavsett väder och vind. Han berättar för mig om gårdagen, en underbar arbetsdag han haft i soligt höstväder på sitt älskade Torp, bondgården vid Båvens strand, där han skött om sina kor och lagat staket en hel dag. Då sover man gott sen, konstaterar han.

Nöjd är han även över att hans bok, *Min väg, mina val*, går så bra. Den första upplagan är redan slutsåld och en andra är under tryckning. En del har kallat boken memoarer. Men det är något han värjer sig mot. Han ser den som en "politisk berättelse".

Det slag av intimisering som kan finnas i memoarer har han svårt för. De tre äktenskapen och döttrarna finns bara hastigt omnämnda. Ett stort kliv i boken sker från skildringen av ungdomsåren och politikertiden i Katrineholm till ministertiden.

Men har han inga vänner, inte något privat umgänge? Inget sådant om det privata finns omnämnt i boken. Är det som i Fichtelius-dokumentären där han faller orden, "alltid ensam, aldrig ensam"? Nej, visst har han kvar gamla kompisar hemifrån, det är ett skäl varför han ville flytta hem till Sörmland igen, men dessa privata vänner vill han inte exponera i sin bok.

Hemma på gården tar boksamlingen upp ett stort utrymme.

– Det är ett hem fyllt av böcker.

Men nu har han nått så långt i livet att han för de nya böcker han skaffar sig måste slänga de gamla. Ordningen i bokhyllorna är rätt god, varje ämnesområde för sig: Självbiografier, konst, naturvetenskap, skönlitterärt och Sörmlandslitteratur. Dock är de inte sorterade i bokstavsordning. Det lovade

hans döttrar en julafton att ordna, men det har ännu inte skett. Under statsministertiden tog läsning av promemorior och faktaskrifter det mesta av tiden. Men nu kan Göran Persson läsa annat, även skönlitterärt igen. Det han läser mest just nu är böcker om jord- och skogsbruk och om jakt. Han och hustrun Anitra – hon läser ännu mer än honom – har också upptäckt detta med ljudböcker, inte minst när de åker i bilen.

– Just nu envisas Anitra att lyssna på min bok, den jag själv läst in.

– Det blir lite jobbigt för mig att sitta och höra på mig själv, konstaterar Göran Persson skrockande.

Att läsa in hela boken ”Min väg, mina val”, var en kraftansträngning. Det tog sammanlagt sju-tion timmar att göra.

Under samtalet framgår det att Göran Persson är väl bevandrad i den skönlitterära världen. Som så ofta framhåller han *Markens gröda* av Knut Hamsun, som en av favoriterna, en bok som han i yngre dar läste om varje år.

– Den har ett så vackert språk, den är ett mästerverk, säger han.

Göran Persson tycker också att en del av de svenska folkliga författarna, proletärförfattarna med koppling till landsbygden, som man lite rynkat på nästan åt, borde uppvärderas. Sven Edvin Salje nämner han som en sådan underskattad författare. Till honom har han en lite speciell koppling. Efter Saljes död fick han ett brev från två personer som ingått i en väntjänst för pensionärer.

– Ett av de finaste brev jag fått, säger Persson.

De berättade att de för Salje när han var på väg ut ur livet högläst ur Göran Perssons tidigare bok *Den som är satt i skuld är inte fri*, och att Salje uttryckt sitt starka gillande av den, ett betyg som han sätter stort värde på.

Som sörmlänning har han förstås också starka band till de tre främsta sörmlandskildrarna, Ivar Lo-Johansson, Sven Delblanc och Kerstin Ekman. De ser han också som några av våra främsta svenska författare överhuvudtaget.

I en statsministers åligganden ingår att möta litteraturpristagarna vid de årliga Nobelceremonierna.

– Ett av privilegierna med jobbet, konstaterar han.

Göran Persson har starka läsoplevelser av fler av dem. Spontant nämner han Imre Kertész och de två poeterna Seamus Heaney – ”svårare” – och Wislawa Zymborska, den senare mer lättläst – ”fungerar för den som inte vill sitta och analysera varje textrad, ja hon sätter jag främst.” En favorit är också norrmannen Tarjei Vesaas, en författare i Nobelpristagarklass anser Göran Persson. Särskilt boken *Fåglarna* har gjort ett starkt intryck.

– Den har ett så oerhört tätt språk, menar han.

Själv har den förre statsministern inte några nya bokplaner. Att skriva boken var tungt, han har ingen lust att kasta sig över något nytt bokprojekt.

– Det har varit enormt jobbigt, säger han och fortsätter:

– Jag är ju en talande person, har haft lätt för att tala, finner stor glädje i att tala, har lätt att hitta formuleringar och hantera språket på både svenska och engelska, men att sätta sig ned på sin stjärt och fästa ned formuleringar på papper, att få över dem på ett sånt sätt att man tycker att de blir lika bra på papperet som när man talar, det är svårt och det är fyllt med en helt annan ångest än när man talar.

– När man talar kan man alltid säga att så menade jag inte, men “det som är skrevet är skrevet.”

– Nej, jag har verkligen ingen sådan lust att skriva en ny bok, men det innebär inte att jag inte kommer att göra det. Det är inte mina memoarer jag har skrivit, det är i huvudsak en bok om de tolv år då jag fick stå i centrum för svensk politik. Det är en politisk berättelse.

Avsnittet i början om uppväxten är det mest personliga.

– Men det är jättejobbigt, man går in på saker som man inte tycker att andra har med att göra. Det är inte lätt att läsa om för andra närstående sen. Jag har

inte på så sätt blivit för privat. Ändå går jag längre i den här boken än jag gjort tidigare.

Där mitt under samtalet blir vi avbrutna i intervjun. Det är ministern vid svenska ambassaden i Helsingfors, Anders Ljunggren som ringer om ett besök Göran Persson skall göra i Finland. Förutom intervju med en affärstidning och med Hufvudstadsbladet skall han signera böcker i Akademiska bokhandeln i Helsingfors.

– Det var roligt. De har köpt in det sista som fanns av upplagan av boken, skrockar Persson förnöjt.

Den bild människor har av Göran Persson är av en handlingskraftig men också auktoritär maktmänniska, buffeln. Kan det ha något att göra med hans sörmländska bakgrund. I hemlandet på 50- och 60-talet fanns många starka personligheter bland s-märkta kommunal- och landstingsråd med epitet som Kung Sune, Kung Danling, Sir John. Präglades Persson av sådana förebilder, var det dem han ville efterlikna?

– Den sörmländska politiska kulturen var inriktad på att handla, att få någonting gjort. Politik var när jag formades att bygga. Däremot var det inte särskilt mycket att tala. Det är klart att det har påverkat mig, säger han. Själv noterar han hur han kom att vara statsminister under en period när feminismen växte fram.

– Den hade ju sin udd riktad inte minst mot manliga politiker. Jag var den ledande manliga politikern. Kanske hade inte omdömena om mig blivit samma om jag haft denna position tio år tidigare. Som landets mäktigaste politiker under tio års tid hade Göran Persson själv en möjlighet att påverka litteraturpolitiken. Till det han är särskilt nöjd med hör den låga bokmomsen. Den sänktes från 25 till 6 procent år 2002.

– Det verkade jag aktivt för, uppger Göran Persson.

Hans råd till framtidens politiker är att slå vakt om folkbiblioteken.

– Håll borta avgifter på boklån, är hans bestämda uppmaning.

Lars J Eriksson

FÖR EGEN RÄKNING

KUNSKAP OM NORDEN – UPPDRAGET SOM INTE FINNS

De nordiska länderna ligger i topp i ett flertal jämförande undersökningar om centrala samhällsfunktioner. Den som tror att dessa surveyundersökningar skulle ge incitament till fördjupade studier om Norden som en specifik historisk region misstar sig dock.

Henrik Stenius är docent och forskningschef för Centrum för Norden-studier vid Renvall-institutet, Helsingfors universitet. Han är även medlem i Letterstedtska föreningen.

Henrik Stenius

Vi vet att Norden på många punkter skiljer sig från andra regioner. Vi tänker oss att Norden har sina speciella traditioner när det gäller att tillåta en öppen samhällsdebatt och motverka korrupktion; skapa ett dynamiskt förhållande mellan stat och civilsamhälle; ge plats för enskilda individer att delta i politisk beslutsfattning icke minst på lokal nivå; sätta värde på en bred folkbildning; låta jämlikhetsvärderingar styra praktiker inom alla samhällssektorer; ta till vara de enskilda individernas tillit till den egna förmågan att lösa problem, dvs. att stimulera teknologisk, estetisk och moraliskt-samhällelig innovativitet; inkludera alla medborgare i samhällskroppen genom att sätta alla i arbete, hög som låg; utesluta varje möjlighet att lösa politiska frågor med våldsmetoder; relatera det egna välståndet till frågan om global rättvisa; öppna sig mot världen och arbeta fram globala säkerhetslösningar; hitta en ekologisk balans i våra och andras produktions- och konsumtionsmönster.

Det är tyvärr ett stort misstag att tro att teserna/bilderna/schablonerna om nordiska särdrag skulle vara incitament till systematiska satsningar på fördjupande, komparativa analyser av Norden som en särartad historisk region.

Detta är ett faktum, även om det finns viktiga undantag. När det gäller forskning om välfärdsstaten, genderysystemet, alkoholfrågan och rättssystemet är det självklart att när man analyserar det nationella välfärdssystemet måste man beakta att de nationella lösningarna bara är varianter av ett nordiskt mönster. Norden som någonting säreget med egna karakteristika har varit föremål för ingående akademiska studier också i form av analyser av bilden av Norden i reseberättelser. Väsentligt är att konstatera att denna forskning inte kan fungera som bevis för att det finns ett nordiskt uppdrag och, framför allt, att det finns en lång rad områden där Nordenbilden förblivit helt och hållet oprövad.

Vad värre är, är att avsaknaden av detta slag av analyser betytt att avvisadorna av de huvudsakligen positiva bilderna av de nordiska erfarenheterna inte

blir systematiskt diskuterade och analyserade. De nordiska samhällena är på många sätt öppna, men denna öppenhet är en funktion av en konsensuskultur där den avvikande rösten inte höjs.

Det finns goda skäl att grundligt tänka tanken – som inte tänkts – att vi endast glimtvis har kunskap om nordiska erfarenheter. Den oprövade kunskapen om nordiska erfarenheter och nordiska visioner är ett kunskapskapital som plöjts ner i ämbetsverk, läroanstalter, organisationer och ett politiskt etablissemang, där den devalverats till svepande påståenden om Norden med ett bruksvärde huvudsakligen för den populistiske retorn och den ljumme politikern som saknar förändrarkraft.

Kunskap om Norden såsom uppdrag och åtagande måste här kommenteras mera i detalj. Uppdrag har till stora delar hamnat i civilsamhället, där det blivit ett åtagande. *Föreningarna Norden* gör, och har gjort, mycket för att föra de nordiska grannländerna närmare varandra. Tidvis, speciellt under det nordiska samarbetets glansfullare dagar ett par decennier bakåt i tiden, har Norden-föreningarna fungerat som en effektiv pressuregrupp med kraft och förmåga att påverka agendan för det officiella nordiska samarbetets beslutande organ. *Letterstedtska föreningen* har på samma sätt arbetat för att föra de nordiska länderna närmare varandra på kulturlivets inklusive det politiska etablissemangets område. En central del av detta arbete har bestått i utgivandet *Nordisk Tidskrift*, som tematiserar Norden framför allt genom sin bevakning av det nordiska samarbetet inom olika sektorer av samhället och genom att publicera initierade artiklar om kulturlivet och det politiska livet i de olika nordiska länderna. *Nordiska ministerrådet* har gett *Nordens institut i Finland* (Nifin) uppdraget att sprida information om Norden till en bredare allmänhet, inte minst skolvärlden.

Dessa nämnda organisationer har flere gemensamma drag. De verkar i Norden. Utanför Norden finns inga målgrupper annat än i närområdena. Målsättningen kan beskrivas så att de nordiska grannländernas kultur och samhälle skall synliggöras och på det sättet bidra till att föra de nordiska länderna närmare varandra. En tematisering av gemensamma nordiska erfarenheter, analys av regionens historiskt präglade särart, är således inte ett prioriterat arbetsfält. Åtagandet består i kunskap om grannländerna och samarbetet dem emellan.

Vill man hitta instanser som verkligen tematiserat nordiska erfarenheter och nordiska visioner kan man finna dem dels i akademiska institutioner i olika delar av världen utanför Norden och dels bland personer som varit engagerade i det nordiska samarbetets vardagspraktiker inom förvaltningens olika grenar och inom de intresseorganisationer där det nordiska samarbetet varit viktigt. Intresse för Norden har för dessa personer haft karaktären av åtagande, inte uppdrag. En del av dessa vardagspraktiker har bestått i att gemensamt analyse-

ra gemensamma erfarenheter och formulera en gemensam hållning – antingen för hemmabruk inom Norden såsom ett argument för att driva fram en reform eller försvara ett bestämt samhällsintresse, eller, som en gemensam agenda på internationella arenor (t.ex. ILO, UNESCO). Detta var speciellt fallet under kalla krigets period. Intresse för gemensamma erfarenheter och diskussionerna om hur framtiden skulle gestaltas i de enskilda nordiska länderna kunde förvandla dessa praktiker till arenor för utopiskt tänkande, vilket var i högsta grad fallet vid t.ex. de nordiska huvudstadsmötena. I vilken mån det funnits en växelverkan mellan personer engagerade i det nordiska samarbetets vardagspraktiker och en akademisk forskning om Norden är svårt att bedöma. Men samarbetet har i alla fall inte varit av det slaget att det skulle ha satt djupare spår i den akademiska forskningen.

Det är lärorikt att jämföra kunskapsintresset som riktar sig emot enskilda nordiska länder och forskning om nordiska erfarenheter. Repertoaren rörande analyser av nationella myter och nationella särdrag är stor, för att inte säga till den grad bedövande att analytiker sett sig föranledda att varna för en metodologisk nationalism. När det gäller forskning om Norden är situationen den motsatta. Här kan man inte tala om existensen av en tradition att systematiskt analysera teser/myter/schabloner om Norden. Det finns inget sådant uppdrag, med undantag för CENS (se nedan), som skulle bestå i att ansvara för en kontinuerlig grundforskning om nordiska erfarenheter och visioner, liksom för att adekvata analyser av nordiska erfarenheter får en synlig plats i samhällsdebatten på viktiga arenor i och utanför Norden. På annat håll i världen kan man däremot hitta övernationella organisationer, såsom EU och Commonwealth, som systematiskt satsar medel för att studera regionens historiska erfarenheter och framtida mission samt för att föra ut material av detta slag till den allmänna debatten. Således finns det i London vid Russell Square ett stort *Institute for Commonwealth Studies*. Varför finns det inte en motsvarande institution i Norden?

Utanför Norden finns ett 40-tal akademiska institutioner utspridda i alla världsdelar. Hur lite dessa utomnordiska institutioner används för utveckla en dialog med icke-Norden måste betecknas som sensationell. Inom Norden finns det en handfull små universitetsenheter för Norden-studier inklämda såsom bihang till språk- eller historiska studier. En större tvärfacklig satsning på Nordenundervisning och Nordenforskning finns bara inom Helsingfors universitet. Forskning om Norden är organiserad inom *Centrum för Nordenstudier* (CENS), där humanister, samhällsvetare, naturvetare, jurister och teologer samarbetar med varandra. Det tvärfackliga greppet är speciellt viktigt för denna typ av Nordenstudier.

Med hjälp av universitetets satsning (en avlönad heltidstjänst) har CENS kunnat engagera på projektbasis i dagsläget 10 heltidsforskare (doktorander,

doktorer, en docent och en professor; av dessa är tre utlänningar). Att denna expansion lyckats, förklaras med att forskarsamfundet inte har svårigheter med att inse vikten av en nordisk tematisering.

CENS är emellertid fortfarande en liten institution. Sitt uppdrag förvaltar den i första hand genom att studera den nordiska politiska kulturen ur ett begreppshistoriskt perspektiv. Som forskningschef för denna enhet är det lätt att se att det finns akuta behov av att muta in andra områden. CENS eller någon annan enhet med snarlikt uppdrag borde ha möjligheter att anställa heltidsforskare för att bygga upp forskningsprojekt på andra forskningsområden. Själv anser jag de akutaste behoven är följande (inte nödvändigtvis i viktighetsordning): 1) kommunal självstyrelse, 2) bildning och utbildning, 3) offentlighetsprincipen: öppna strukturer och konsensuskultur och 4) kunskapsproduktionen om välfärdsstaten och i välfärdsstaten.

Varför har beslutsfattare haft svårt att identifiera uppdraget kunskap om Norden? Inledningsvis kan man konstatera att varaktiga uppdrag inte är på modet i dagens förvaltningskultur inom det nordiska samarbetet (eller inom EU med för den delen). ”Balansen” mellan projektpraktik och långvariga uppdrag är av det slaget att reformer idag i huvudsak betyder att förvaltningskvarnen mal sönder uppdragen för att istället favorisera projekten. Förvaltningsapparaten har på detta sätt fått kontrollen över sin egen agenda, vilket bl.a. lett till att istället för att hjälpa fram en kritisk massa (vare sig inom forskarsamfundet eller civilsamhällets organisationer), har denna förvaltningsapparaten tytt sig till ett projekt-management, som – dessvärre – inte är så oskyldigt, transparent och resultatnriktat som det kan låta i den officiella retoriken.

Nordiska ministerrådet har gett punktunderstöd till projekt som tematiserat nordiska erfarenheter. Således fick t.ex. *Huset Mandag Morgen* ett uppdrag att sammanställa en rapport om nordisk konkurrenskraft, ”Norden som global vinderregion”, som publicerades 2005. Denna tankesmedja räfsade snabbt och professionellt ihop en hög forskningsresultat och presenterade dem för en utvald publik. Jag kan inte bedöma i vilken utsträckning initiativet bara blev ett slag i luften. Däremot torde man med säkerhet kunna säga att en aktion av detta slag inte satt spår i forskningspolitiken eller den akademiska debatten. Uppdraget kunde med fördel ha inkluderat en identifikation av var den ”kritiska massa” skall sökas, där en aktion av detta slag kunde landa?

Henrik Stenius

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

DEN NORDISKA SPRÅKFÖRSTÅELEN

ÄR AV OMISTLIGT VÄRDE

Den ömsesidiga språkförståelsen i Norden har ofta framhållits som en tillgång av stort värde, ja, som fundamentet för samarbete nordiska länder emellan. Att de som talar danska, norska och svenska kan kommunicera med hjälp av respektive modersmål och att de som har finska, inuitiska, isländska och samiska som modersmål kan vinna tillhörighet till den nordiska språkfamiljen tack vare god undervisning i de skandinaviska språken, har till och med beskrivits som ett omistligt värde.

År 2005 publicerades en forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska utförd av Lundaforskarna Lars-Olof Delsing och Katarina Lundin Åkesson efter ett initiativ av Nordiska Kulturfondens dåvarande direktör Mats Wallenius. Forskarna var försiktiga med sina slutsatser men vågade sig sammanfattningsvis på antagandet ”att grannspråkskunskaperna har försämrats i Danmark och Sverige de senaste trettio åren”.

Lundaforskarnas rapport var den första undersökningen på länge – jämförelser gjordes med Mauruds undersökning i mitten av 1970-talet av grannspråkförståelsen bland värnpliktiga. Med tanke på den betydelse som den ömsesidiga förståelsen av grannlandsspråk ofta tillmäts är det förvånande att forskningen är så begränsad.

Finland och Island har gjort större insatser än de skandinaviska länderna för att bidra till att dansk-, norsk- och svenskspråkiga ska kunna använda sina modersmål i det nordiska umgänget. I båda länderna finns nu en oro för att flertalet inte ska ha förmåga att umgås med dansk-, norsk- och svensktalande på de senares modersmål i framtiden. I Island har det blivit allt svårare att motivera elever att läsa danska.

Finland är ju ett tvåspråkigt land där finsk- och svenskspråkiga ska likabehandlas. Andelen finlandssvenskar har successivt minskat även om inte antalet minskat i absoluta tal. Den oro som finns här för den nordiska språkgemenskapen gäller främst intresset att lära sig svenska i finskspråkiga skolor.

I Finland är det visserligen flera än någonsin i den finskspråkiga majoriteten som läser svenska genom att den nioåriga grundskolan omfattar alla och det stora flertalet också går i gymnasium och yrkesskolor. Men antalet timmar som ägnas åt svenskstudier har minskat i de finskspråkiga skolorna. För några år sedan avskaffades svenska som obligatoriskt ämne i studentexamen. Denna vår skriver väsentligt färre av de finskspråkiga eleverna svenska i sina examensprov.

Förra statsministern Paavo Lipponen har ställt sig i spetsen för en kam-

panj med syftet att öka svenskämnetns popularitet, www.svenska.nu. Han har framfört att det finns en risk för att den utveckling som nu äger rum kan komma att leda till växande klassklyftor i Finland. Resursstarka familjer med högutbildade föräldrar satsar på barnens svensk-kunskaper i väsentligt större utsträckning än de mindre bemedlade.

Lipponens och andra framträdande personligheters ansträngningar för att bidra till bibehållen ömsesidig språkförståelse i Norden är naturligtvis värd respekt. Men de svårigheter som ska övervinnas är stora och gäller ett större sammanhang än det som utgörs av intresset att läsa danska i Island och svenska i Finlands finskspråkiga skolor.

Engelskan håller på att ta över som medel för kommunikation, inte bara bland unga utan också när svenskar och danskar och norrmän och danskar möts. Det finns åtskilliga som menar att dålig engelska redan är det största språket i den yngre generationens nordiska möten. En orsak är det välkomna faktum att engelska har getts ett stort utrymme i skolundervisningen i alla nordiska länder. Starkt bidragande är också att den engelska populärkulturen dominerar exempelvis musikindustrin, televisionen, dataspel mm.

Det är också ett faktum att språkens status har betydelse. Det krävs stort mod i synnerhet bland dagens unga för att i ett nordiskt sammanhang begära användning av de skandinaviska modersmålen hellre än engelska. Detta trots att det för många troligen är så att kommunikationen skulle vara väl så effektiv om dansk-, norsk- och svensktalande skulle använda sig av sina modersmål.

Kommunikation två talande emellan är inte bara beroende av hur väl man förstår varandras språk utan också på förmågan att uttrycka sig på det språk var och en talar. Ytterligt få nordbor talar engelska på samma nivå som de talar sitt modersmål. Att engelska nu, enligt mången hörsägen, tar över i nordiska sammanhang beror, skulle jag vilja hävda, både på att förmågan att kommunicera på engelska överskattas och på att förmågan att kommunicera via de skandinaviska modersmålen underskattas.

Jag vet inte om en jämförande studie i exempelvis svenskars och danskars förmåga att kommunicera med varandra på respektive modersmål jämfört med att båda talar engelska kan genomföras med vetenskapliga metoder. Men det vore en studie väl värd att genomföra om så skulle vara fallet. Likaså vore det intressant att få besked om huruvida det verkligen stämmer att nordbor alltför oftare talar engelska när de möts med hjälp av vederhäftig forskning.

Nordiska ministerrådet säger sig vilja prioritera forskning. Tidstypiskt nog betecknas ett satsningsområde som stöd till "centre of excellens". De nordiska språkvetarna har samtidigt klagat på att de blivit styvmoderligt behandlade. Frågan om prioriteringen av språkpolitik, och då inte minst forskning om förutsättningarna för ömsesidig språkförståelse i Norden, borde vara central i faktisk politik i Norden – inte bara i nordisternas retorik.

Den diskussion om språkförståelsen som äger rum nordbor emellan bygger i stor utsträckning inte på besked från forskarsamhället utan mera på anekdotiska iakttagelser och berättelser om tillståndet i olika länders skolor. I exempelvis Sverige menar många att för det fall att dagens ungdom har sämre grannspråkförståelse än tidigare så beror det inte minst på att läro- och kursplaner författats så att grannspråksundervisningen förlorat i betydelse. I Delsings/Lundin Åkessons undersökning visades att en stor del av eleverna inte ansåg sig ha fått någon som helst undervisning i grannspråk under sin skoltid.

Nordiska ministerrådet gör nu en satsning på nordiska dataspel. Det kan ha en aktningvärd näringspolitisk betydelse. Däremot har det sannolikt bara begränsad betydelse för den ömsesidiga språkförståelsen. Likväl är det viktigt att göra satsningar inte minst på ungdomskultur även om det naturligtvis är bra om sådana satsningar leder till att intresset för grannspråk stärks och förmågan att förstå varandra över de nordiska nationsgränserna förbättras.

Den nordiska film- och TV-fonden spelar här en stor roll. Det är välkommet att också kommersiella företag nu visat ett ökat intresse av att delta i detta sammanhang. De gemensamma produktionerna av typ *Kontrapunkt*, tävling i klassisk musikkunskap, är färre. De senaste åren har vi istället fått gemensamma program inför Melodifestivalen med deltagande från alla de fem nordiska länderna. Med tanke på målgruppen är det kanske väl så värdefullt.

YLE Tema har aviserat ett dokumentärt program där finskspråkiga sänds till Sverige och i sändningar ska testa förmågan att klara sig där med hjälp av sin skolsvenska. Det är en spännande satsning. Själv har jag faktiskt stora förväntningar. Min erfarenhet är nämligen att de finskspråkiga talar väsentligt bättre svenska än de själva tror.

Sist och slutligen avgörs den ömsesidiga språkförståelsen i Norden av att de nordiska länderna upplever att de erbjuds större möjligheter genom att samverka. Och Pohjola-Nordens generalsekreterare Larserik Häggman har naturligtvis rätt när han påpekar att det är bättre att två nordbor möts och talar engelska med varandra än att inget möte kommer till stånd. När mötena väl kommer till stånd brukar nordiska språk så småningom användas och ju varaktigare sådana mötesrelationer blir desto större blir nog användningen.

I ett land som Sverige är det troligen så att det bästa stöd som kan ges till svenskan i Finland är att ge finsktalande bättre möjligheter i Sverige. Här finns åtskilligt mera att göra. Och förhoppningsvis kan vi slippa framtida försök att förbjuda andra språk än svenska i offentlig förvaltning. Detta i synnerhet som finska i Sverige är ett nationellt minoritetsspråk.

Anders Ljunggren

BOKESSÄ

FYRA GÅNGER GÖRAN PERSSON

I. Inledning

När det socialdemokratiska valnederlaget stod klart på valnatten hösten 2006 meddelade Göran Persson omedelbart att han skulle avgå som partiledare. Han gjorde, enligt min mening, en flott sorti även taget i beaktande att han umgåtts med avgångstanken av och till under de senaste åren. Det framgår av den mycket uppmärksammade intervjuboken *Aldrig ensam. Alltid Ensam. Samtalen med Göran Persson 1996 – 2006* som journalisten Erik Fichtelius gav ut i våren 2007. Boken bygger på ett unikt och mycket omfattande intervjumaterial. Sammanlagt är det 57 intervjutillfällen och bortemot etthundra intervjutimmar från den 16 april 1996, då Göran Persson nyligen tillträtt som socialdemokratisk partiledare och statsminister, och fram till den 21 september 2006 då väljarna satte punkt för hans långvariga maktinnehav. Intervjuprojektet Fichtelius/Persson skulle genomföras i hemlighet. Så blev emellertid inte fallet. Information om vad som pågick läckte ut till offentligheten.

En grundläggande förutsättning för intervjuarbetet var att ingenting av det som Göran Persson sade framför tv-kameran fick citeras med angivande av källan. Däremot skulle hela materialet få offentliggöras efter hans avgång. Persson skulle givetvis inte heller få påverka vare sig vad som skulle sändas i SVT eller senare publiceras i bokform. Den *första* infallsvinkeln i denna bokessä tar utgångspunkten i Göran Perssons egna ord.

I den *andra* boken har *Göran Persson* fört pennan själv. Hans egenhändigt skrivna memoarer utkom ungefär ett halvår efter intervjuboken dvs. i slutet av oktober 2007. Den har titeln *Min väg, mina val*. Memoarboken skiljer sig av naturliga skäl inte särskilt mycket från intervjuboken. Av någon märklig anledning tyckte jag att det gick lättare att läsa memoarboken än att kämpa sig igenom Fichtelius' väldiga opus.

Professor emeritus *Olof Ruin* förmedlar i boken *Statsministern. Från Tage Erlander till Göran Persson* statsvetarens och den insiktsfulle politiske bedömarens syn på svenska statsministrars ämbetsutövning. Ruin skriver om sex av de sju statsministrar som verkat under efterkrigstiden dvs. Tage Erlander (s), Olof Palme (s), Thorbjörn Fälldin (c), Ingvar Carlsson (s), Carl Bildt (m) samt Göran Persson (s). Den *tredje* infallsvinkeln på Göran Perssons sätt att utöva statsministerämbetet blir därmed statsvetarens.

En *fjärde* bok som också handlar om Göran Persson är skriven av hans nära medarbetare, fd statssekreteraren i statsrådsberedningen *Lars Danielsson*. Tio år som Göran Perssons förtrogne och lojale tjänsteman har Lars Danielsson att redovisa i den alls inte oävna boken *I skuggan av makten*. Danielsson råkade

särskilt illa ut i samband med tsunamikatastrofen julen 2004. Hans agerande – eller brist på agerande – ledde till en skoningslös hetsjakt i medierna och särskilt i kvällspressen.

II. Persson – intervjuversionen

Erik Fichtelius' intervjubok tog det mig nästan hela sommaren att läsa. Redan antalet boksidor – hela 610 – begränsade möjligheterna att tillgodogöra sig intervjumaterialet. Då hade jag dessförinnan sett de fyra entimmesprogrammen med Persson som Sveriges Television sände under våren. Tv-programmen innehöll godbitarna från det omfattande intervjuarbetet.

Det ligger nära till hands att jämföra Fichtelius' intervjubok med Tage Erlanders dagböcker. En likhet är att de båda statsministrarna inför eftervärlden önskat förmedla sin syn på aktuella händelser och personer. I Perssons fall var det i förväg bestämt att intervjuerna helt eller delvis skulle sändas i SVT. För Erlander var dagboksförfattandet ett sätt att avreagera sig efter dagens slit i kanslihus och riksdagskorridorer. Mycket tyder på att Tage Erlander inte hade något emot att hans dagböcker publicerades i en avlägsen framtid. Så har skett genom sonen Sven Erlanders försorg. Hösten 2007 utkom den åttonde dagboksdelen som avser 1957.

Göran Persson har fört samtal med journalisten Erik Fichtelius utgående från dennes frågor. Persson har därmed på ett helt annat sätt än dagboksförfattaren Erlander varit styrd i sin redovisning av dagsaktuella händelser och i sin syn på politiska vänner och motståndare. För min del fann jag ett långt större nöje i att läsa Erlanders dagböcker än Fichtelius' intervjudrapa.

Erik Fichtelius betonar att Göran Persson talar som en bok. Skillnaderna mellan det talade ordet och den utskrivna texten blir förhållandevis små. Persson har i högsta grad ordet i sin makt. Det tal han höll som nyvald socialdemokratisk partiledare i mars 1996 på Folkets Hus i Stockholm var nog det bästa jag hörde under mina tio år som politisk redaktör på Södermanlands Nyheter.

En formulering som fastnat i minnet är hur Göran Persson ser på hur det är att bli vald till politisk ledare. Det är, framhåller han, lätt att bli vald. Svårare är det att bli omvald. Allra svårast är det att kunna välja tidpunkt för avgången. Omvald blev Persson flera gånger. När det gällde tidpunkten för hans avgång var det dock väljarna som drog slutstrecket. Den socialdemokratiska valförlusten ledde till ledarbyte våren 2007 från Göran Persson till Mona Sahlin. Sverige fick sin första kvinnliga socialdemokratiska partiledare efter 118 år.

Om utrikesminister Anna Lindh fått leva hade Göran Persson förmodligen kunnat avgå tidigare. Hon framstår nämligen i boken som hans givna efterträdare. När Anna Lindh föll offer för en mördares kniv på varuhuset NK i Stockholm dagarna före EMU-omröstningen nödgades Göran Persson fortsätta några år till med statsministerslitet.

Ett lysande avsnitt i boken är skildringen av ett EU-toppmöte år 1998, där den tyske förbundskanslern Helmut Kohl, som Göran Persson för övrigt kom bra överens med, plötsligt började att vräka i sig smör i upprördheten över det tyska nederlaget beträffande valet av ny chef för den europeiska centralbanken. Fransmännen hade framgångsrikt lanserat sin landsman Jean-Claude Trichet medan Tyskland lagt sig ut för holländaren Wim Duisenberg. I ren desperation över att Tyskland behandlades som en paria i EU-sammanhang börjar Kohl att hetsa smör.

Som finansminister under åren 1994 - 96 var Göran Persson rätt ointresserad av EU-frågor. Bristen på engagemang för EU ledde till att han ibland uteblev när unionens finansministrar möttes. Småningom började emellertid Göran Persson att finna sig till rätta i EU-sammanhang. Efter det svenska ordförändskapet under första halvåret 2001 – som sköttes med den äran – blev EU som politisk arena allt viktigare för honom. Den personliga vänskapen med Tony Blair betydde mycket. Bra kom Göran Persson även överens med den franske presidenten Jacques Chirac.

Statsråd kom och gick under Perssons elvaåriga statsministertid. Några fick avsked på grått papper. Annika Åhnberg hade lämnat vänsterpartiet för socialdemokratin. Hon blev Perssons jordbruksminister under en tvåårsperiod. Efter valet 1998 fick hon abrupt lämna sin plats i regeringen efter en kontrovers med statsministern. Finansminister Erik Åsbrink kände sig desavouerad av sin statsminister och lämnade brådstörtat regeringen 1999. Samma dag utsågs Bosse Ringholm till Åsbrinks efterträdare – precis som om ingenting hänt. I intervjuboken framgår det tydligt hur illa vid sig Göran Persson tog av Åsbrinks plötsliga avhopp. Det hade skadat socialdemokratiska partiet, menade han. Vice statsministern Margareta Winberg fick lämna regeringen 2003 för en ambassadörspost i Brasilien. Det tyckte Göran Persson var en snygg sorti för ett statsråd. Hans uppfattning delades inte av Margareta Winberg som kände sig landsförvisad.

Som finans- respektive statsminister samarbetade Göran Persson nära och förtroendefullt med centerpartiet 1995 - 98. Under denna period gjorde socialdemokraterna upp med centerpartiet om den ekonomiska politiken. Två tunga centerpolitiker placerades i finans- och försvarsdepartementen – Anders Ljunggren och Pär Granstedt. Den förre hade ett förflutet som ordförande i centerns ungdomsförbund, den senare som mångårig riksdagsledamot. I efterhand medger Göran Persson att samarbetet med centern varit så framgångsrikt att den naturliga följden varit en koalition precis som på 1950-talet.

När centern utsåg Lennart Daléus till ny partiledare i Sunne 1998 ändrades inriktningen på partiets politik markant. Samarbetet med socialdemokraterna ville centerpartiet fjärma sig från. Sedan Maud Olofsson valts till partiledare 2001 blev det uttalade målet en ny borgerlig regering. En koalition över block-

gränsen var det inte tal om. Som den mästerliga taktiker Göran Persson är, anpassade han sig snabbt till det nya politiska läget och vände blickarna mot miljöpartiet och vänsterpartiet. Med dem samarbetade socialdemokraterna under två mandatperioder fram till 2006.

Efterträdarfrågan inom socialdemokratin kommer upp av och till i intervjuerna på Harpsund och i Sagerska huset. EU-kommissionären Margot Wallström, vars relationer till Göran Persson varit ansträngda, nämns i diskussionen. Anna Lindh talas det mycket och väl om. Sedermera finansministern Pär Nuder var förmodligen Göran Perssons personliga favorit. Justitieministern Thomas Bodström kunde visst också tänkas liksom den mångsidige Thomas Östros. Mona Sahlin, som blev det slutliga valet, diskuteras inte på samma sätt.

Två frågor drev Göran Persson särskilt hårt under sina dryga tio statsministerår. Han lade, menar Erik Fichtelius, ned sin själ i arbetet på att omvandla Sverige till ett grönt folkhem. Därtill engagerade han sig i arbetet för att rädda Östersjöns marina miljö. De baltiska staterna vurmade han för. Göran Perssons första officiella besök gick till Estland och inte till Finland dit det annars varit tradition att nytillträdde svenska statsministrar reste först.

III. Memoarversionen

För undvikande av upprepningar behandlas Göran Persson memoarer *Min väg, mina val* här mera kortfattat än vad som blivit fallet om de anmälts separat. Det som framför allt fascinerar är klassresan från den relativa fattigdomen i sörmländska Vingåker till riksdagen, Rosenbad och den vida världen. Göran Persson betraktar politik som något fint och svårt. Politik handlar ofta om att hitta lösningar som samlar en majoritet. Politik är den högsta formen av intellektuell verksamhet, betonar han.

Dock var det inte kommunalpolitiker eller riksdagsman som han i första hand drömde om att bli. I stället ville han bli präst i Svenska kyrkan. Han hyste stor respekt för kyrkogårdar, och kände en dragning till kyrkobyggnader. När Svenska kyrkan skulle skiljas från staten var Göran Persson inte alls entusiastisk. Tillsammans med Thage G. Peterson bekämpade han den skilsmässa mellan stat och kyrka som statsminister Ingvar Carlsson kom överens om med centerledaren Olof Johansson. Den striden förlorade den s.k. kyrkvaktmästarfalangen Persson/Peterson.

Den trygga uppväxten i konfektionsorten Vingåker skriver Göran Persson om med värme. Man skulle vara hel, ren och komma i tid. De fem syskonen fick tränga ihop sig i ett rum. Bil skaffade familjen i början av 1960-talet. Med den reste familjen Persson till Katrineholm, Örebro och Norrköping men inte till Stockholm. För att dryga ut hushållsinkomsterna samlade Göran Persson tomflaskor. Det gjorde han med sådan flit att han fick smeknamnet "Pavan".

Tidningsförsäljning och dagstidningsutdelning gav också inkomster.

1975 blev Göran Persson ordförande i Katrineholms arbetarekommun. Den spikraka karriären ledde till riksdagen efter 1979 års val. Att vara bänknötare vid Sergels torg roade honom inte. Efter två mandatperioder tog han tåget tillbaka till Katrineholm för att bli kommunalråd. 1989 erbjöd Ingvar Carlsson honom att bli skolminister. Efter att först ha tackat nej åtog Göran Persson sig det svåra uppdraget. Hans rikspolitiska gesällprov bestod i att kommunalisera skolväsendet. En reform som genomfördes trots starka protester från lärarkåren.

Oppositionsåren 1991- 94 ledde för Göran Perssons vidkommande till att han först fick ta sig an miljöfrågorna för att sedan bli socialdemokratins ekonomiska talesman. Därmed var han predestinerad att bli finansminister när socialdemokraterna återtog regeringsmakten efter 1994 års segerval. Med ett öppet mandat från väljarna grep sig Göran Persson an saneringen av statsfinanserna med stor energi. Den ekonomiska hästkur som svenska folket fick genomlida, grundades till ena hälften på skattehöjningar och till andra hälften på besparingar.

Finansminister blev Göran Persson utan större ekonomisk-teoretisk barlast. Att det gick bra att vara finansminister utan ekonomibakgrund utgör legendaren Gunnar Sträng exempel på. Sträng var finansminister i rikshushållarformat under 21 år (1955-76).

En regering är stark när finansministern är stark och när finansdepartementets budgetavdelning är stark, filosoferar Persson. Nu hör det till ovanligheterna att socialdemokratiska partiet väljer en finansminister till statsminister. De två undantagen från denna regel utgör Hjalmar Branting och Göran Persson själv. Finansministern i en s-regering bör ligga till höger inom partiet och statsministern till vänster.

Efter det förtroliga samarbetet med centern under budgetsaneringens tidevarv 1995-98 blev det dags att ta ett eller ett par steg till vänster för Göran Persson efter 1998 års val. Då inleddes det samarbete med vänsterpartiet och miljöpartiet som kom att pågå under åtta år. EU-frågorna och utrikespolitiken var exkluderade från detta vänsterinriktade samarbete. Dock undslipper Persson sig i memoarboken att han möjligen borde ha prövat samverkan med centern och folkpartiet efter 2002 års val. Att så inte blev fallet hängde samman med att folkpartiledaren Lars Leijonborg efter sin stora valframgång försökte bilda en mittenregering.

Efter väl förrättat politiskt värv har Göran Persson återvänt till hemtrakterna i Sörmland. Gården Torp i Flens kommun har han bebyggt tillsammans med nya hustrun, den fd arbetskamraten Anita Steen. Att en avgången socialdemokratisk partiledare skaffat sig ett stort hus har varit svårt att smälta för en del av hans partivänner. Nu vet jag, skriver Göran Persson, precis vad jag skall

göra nästa dag trots att det inget står i min almanacka. Förr var det tvärtom. Då visste han inte vad han skulle göra nästa dag i politikens maktcentrum – trots att almanackan var fulltecknad.

IV. Forskarens version

Statsvetarprofessorn *Olof Ruin* har skrivit en intresseväckande bok om sex efterkrigstida svenska statsministrar. Ruin, som är landets kanske främsta expert på statsministerämbetet, har svarat för ett par läsvärda böcker i samma ämne tidigare. Nu har han tagit ett samlat grepp om sex statsministrar: Tage Erlander, Olof Palme, Thorbjörn Fälldin, Ingvar Carlsson, Carl Bildt och Göran Persson. Därtill får läsaren sig – något oväntat – till livs ett helt kapitel om Tage Erlander och USA:s president Harry Truman. Erlander träffade den demokratiska presidenten Truman vid en kortare lunch den 14 april 1952. Detta lunchmöte ger Olof Ruin anledning till en – med sedvanlig energi – genomförd jämförelse mellan de båda politikerna. För min del hade jag hellre sett att folkpartistatsministern Ola Ullsten fått vara med i den ruinska statsministerkavalkaden. Han utesluts nu för att han regerade bara i ett och inte i de tre år som är minsta regeringstiden för att kvalificera sig till Olof Ruins statsministerbok.

Den statsminister som Olof Ruin inleder med är Tage Erlander. Han var på sin tid helt otippad när ett byte på statsministerposten skedde i oktober 1946. Partiveteranen Gustav Möller trodde sig vara självskrivnen som Per Albin Hanssons efterträdare. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen ville annat och utsåg med 94 röster mot 72 till sin ordförande Tage Erlander som därmed blev landets nye statsminister. Erlander var ecklesiastikminister och hade tidigare varit statssekreterare i socialdepartementet hos Gustav Möller.

Som politiker var Erlander resonerande och agiterande. Med åren kom han alltmera att betona vikten av samförstånd över partigränserna. Återkommande partiledarsamtal fördes på hans tid. Efter ett misslyckat koalitionsförsök i slutet på 1940-talet togs det dåvarande bondeförbundet med Gunnar Hedlund i spetsen in i regeringen 1951. Det rödgröna samarbetet kom, trots påfrestningar av olika slag, att vara ända fram till 1957. Personkemin mellan Erlander och Hedlund stämde bra, precis som den sedan gjorde mellan Göran Persson och centerledaren Olof Johansson. Någon koalition mellan socialdemokraterna och centern blev det inte under 1990-talet. Vilket Persson ångrat i efterhand.

Tage Erlander ville ha starka regeringar. Två huvudskäl brukade han ange. En stark regering kan dels fatta beslut som ligger i folkflertalets intresse, dels fatta impopulära beslut. Erlander myntade också begreppet ”det starka samhället”. Han var lanserade även uttrycket ”förväntningarnas missnöje”.

Vid läsningen av Erlanders dagböcker slås man av hur mycket han hann med vid sidan av det politiska arbetet och kanslihusliten. Han läste mycket

och gick ofta på teater. Inte sällan återfinns i dagböckerna utförliga synpunkter på rollprestationer och pjäsval. Han frös på SM - finaler i bandy, såg fotbollsmatcher och friidrottslandskamper. Däremellan skrev Tage Erlander sina tal på egen hand. Innan Olof Palme blev hans politiska sekreterare fick han göra merparten av det politiska förberedelsearbetet själv.

Efter Tage Erlander tog Olof Palme vid. Vid partikongressen 1969 valdes Palme till socialdemokratisk partiordförande med acklamation. Gunnar Sträng, som var en möjlig motkandidat, hoppade av förbärande åldersskäl. Palme var både problemlösare och agitator, skriver Olof Ruin. Hans internationella engagemang var stort. Att få med Sverige i det dåvarande EEC gick Palme emellertid bet på. Rundresorna till de europeiska huvudstäderna våren 1970 tydde annars på ett starkt intresse från statsminister Palmes sida för svenskt medlemskap i den dåvarande sexstatsmarknaden. På ett möte i Stockholms arbetarekommun i mars 1971 nödgades Olof Palme dra i den integrationspolitiska nödbromsen. Werner - rapporten om ekonomiskt och monetärt samarbete i Europa och Davignon - rapporten om förstärkt utrikespolitisk samverkan på europeiskt plan blev för hårdsmälta för den tvehågsna europaopinionen inom regeringspartiet. Tillsammans med det uteblivna nordiska ekonomiska samarbetet – Nordek – var detta ett av Olof Palmes största politiska bakslag.

Under oppositionsåren 1976 - 82 ägnade Olof Palme mycket tid åt att medla mellan Iran och Irak. Han var inte särskilt framgångsrik som oppositionsledare. Efter det socialdemokratiska valnederlaget 1979 fanns det nog en och annan som hellre såg fd kommunministern Hans Gustafsson som partiledare. Palme fortsatte emellertid oförtrutet som partiledare och återvann 1982 regeringsmakten.

Efter det brutala mordet på Sveavägen i februari 1986 stod Sverige utan statsminister. Vice statsministern Ingvar Carlsson, som tänkt trappa ned sitt politiska engagemang, fick ta ställning till om han ville efterträda Palme i den nationella krissituation som drabbat Sverige. När Ingvar Carlsson utsågs till statsminister var den dåvarande utrikesministern Sten Andersson en tänkbar kandidat. Den gamle partiräven Sten Andersson förordade dock Ingvar Carlsson. Möjligen hyste även Kjell - Olof Feldt statsministerplaner, men i den akuta situation som uppstod 1986 blev han aldrig aktuell.

Kännetecknande för Ingvar Carlsson som statsminister är, påpekar Ruin, hans respekt för formalia. Allt skulle gå korrekt till. En regering var ett lag. När Kjell - Olof Feldt började att misstrivas i regeringen i slutet av 1980-talet försökte Ingvar Carlsson övertala honom att stanna. Detta trots att han inte var nöjd med informationen han fått av finansministern om den omfattande avregleringen av kreditmarknaderna som ägt rum på 1980-talet. För detta fick Feldt uppbära kritik i Ingvar Carlssons memoarer.

Ingvar Carlsson hördes och syntes mindre än sin utåtriktade företrädare

Olof Palme. Carlsson var gråmelerad som politiker, brukade jag skriva på Södermanlands Nyheter's ledarsida. Samtidigt ingav han både respekt och förtroende. Sin avgång aviserade han långt i förväg för att den demokratiska processen inom det socialdemokratiska partiet skulle gå sin gilla gång. Som efterträdare satsade Ingvar Carlsson på Mona Sahlin. Så gick det nu inte efter den s.k. Toblerone - affären. Men efter ytterligare tolv års tid har Ingvar Carlsson fått rätt i och med att Mona Sahlin valts till s-ordförande.

De två borgerliga statsministerna Thorbjörn Fälldin och Carl Bildt tycks Olof Ruin vara mera främmande för än för deras socialdemokratiska motsvarigheter. Fälldin, vars förnamn tyvärr stavas fel av och till, hämtade liksom Tage Erlander merparten av statsråden i sina regeringar från riksdagsgrupper och partistyrelser. När den första borgerliga regeringen på 40 år trädde till i oktober 1976 fick Sverige också sin första kvinnliga utrikesminister genom Karin Söder. Då utgjorde centern och folkpartiet det politiska styrkebältet samtidigt som moderaterna hölls i strama tyglar.

När Carl Bildt bildade sin fyrpartiregering efter det borgerliga segervalet 1991 var det politiska utgångsläget rätt annorlunda. Nu var det moderaterna och folkpartiet som skrev sig samman om det politiska programmet "Ny start för Sverige". Centern gick efter stor tvekan med i regeringen som också bestod av statsråd från kristdemokraterna. Problematiskt för regeringen Bildt var att den hela tiden måste ha högerflanken under uppsikt. Ny demokrati kom in i riksdagen på ett populistiskt mandat.

Både Thorbjörn Fälldin och Carl Bildt hade enorma ekonomiska problem att hantera. Den första Fälldin-regeringen föll på kärnkraftsfrågan hösten 1978. Regeringen Fälldin II gjorde upp med socialdemokraterna om skattepolitiken 1981. Det gillades inte av moderaterna som lämnade regeringen. En mittenregering bestående av centern och folkpartiet blev lösningen. Den satt till valet 1982.

Även Carl Bildts fyrpartiministär drabbades av politiska avhopp. Centerledaren Olof Johansson var emot byggandet av Öresundsbron och lämnade regeringen. Som parti blev centern kvar i regeringen.

Göran Persson var, som framgått, inte huvudkandidaten till partiledarposten när Ingvar Carlsson drog sig tillbaka. Efter stor tvekan och sedan flera tänkbara kandidater antingen tackat nej eller gjort sig politiskt omöjliga, stod Vingåkers store son plötsligt inför valet att bli socialdemokratisk partiledare och statsminister. Trots att Göran Persson varit både skolminister och finansminister var han en outsider. Han var kommunalrådet från Katrineholm som gått sin egen väg. Han tillhörde inte kretsen kring Olof Palme eller Ingvar Carlsson. Efter att ha sagt nej, nej och åter nej föll han till slut till föga.

I en sammanfattande analys kommer Olof Ruin fram till att Göran Perssons decennium som statsminister påminner om Tage Erlanders dryga två decen-

nier i ämbetet vad gällde inrikespolitiken. Kanske tänker Ruin då i första hand på samverkan mellan centern och socialdemokraterna 1995-98 på det ekonomiska området. Någon regelrätt koalition (s) plus (c) blev det inte som på 1950-talet, men ändå ett nära och förtroendefullt samarbete. Väl pratbenägen och dominant var Göran Persson som statsminister, skriver Ruin i sin bok. En karakteristik som fått Persson-medarbetaren Lars Danielsson att hävda att Olof Ruin närmast förföljer Göran Persson.

V. Tjänstemannaperspektivet

Från nordisk synpunkt kommer *Lars Danielsson* med intressanta uppgifter och ett avslöjande i sin försvarsskrift *I skuggan av makten*. Danielsson hävdar att Göran Persson har en genuint nordisk själ. För Persson är Norden hemma – eller som han ibland uttrycker saken – hemmahamnen. Med sin dokumenterade skepsis till det av överstatlighet präglade EU passade det mindre förpliktande nordiska samarbetet honom som hand i handske. Göran Persson deltog alltid i Nordiska rådets sessioner, understryker Danielsson. Men ibland, som i Reykjavik 2005, reste han tillbaka innan själva rådsessionen började. Jag vet för jag var med på plats.

Mycket överraskande hävdar Lars Danielsson att Göran Persson var intresserad av att efterträda den danske generalsekretären Søren Christensen när denne år 2002 avgick som chef för Nordiska ministerrådets sekretariat i Köpenhamn. Slutet på visan blev dock att moderatpolitikern Per Unckel erbjöds posten. Unckel stannade i fyra år innan han utsågs till landshövding i Stockholm.

På nordisk nivå följer de personliga sympatierna inte alltid partilinjerna. Göran Persson hade svårt med sin danske partikollegan Poul Nyrup Rasmussen. Bättre blev de svensk-danska relationerna inte när venstres Anders Fogh Rasmussen tog över som dansk statsminister. Då övergick relationerna från att vara ljumma till att bli iskalla, skriver Lars Danielsson. Inget bilateralt möte ägde rum mellan Persson och Fogh Rasmussen.

Inte heller med den finländske statsministern Paavo Lipponen kom Göran Persson väl överens. De två hade helt olika uppfattningar om det baltiska inträdet i EU. Lipponen tyckte att man skulle satsa på att få med Estland först medan Persson ansåg att man inte borde skilja Estland, Lettland och Litauen åt. Det blev som bekant Sveriges och Göran Perssons linje som segrade.

Med Norges statsminister Gro Harlem Brundtland var Perssons relationer till en början kordiala. Sedan skar det sig mellan dem. Bra gick det att samarbeta med den kristlige statsministern Kjell Magne Bondevik och ännu bättre med Norges nuvarande statsminister Jens Stoltenberg.

Lars Danielsson beskriver ingående och på ett intressant sätt det svenska ordförandeskapet i EU våren 2001. Förberedelserna på svenskt håll var nog-

granna och omfattande. Man pluggade språk och satte sig in ordentligt i substansen.

När det gäller Danielssons egna tillkortakommanden i samband med tsunami - katastrofen julen 2004 tillför hans bok inte mycket i sak. Han medger dock klädsamt att det var ett misstag att inte ta kritiken på allvar.

Det svenska och nordiska vurmandet för FN uppehåller sig Lars Danielsson också vid. Det pinsamma nederlaget hösten 1992 då Nya Zeeland slog ut Sverige i kampen om den nordiska platsen i säkerhetsrådet beskriver Danielsson. Efter att ha befunnit sig i väntrummet under en tvåårsperiod lyckades det bättre nästa gång. 1997 - 98 erövrade Sverige den nordiska platsen i FN:s säkerhetsråd. Nu kandiderar Island för första gången till säkerhetsrådet. Med gott stöd av Norden.

VI. Slutord

De fyra böcker som här recenserats berör på olika sätt och från skilda utgångspunkter Göran Perssons maktutövning som statsminister. Erik Fichtelius låter Persson svara på dagsaktuella frågor under en tioårsperiod. Ett problem med intervju metoden är att det ibland gått lång tid mellan intervjutillfället och de politiska händelser som avhandlas i boken. En del minnesfel förekommer därför i Fichtelius' bok. Göran Perssons politiska analysförmåga imponerar liksom hans välformulerade ordvändningar. Han storhet som retoriker framträder tydligt i intervjuboken.

Perssons egen memoarbok innebär till viss del en upprepning av vad som redan stått att läsa i Fichtelius' bok. Memoarboken uppfattar jag som mera personlig än intervjuboken, flyhänt skriven och mer komprimerad än intervjuboken. Vill man nöja sig med att läsa en av dessa två böcker rekommenderar jag memoarboken.

I Olof Ruins bok är Persson bara en i raden av sex statsministrar. Uppenbarligen är Göran Persson inte heller storfavoriten när Olof Ruin rankar socialdemokratiska statsministrar.

Danielsson skriver om Göran Persson utifrån ett tjänstemannaperspektiv. Han vill nyansera bilden av Göran Persson. Det uppsåtet lyckas han väl med.

Claes Wiklund

Lars Danielsson. *I skuggan av makten*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2007

Erik Fichtelius. *Aldrig ensam. Alltid ensam. Samtalen med Göran Persson 1996-2006*.

Norstedts förlag, Stockholm 2007.

Göran Persson. *Min väg, mina val*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2007.

Olof Ruin. *Statsministern. Från Tage Erlander till Göran Persson*.

Gidlunds förlag, Hedemora 2007.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

EN FINLANDSSVENSK PROLETÄRFÖRFATTARE

Den finlandssvenska arbetarklassen har haft en underbar förmåga att i många sammanhang antingen marginaliseras eller till och med helt glömmas bort. Särskilt gäller detta Helsingfors. Samtidigt har stora och namnkunniga gestalter stigit fram ur dess led. Vi behöver bara tänka på K-A Fagerholm, framstående socialdemokratisk ledare, statsminister och riksdagens mångårige talman som nästan blev Finlands president eller den kände boxaren Gunnar Bärlund som står staty i arbetarstadsdelen Vallgård i Helsingfors. *Jörn Donners* färska bok om *Elmer Diktonius* (1896 - 1961), den finlandssvenske proletärförfattaren från Helsingfors bekräftar än en gång detta faktum.

En nordisk parallell i fråga om briljant formuleringskonst och social miljö kunde vara Oslos store arbetardiktare Rudolf Nilsen. Samma vår och mull och samma regnvåta gatstenar återfinns hos både Diktonius och Nilsen. Tänk bara på titlarna till några av Diktonius mest kända litterära verk:

Hårda Sånger, Taggiga lågor, Stenkol, Stark men mörk, Fot mot jord, Trälens rygg, Hungern, Röd-Eemeli, Mull och moln, Gräs och granit samt Jordisk ömhet.

Donner konstaterar att bara den del av gamla Helsingfors centrum där ämbetsverken fanns och där de förmögna bodde är kvar. Därför skriver han: "Det går inte att visualisera Diktonius' tidiga miljöer annat än genom gamla fotografier". Som en bekräftelse publiceras i boken ett fotografi av några tvåvånings byggnader av trä i Alkärr, ett av arbetare och hantverkare bebott område mellan stadsdelarna Kampen och Främre Tölö. Det var här och i de närliggande kvarteren som Diktonius växte upp. Ingenting återstår av Alkärrs gamla träbebyggelse. Det skulle vara omöjligt att på basen av fotografiet idag kunna lokalisera nämnda trähus om inte Maria sjukhus jugendbyggnad som står kvar skulle synas i bakgrunden. Som ett tidens tecken sjuder det hösten 2007 av byggverksamhet på den plats där Diktonius bodde. Någoting av glas och betong, får man förmoda, håller på att se dagens ljus.

Längs Lappviks-, Eriks -, Anne- och Kalevagatorna som var några av Diktonius' barndomsgator i Kampen, gick ända fram till slutet av 1950-talet en spårvagnslinje vars skenor sedermera helt revs bort. Donner nämner det inte, men om man står på Fredriksgatan och blickar ner mot Eriksgatans backe i riktning mot sydväst kan ännu se minnena av spårvagnsskenorna i form av fyra smala parallella linjer mellan gatstenarna av röd granit. Här körde i tiderna många finlandssvenska spårvagnsförare jämte konduktörer linje nummer sex. Av dem var många anslutna till Spårvägens svenska socialdemokratiska förening. Det finlandssvenska inslaget var en gång påfallande stort inom Helsingfors stads trafikverk. Också symboliken med de bortrivna spårvagnsskenorna är talande.

Allt detta är nu så gott som bortglömd historia. Eller nästan bortglömd om inte bland annat Elmer Diktonius skulle ha funnits. Och framförallt om inte Jörn Donner igen skulle ha lyft fram honom i rampljuset.

När Jörn Donner mötte Elmer Diktonius i början av femtiotalet var Donner själv en arg, ung man med framtiden bland annat som berömd författare och filmregissör framför sig. Diktonius däremot var en trött gammal man, vars låga höll på att brinna ut och vars ålderdom skulle förmörkas av den sjukdom som idag kallas Alzheimers.

Donner säger att ”Helsingfors var huvudstad i ett klassamhälle, där familjen Diktonius stod rätt lågt på rangskalan”. Det är troligen en förklaring till att den unge Diktonius åtminstone i sina texter verbalt lät så revolutionär. Också Rudolf Nilsen i Oslo uttryckte sig vid samma tidpunkt revolutionärt i sina dikter. En märklig kontakt uppstod år 1915 då Diktonius, som vanligt i ständigt behov av pengar, började ge musiklktioner åt den senare så namnkunnige och mycket omstridde kommunistledaren Otto Wille Kuusinen. Samme Kuusinen som flydde till Sovjetunionen och där gjorde en i och för sig imponerande politisk karriär både under Stalins skräckvälde och till och med ännu efter Stalins bortgång. Donner anser att det fram till Finlands inbördeskrig 1918 förblir rätt oklart i vilken utsträckning Kuusinen politiskt och ideologiskt påverkade Diktonius. Senare fanns dock ett visst inflytande i form av en ”revolutionism” som Diktonius förkunnade i sina första böcker efter inbördeskriget och revolutionens misslyckande. Tag till exempel vad han skrev i början av 1920-talet i *Min Dikt* där ”Jaguaren”, hans kanske mest berömda dikt, ingår:

”Så är vi två, min dikt och jag: en klo
en vilja är vi två, ett gap, en tand
tillsammans är vi: en maskin som slår.”

Diktonius’ språk var oförståeligt för de flesta av recensenterna som dessutom var få till antalet. Men en av dem som då på allvar började intressera sig för Diktonius var Axel Åhlström som var chefredaktör för de finlandssvenska socialdemokraternas tidning *Arbetarbladet* som fortfarande utkommer. En annan som också trodde på Diktonius var Edith Södergran, den finlandssvenska modernismens stora namn, som Diktonius besökte i Raivola på Karelska näset i det som då var det sydöstligaste Finland. Edith Södergran dog ung och Diktonius misstänkte att de aldrig mer skulle träffas, vilket också skedde. Även Diktonius betraktas som ett stort namn inom samma modernism. Men med Åhlström och *Arbetarbladet* uppstod ett långvarigt förhållande. Här fann Diktonius ett regelbundet utkommande forum för sin litterära talang. Fast *Arbetarbladets* upplaga var låg och dess svaga ekonomi bara tillät små för att inte säga ynkliga honorar. Problemen känns igen än i denna dag som är. Senare var det *Arbetarbladets* andre man och kommande chefredaktör K-A

Fagerholm Diktonius måste tigga pengar av. Den väl fungerande relationen till Arbetarbladet befäste den socialdemokratiska reformismen som Diktonius' politiska fundament. Hans revolutionära patos hade egentligen varit litterärt, inte politiskt, anser Donner. Helt följdriktigt anslöt sig Diktonius till Finlands socialdemokratiska parti genom Helsingfors svenska arbetarförening där K-A Fagerholm länge var ordförande.

Donner påminner om att Diktonius i *Janne Kubik* i början av 1930-talet gjorde sitt första och enda försök att skriva berättande romanprosa. Donners bedömning är att Diktonius aldrig skrev bred berättande prosa, utan att det bästa i hans prosa är korta ögonblicksbilder. Det offentliga mottagandet av den ställvis nästan råa boken om rödgardisten Janne Kubik blev också tveksamt. "Stank av kloak", lydde en av de negativa kommentarerna. Till de mest entusiastiska hörde Artur Lundkvist. I Sverige kallades boken "ett dynamiskt utbrott, dock skulpterat som med en kniv i masurbjörk."

Diktonius blev aldrig någon stor opinionsbildare och han öde som finlandssvensk proletärförfattare blev enligt Donners uppfattning att leva i periferin och att skriva i periferin. Nästan som att skriva i tidningar som ingen läser. Sorgligt men sant. Han kan dock kallas proletärförfattare med tanke på den fattiga bakgrunden och uppväxtmiljön. I den genren är han en av de största på finlandssvenskt håll.

Diktonius har i en aforism formulerat sig så här:

"Hösten är närmare gåtornas lösning än de andra årstiderna.

Dess luft är så klar därför att dess mull ruttnar.

I likets stumma mun ligger sanningen."

Men stum är Diktonius inte. Hans ord bär långt och de väger tungt än i dag. Och bortglömd är han inte heller. Vilket Jörn Donner lyckades visa.

Henrik Helenius

Jörn Donner. *Diktonius - Ett liv*. Schildts, Keuru, 2007.

DET ER FORSKJELL PÅ OSCAR TORP OG GÖRAN PERSSON.

I 1923 tok han over som leder for et splittet parti uten reell politisk makt. Da han gikk av etter 22 år, var partiet trygt plassert i det politiske sentrum og uten konkurranse om regjeringsmakten. Han ble stortingspresident, han var parlamentarisk leder, han ledet både Finans- og Forsvarsdepartementet, og i 1951 ble han statsminister for en ren flertallsregjering. Vurdert etter formelle kriterier kan en påstand om at Oscar Torp var Norges mektigste politiker i det tjuende århundre, lett forsvares.

Men et raskt sveip gjennom mediearkiver, internettsøkemotorer og lærebøker i moderne historie viser at virkeligheten er en annen, Torp blir stort

sett bare nevnt i rekker over ulike historiske posisjoner og personer. For som historikeren *Hans Olav Lahlum* viser i sin svært så gjennomarbeidde biografi over elektrikereren og fattiggutten fra Sarpsborg: Oscar Torp var aldri makten bak makten. Han var derimot den som ble pålagt å fronte makten når den reelle makten ikke ville synes. Som Torp selv visstnok sa det etter at Einar Gerhardsen hadde tvunget ham til å gå av som statsminister i januar 1955: «Jeg var ikke lydig nok.»

Noe av det mest underlige ved Torp er kanskje hvor rett han fikk og hvor lite han selv bidro til det. På 1920- og 1930-tallet ville han ha Arbeiderpartiet inn mot sentrum. Som forsvarsminister før krigen sloss han for økte forsvarsbevilgninger. Han så tidligere enn de fleste i Ap at det private næringsliv måtte gis en stor plass i oppbyggingen av norsk økonomi etter krigen. Og han var blant de først til å målbære at Norge burde delta i det vestlige forsvarssamarbeidet.

Men det var i hovedsak stortingsgruppen i Ap med Johan Nygaardsvold i spissen som kjempet frem kriseforliket med Bondepartiet, det er historien som gir Torp rett i at forsvaret fikk for lave bevilgninger før krigen, og det var om noen Gerhardsen, tidligere Milorg-sjef Jens Christian Hauge og Aps generalsekretær Haakon Lie som endte med å flytte Ap mot høyre og inn i Nato.

Lahlum sier det aldri rett ut – til det er han kanskje både for glad i og for respektfullt innstilt til sitt objekt: Torp var ikke intelligent nok, ikke en stor nok tenker til å bli den reelle makten. Den kraftfulle lederen for LO, Konrad Nordahl skrev følgende i sin dagbok etter at Gerhardsen i november 1951 hadde bestemt at Torp en tid fremover skulle få være statsminister mens han selv var parlamentarisk leder og bakromspiller: «Personlig mener jeg at Torp er for lett for denne ansvarsfulle jobb.»

Nordahl hadde og fikk rett. Dett gikk et lettelsens sukk gjennom både arbeiderbevegelsen og landet da Gerhardsen på nyåret 1955 gav melding om at nå tok han over igjen. Visste vi ikke bedre om Gerhardsen, kunne vi kanskje innbille oss at han lot Torp styre, for på den måte å synliggjøre overfor velgerne hvor avhengig landet var av Gerhardsen. Det var først etter fire år med Torp at landsfaderen virkelig ble landsfader.

Til tross for manglene Torp hadde, er det forståelig at Lahlum er blitt glad i sitt objekt, for det er ikke vanskelig å elske den underprivilegerte som kommer seg opp og frem uten noensinne å glemme sin bakgrunn. Som det heter om en hver person fra små kår som har oppnådd en fremtredende posisjon: «Det var lite ved fødselen som tydet på at...». Beskrivelsen gjelder i aller høyeste grad for Oscar Torp.

Han ble født i en slitt ettromsleilighet i arbeiderboligen Fayes Minde i Skjeberg 8. juni i 1893, oppveksten var i slummen ved Glommas utløp, og skolegangen, om vi kan kalle den det, måtte avsluttes da faren dødde det året han ble konfirmert, mor og syv søsken måtte forsørges – det var som elen-

digheten ingen ende kunne ta. Men det gjorde den altså: Oscar begynte på kveldsskole, ble elektrikerlærling, fikk det til på fotballbanen, ble spurt om være tillitsmann og fant en lojal, hjemmekjær jente som ble hans kone og gav ham to barn.

I mai 1917 holdt Martin Tranmæl, Aps reelle leder før andre verdenskrig, tale på et folkemøte i Sarpsborg. Torp var med å arrangere møtet, og de to møttes for første gang. Uten at vi får noen god forklaring på dette av Lahlum – Lahlum spekulerer lite når kildene mangler eller tier – i årene som kom ble Tranmæl mer og mer oppmerksom på den unge mannen fra Østfold. Og selv om Torp alltid stod litt til høyre for Tranmæl, ble han et lydig redskap for den karismatiske trønderen, slik han i årenes løp lydig lot seg underordne Nygaardsvold og Gerhardsen og kanskje til dels Haakon Lie (den nå 102 år gamle Lie har vært en sentral kilde for Lahlum og fremholder gang etter gang Torps lojalitet og forsvarsvilje).

I det mest dramatiske året i Aps historie, i 1923, det året kommunistene brøt ut og dannet NKP, som 29-åring, ble Torp valgt til lønnet formann i Ap. Før han døde i 1958, skaffet Torp seg, eller fikk, det som må være en av de sterkeste CV'ene i manns minne. Han ble ordfører i Oslo, forsvarsminister, finansminister, forsynings- og gjenreisningsminister, leder av Aps stortingsgruppe, statsminister, stortingspresident og fylkesmann.

Sterkest inntrykk på denne leser gjør Torps integritet og moral. Mens dette skrives går Eivind Reiten, grunnet korrupsjonsmistanker, av som styreformann for et av Aps flaggskip, StatoilHydro, samtidig fremkommer det at Göran Persson i 2007 vil tjene syv millioner på å holde taler for det private næringsliv og ved å arbeide for et lobbysekskap; en inntekt han grunnet skatteplanlegging vil beholde det meste av selv. Etter krigen spurte Torps sønn Reidar om far visste råd for en venn som nettopp hadde giftet seg og trengte husvære, Oslos boligmarked var sprengt. Far benyttet seg ikke av noen av sine mange kontakter, han og kona delte egen leilighet i to og ba det unge ekteparet om å flytte inn. Senere ble Reidar militærattaché i London, noe som kunne føre til skattefritak første året. Reidar utnyttet skattehullet. Far kommenterte ikke sønnens handling, men uten å fortelle om det, betalte han inn et tilsvarende beløp som sønnen kunne ha betalt inn til Oslo skattekontor.

Lahlum har skrevet en god biografi. Den er aldri kjedelig, aldri spekulativ og den er autoritativ. Siden Torp var så sentralt plassert, er boken også en norgeshistorie. Lahlum er som alt påpekt og på lik linje med mange andre biografier glad i sitt objekt; dette hindrer ham likevel ikke gang etter gang å vise frem Torps svake sider.

Hva Torp selv tenkte og følte, kommer i liten grad fram i biografien. Slik er det trolig blitt fordi Torp i liten grad var en skriftlig person, han førte ikke som mange andre Ap-topper dagbok. I tillegg var han et ytterst privat menneske og

fortalte i liten grad andre om seg selv, at han hadde et mindre slag i 1951 holdt han skjult for både kone og barn. Om Lahlum skal kritiseres for noe, må det være at han ikke gir et fullgodt svar på hvorfor Torp fikk alle sine verv, det må vel ha vært noe mer enn bare lojalitet? Hvem tjente på det og hvorfor?

Torp døde trolig ikke som en lykkelig mann. Han sa det slik etter å ha vunnet den største valgseieren i Aps historie i 1953: «Jeg vet at Einar Gerhardsen er en bedre statsminister enn jeg.»

Jon Hustad

Hans Olav Lahlum. *Oscar Torp. En politisk biografi*. Cappelen forlag, Oslo 2007.

TO BIOGRAFIAR OM EINAR FØRDE

Noko av det mest spanande i dei to nye Førde-biografiane er skildringane av dei indre og ytre spaningane mellom idealisten og pragmatikaren. Førdes ettermæle som Arbeiderpartiets sjefsideoleg vert kraftig devaluert, i staden er det ein sjefspragmatikars profil som vert streka opp. To ulike biografiar over ein politikar vi kjenner att mellom permanente. Obrestad har skrive Førdes portrett der Rossavik har skrive biografien.

617 sider med Einar Førde – rett nok fordelt på to bøker – er mykje, men ikkje for mykje. For der forfattaren *Tor Obrestad* teiknar det velformulerte og ofte refererande veneportrettet, skriv Bergens Tidende-journalisten *Frank Rossavik* den dokumenterte, analyserande og ofte spørjande biografien. Utgangspunktet er ulikt, men likevel er det den same Einar Førde vi møter hos både to.

Ein Einar Førde vi kjenner att. Omstridd og stridsglad. Flogvit og replikk-kunstnar. Sjarmerande og ufordrageleg. Pragmatikar og ideolog. Politikar og mediemenneske. Ein tvisynt og mangebotna vestlending.

Har vi han no?

Ja. Og nei.

Få ekte nyhende

For oppsiktsvekkande nok er det svært få ekte nyhende i dei to biografiane. Knappt nokon del av den moderne politiske saga må no skrivast om. Det tyder sjølvstakt ikkje at alt i bøkene er kjend stoff, men hovudtrekka er det. Mange vert nok litt vonbrotne over dette. I førehandsomtalen av *Tor Obrestad*'s bok har det jo vore reklamert med at forfattaren har hatt alle Einar Førdes etterlatne papir til rådvelde.

Obrestad burde nok ha delt sine tankar kring dette med lesarane sine. For ser ein bort frå nokre få – og ikkje særskild spanande – brevsitat finst det ikkje spor av Einar Førde-arkivet i boka. Tyder dette at det var lite av verdi han hadde teke vare på? Sørgde Førde for å løyna sine spor? Noterte han ikkje sine inste refleksjonar om dei slaga han var ein så sentral del av? Eller har rett og

slett Obrestad ikkje makta følgja dei spora Einar Førde etterlet seg?

Vi veit rett og slett ikkje. Det einaste vi kan slå fast, er at vi ikkje finn dei att i sjølve boka.

Indre og ytre spaning

Det vi finn hos dei to biografiane, er den fascinerande saga om den framfusne guten frå Høyanger som reiste ut av bygda for å verta til noko stort her i verda. Eit liv som fell saman med dei sosialdemokratiske samfunnsendingane som opna opp for det som i dag kallest klassereiser – fyrst og fremst av di høgare utdanning vart mogeleg for dei som ynskte det, ikkje berre for dei med pengar. Vi fylgjer Einar Førde gjennom formande år som ung politiskar. Idealist, kanskje det, men meir realist og pragmatiskar. Få andre kunne med større rett ha gjort Førde-idealet Olof Palmes ord til sine egne: Politikk er å villa.

Noko av det mest spanande i dei to Førde-biografiane er då også skildringane av dei indre og ytre spaningane mellom idealisten og pragmatikaren. Det noko slitne biletet av Einar Førde som den store radikalaren kverv bort, og fram veks bautaen over ein målmedveten sogning som fekk gjort noko både som politiskar og NRK-sjef. Førdes ettermæle som Arbeiderpartiets sjefsideo-log – ei arv frå hans store landsmøtetale på Hamar i 1981 – vert kraftig devaluert, i staden er det ein sjefspragmatiskars profil som vert streka opp.

«Nære på alle måtar»

Dette tilhøyrer dei lange linene i Einar Førdes liv. Til dei kortare høyrer nok forholdet til Gunn-Vigdis Olsen-Hagen som både Frank Rossavik og Tor Obrestad skriv om. Men måten dei omtaler det på, fortel noko om kor ulike dei to bøkene er.

Olsen-Hagen var ei av dei unge lovande i Arbeiderpartiets stortingsgruppe frå 1977, og frå 1981 var ho leiar for sosialkomiteen.

Einar Førde innleidde eit intenst kjærleiksforhold til den vakre og nyskilde Rogalands-representanten. Det var så alvorleg at det kunne utvikla seg til noko meir enn eit uoffisielt kjærleikseventyr, men Førde braut. Han og den dåverande kona hans ville gje ekteskapet ein ny sjanse.

I Tor Obrestads versjon hadde Einar Førde «eit nært personleg og politisk forhold» til henne. Vi får veta at Olsen-Hagen var «vakker og hadde same sansen for humor» som han. Dessutan fortel forfattaren at Førde vitja henne regelmessig då ho låg dødssjuk, og gret som eit barn i gravferda hennar ein januardag i 1990. I ein billettekst står det dessutan at dei to var «nære på alle måtar».

Kva tyder så den lett lumre terminologien «nære på alle måtar»?

Det fortel *Frank Rossavik* utan tilslørande omskrivingar. Dei to var kjærastar, skriv han, og problematiserer det faktum at eit framstående medlem av Arbeiderpartiets stortingsgruppe hadde eit meir eller mindre uoffisielt kjær-

leiksforhold til partiets parlamentariske leiar. Ho vart hans øyrekviskrar om kva som gjekk føre seg i gruppa, og kanskje også ein viktig premissleverandør i einstilte saker.

Lett kan det ikkje ha vore. Ikkje for dei to elskande, og slett ikkje for alle rundt. For knapt noko er så vanskeleg å forhalda seg til som når maktmeneske i same organisasjon ikkje berre deler møtebord, men også seng. Og det utan at det kan snakkast ope om.

Grenser utfordrast

Kanskje er det av finkjensle eller blygskap Obrestad snarare tildekkjer enn han avdekkjer. I så fall er det lett å skjøna. Rossavik er nok den første norske politikarbiograf – C.J. Hambros soge på dette feltet er så spesiell at den knapt kan reknast her – som ope fortel om slik utruskap. Det er slett ikkje uproblematisk, men likevel får ikkje lesaren kjensla av at dette er spekulativt.

Ein av grunnane er nok at den som finles kapitlet «Damenes venn», og samanheld det med den opne kjeldelista ser at både hans dåverande ektefelle Brit Fougner og sonen til Gunn-Vigdis Olsen-Hagen er kjelder for forfattaren. Nokre av opplysningane Rossavik ber til torgs, er då også slik at dei berre kan koma frå familielivets inste rom.

Eit paradoks er det likevel at ingen av oss som var politiske journalistar på 80-talet skreiv om eit forhold som openbert hadde interesse i eit maktperspektiv. Norske medier har vore – og er – svært atterhaldne når det gjeld å omtala «uautorisert» kjærleik. Det skuldast neppe berre at mange mediefolk har sine eigne svin på skogen – frå tid til anna kan det vera slik at ein ikkje ser skogen for berre svin – men det har her gått ei grense for kva som har vore definert som av offentleg interesse.

Den grensa utfordrar nok Rossavik, men på eit vis som ikkje er ein invitasjon til å omdefinera norske mediars lite aggressive haldning på dette like kjensleladde som salsfremjande område av politikarlivet.

Ikkje statsminister

Einar Førde var ein kontroversiell politikar og person. Hans råkande replikkar kunne såra. Mange, også Gro Harlem Brundtland, kunne vera redd den skarpe tunga hans. Likevel fann dei to eit politiske hopehav som held i mest 20 år. Og det er interessant at korkje Obrestad eller Rossavik har funne opplysningar som tyder på at det var meir strid mellom dei to enn det vi alt veit.

Det var eit konstruktivt arbeidsfellesskap mellom to som trygt kan kallast det motsette av tvillingsjeler.

Tor Obrestad ser ut til å meina at Einar Førde hadde den dimensjon som skulle til for å nå den absolutte toppen, men vart stoppa av Gro Harlem Brundtlands maktglede. Slikt vert så einfelt at det mest står fram som historie-

laust. Frank Rossavik analyserer kvifor Einar Førde ikkje nådde toppen, og finn eit samansett svar.

Denne ulike tilnærminga fortel også noko om dei to biografiane.

Drivande godt sjansespel

For Tor Obrestad kjem på eit underleg vis ikkje under overflata når han skal analysere norsk politikk. Det er som om dette er for fjernt for han. Difor vert då også hans Førde-bok meir eit velskrive portrett enn referanseverket over Einar Førde. Det har Frank Rossavik skrive. Hans *Stikk i strid* er ein drivande god politikarbiografi. Den beste eg har lese med ein journalist som forfattar. Og det trass i at han på journalistar vis kan verta i overkant spekulativ i sine hypotesar. Den eine forklåringa slær den andre i hel når viktige hendingar i Førdes liv skal tolkast.

Dessutan er det eit sjansespel for begge biografane å nytta så mange av Einar Førdes råkande replikkar. Det er slett ikkje alt som tåler overgangen frå den munnlege situasjonskomikken til livet mellom stive permar. Ofte vert det lettare pinleg. Likevel er det ingen politiske biografier eg har ledd så høgt og fritt over som desse to. Men det skuldast nok like mykje skildringane av Einar Førdes konstruktive revestrekar som nygamle Førde-vitsar.

Ansvar for hamskifte

Einar Førdes namn er knytt til så mykje. Sterkast vil det verta ståande som den naudsynte garantisten for 80-talets modernisering av Arbeiderpartiet. Eit retorisk og politisk hamskifte som meir var eit resultat av rett tolking av dei rådande straumdraga i tida enn av eit brennande ynskje om politisk nyorientering. Berre ein politikar med Førdes posisjon hos partiets venstreside kunne lukkast med denne kursomlegginga utan at det førte med seg ein øydeleggjande intern partistrid.

Like sterkt vil namnet truleg lyse som NRK-sjefen som såg at det måtte gjerast radikale grep dersom posisjonen som den store allmenningkastaren skulle reddast i ei ny medietid. Og som lukkast.

Livslang line

For det går ei livslang line hos Einar Førde frå han som gymnasiast proklamerte at han ville verta NRK-sjef og kyrkje- og undervisningsminister, og til han faktisk vart begge deler. Aksent det heile sirklar rundt, er det vakne blikket for nasjonale strategiar, ansvaret for språket og trua på likskap.

Mot alt dette var han trufast.

Harald Stanghelle

Tor Obrestad. *Einar Førde. Ein biografi*. Det Norske Samlaget, Oslo 2007.

Frank Rossavik. *Stikk i strid. Ein biografi over Einar Førde*. Spartacus forlag, Oslo 2007.

FAKTASPÄCKAD BIOGRAFI ÖVER KLARA JOHANSON

K.J. En biografi över Klara Johanson är en tegelsten och det är ingen bok jag skulle vilja tentera av. Med över fyrtio sidor noter och ytterligare tjugo sidor källförteckning kunde man tänka sig att det är en tungrodd uppgift att ta del av *Carina Burmans* biografi över Klara Johanson. Glatt förvånad konstaterar jag att det är med nöje och ett leende i mungipan jag läser om denna säregna litteraturkritiker, essäist och författare, som karaktäriserade sina lyten enligt följande: agorafobi, bibliomani, insomni och intelligens.

Klara Johanson var en udda fågel i Halmstad där hon föddes 1875, växte upp och tog studenten som första kvinna. Hon förblev ett unikum under studieåren i Uppsala och sitt vuxna liv i Stockholm, där hon anställdes som litteraturkritiker på Stockholms Dagblad.

Som öppet – åjo, någorlunda öppet – lesbisk svek hon aldrig sig själv. Oavsett alter ego och oavsett smeknamn (och de var många under åren, de flesta manliga: Koffe, Lille Eyolf, Purveln, Huck Leber, Busen, korvar!) var hon alltid sig själv. En liten kvinna med monokel och i avsaknad av de mest elementära kunskaper i köksarbete. Livet igenom höll hon sig med husa, om det så var mamman, livskamraten eller ibland någon inhyrd. När kärestan Ellen Kleman tillfälligt befann sig i Schweiz skickade hon oroad brev med detaljerade instruktioner kring packningen inför K.J:s årliga resa till Masesgården i Rättvik. Utförligt beskrev hon också hur denna snart 55-åriga kvinna skulle ta sig från hemmet på Valhallavägen till centralstationen: "Och när man vill ha bil petar man på 0, då fröken svarar och man begär 'droskstation'. Ring inte för sent, ibland tar det tid att åka bil i Sthlm".

Carina Burman skriver ömsom levande, ömsom akademiskt faktspäckat om denna lilla kvinna med stort intellekt. Jag blir både imponerad och inspirerad av Burmans flit. Under fyra år har hon dammsugit biblioteksarkiven på jakt efter material om och av denna orättvist okända författare. Lätt matt av läsandet glömmer jag ibland bort att jag inte behöver lära allt. Det viktigaste är trots allt inte att minnas alla årtal eller ens namn på K.J:s vänner och arbetskontakter. Av värde är däremot att få en inblick i det litterära klimat och den gemenskap bestående av framför allt starka kvinnor som K.J. befann sig i under flera decennier vid tiden kring förra sekelskiftet. Det allra starkaste är att få en bild av den orubbliga kärlek hon hyste till publicisten Ellen Kleman, kallad Choice, som dog flera år före K.J. själv och som hon kom att sörja djupt fram till sin egen död 1948.

Allra gladast blir jag när Burman vågar komma med personliga kommentarer i texten, tycka något om det hon skriver och inte bara professionellt redogöra. Det händer ibland, som till exempel i en passus där hon berättar om när K.J. har fått uppgiften att vara tredje opponert (Sveriges första kvinnliga

opponent) på sin före detta partner Lydia Wahlströms doktorsavhandling. Som tredje opponent förväntades hon vara tillställningens clown, en uppgift som passade den kvicka K.J. bra. Tydligt framkallade hon också vid disputationen högljudda skrattsalvor. Men då skrattet kom sig av att förkortningen "G.S.11.Qv" av K.J. uttyddes "Gästis stänges kl 11 med kvart" i stället för "Gustavianska samlingen kvartband 11" konstaterar Burman lakoniskt "Artonhundratalets humor inbjuder knappast till nostalgi".

Med sådana kommentarer synar Burman K.J. kärvtänkt i sömmarna. Men framför allt har hon som en litterär skyddsängel svävat över Johansons grav för att, närmare sextio år efter hennes död, äntligen föra henne ut genom bokrummets port.

Anna Hedelius

Carina Burman. *K.J. En biografi över Klara Johanson*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2007

GRUNDIG OG GODT OM WELHAVEN

Anne-Lise Seip har tidligere skrevet om perioden 1830-1870 i norsk historie, og viser i sin Welhaven-biografi hvordan samspillet mellom enkeltpersoner og den nasjonale historien kan være avgjørende både for nasjonen og individet. Welhaven var ikke bare et barn av sin tid; han var en aktiv og engasjert og problematisk skikkelse i viktige overgangsår da norsk selvfølelse og nasjonalitet ble utviklet. Det er mulig han overdrev sin forståelse av at han levde i en overgangstid, for det innebar at kamp og stridighet var naturlig og nødvendig.

Ettertiden har i alle fall gjort det klart at Welhaven var "usamtidig" med svært mye i sin egen tid. Ironisk, og ikke så lite avslørende, er det blitt sagt at "Norges demring" var Henrik Wergeland, og at Welhavens største svakhet var at han verken kunne eller ville innse dette. Likevel har Welhaven en selvskrevet plass i vår litteraturhistorie, med god grunn, og skulle vi ha ment at han bare var bakstreversk, orientert mot det danske og en forkjemper for de klassiske idealer, har vi mye å lære av Seips fremstilling.

Gründer på litteraturfeltet

Welhaven mente tidlig at litteraturens stilling i Norge var under enhver kritikk, og behovet var derfor stort for en innsats på kulturens område som kunne omskape det åndsfattige norske samfunn til "et åndelig fellesskap av bevisstgjorte individer." At et slikt fellesskap kanskje var uoppnåelig og at helt annen lut måtte til enn den skjønne og formsikre kunst blant de dannede klasser, forhindrer ikke at Welhaven på sett og vis la grunnlaget for litteraturkritikk som egen profesjon, han skrev litteraturhistoriske arbeider som pekte frem mot de første litteraturhistorier, og estetiske problemstillinger ble viktige gjennom hans virke som dikter mer enn som universitetslærer i filosofi selv

om Schillers tanker om forholdet mellom mennesket, kunsten og samfunnet i *Om menneskets estetiske oppdragelse* synes å ha hatt avgjørende innflytelse på den unge student og dikterspire. I sin lyriske diktning etablerte han en tradisjon for den formfullendte og idealistiske lyrikk der den konkrete virkeligheten alltid speiler noe høyere eller dypere menneskelig. I sin litteraturhistoriske virksomhet søkte han å finne den norske linjen i felleslitteraturen og føre den videre inn i den litteraturen han selv mente han var med på å etablere. Seip gjør det utvetydig klart at Welhaven så på seg selv som nasjonal dikter, men for å utvikle Norge slik han ønsket, måtte impulser hentes utenfra. Det var et standpunkt som førte til kamp på alle områder, for det nasjonale kunne selvsagt også bygges ved å søke til egne tradisjoner. Det er et paradoks at Welhaven ble oppfattet som unasjonalt ennå mens han levde, etter å ha kjempet for å etablere en nasjonal kunst på et høyere nivå enn tidligere, blant annet i forhold til et nordisk fellesskap han dyrket som skandinavist i mange år. Seip mer enn antyder det urettferdige i dette, men også det uunngåelige i en kulturkamp der sluttresultatet defineres av seierherrene, som mot slutten av Welhavens liv helt entydig var Wergelands menn.

Biografi, litteraturhistorie, historie

I Seips biografi følger vi Welhavens liv i nokså stor detalj, fra barneår og skolegang i Bergen via studier og økonomisk vanskelige tider i Christiania, til lektorstilling og professorat ved universitetet og flere sentrale maktstillinger og omgang i de høyeste kretser i landets hovedstad. Også privat følger vi Welhavens liv blant venner og motstandere i Studentersamfunnet, hans forhold til Camilla Wergeland, forlovelsen med Ida Kierulf som døde fra ham, ekteskapet med Josephine Bidoulac, til tidlig sykdom og aldring. Det er en tradisjonell biografisk fremstilling vi får, men den skiller seg ut på den måten at biografens stemme er svært tydelig, vennlig, lærd, forekommende – og hele tiden bevisst hva hun gjør. Hun har ingen lett oppgave med å etablere et Welhavenportrett på grunnlag av svært sprikende oppfatninger av hvordan han var som menneske, som forfatter og som universitetslærer. Vrang, vanskelig, arrogant og direkte uforskammet overfor mange var han nok, og sine venners venn kanskje bare så langt det gavnet ham selv. I forhold til alle alminnelige krav var han overhodet ikke kvalifisert til en universitetsstilling – men det var ikke uvanlig med slike ansettelser på denne tiden. Det er ellers fullt tenkelig at de mange posisjoner og den store innflytelse Welhaven "ufortjent" fikk, er noe av grunnlaget for at han til tider er fratatt så mye ære og gitt mindre betydning enn han faktisk hadde. Uansett er Seips sammenfatning presis i forhold til alt hun fremstiller: "Livet begynte i strid, og endte i resignasjon." Så gjelder det å huske at Welhaven var en lyriker av ikke ubetydelig talent, der idealet synes å ha vært omtrent som Wordsworths "emotions recollected in tranquility"

– følelsene bearbejdes i fred og ro for å finne det fullendte uttrykk og slik kan-skje nå ”det utsigelige”. Hans plass i litteraturhistorien er viktig, og derfor er det spennende og se hva som skjer når biografi (forfatterportrett) og litteraturhistorisk fremstilling ses i lys av den generelle historien slik Seip forsøker. Muligens måtte diktverkene og de litteraturhistoriske arbeidene behandles langt grundigere om vi skulle fått den fulle gevinst av en slik tilnærming.

Wergeland

I denne store og beundringsverdige studien av Welhaven og hans tid kan det av og til virke som forfatteren bevisst har søkt å unngå å ta med altfor mye materiale om Henrik og Camilla Wergeland. Det er selvsagt et riktig valg. Men hun vet at Welhavens nemesis heter Wergeland, og at Welhaven har enda mindre å stille opp med mot den døde Wergeland enn han hadde mot den levende. Dessuten: Camilla glemmer aldri sin ungdomsforelskelse og sin livslange binding til Welhaven. Seip sier rett ut at hun ”gikk høyst levende omkring og skrev hyllingsdikt og minnet om seg selv.” På mange måter er hun fremstilt som ondsinnet og hevngjerrig, og ganske så umulig. Enda tydeligere formulerer Seip seg til slutt: ”Familien Wergeland definerte Welhavens liv.” Wergelands navn ble samlingspunktet i en kamp som både gjaldt kultur og politikk og som Welhaven ikke kunne vinne fordi hans livsprosjekt var utdatert allerede da han begynte på det. Motebegrepet ”usamtidighet” kunne utvilsomt vært brukt om mye i Welhavens liv.

Anne-Lise Seip skriver i forordet at det spesielt er to samtalepartnere hun har savnet under arbeidet: Edvard Beyer og Jens Arup Seip. Det skjønner jeg godt. Det samme gjelder i og for seg Ingard Hauge, som hun kontaktet, men som døde før hun fikk snakket med ham. Huges tekstkritiske utgave av Welhavens skrifter beskrives som en absolutt forutsetning for det arbeidet Seip nå har slutført. *Demringstid. Johan Sebastian Welhaven og nasjonen* gir heder tilbake til de personer biografien savner, for hun fører videre en forsknings-tradisjon, en skrivemåte og en forståelsesform vi har god bruk for under alle skiftende moter i de humanistiske vitenskaper.

Hans H. Skei

Anne-Lise Seip. *Demringstid. Johan Sebastian Welhaven og nasjonen*. Biografi. Aschehoug, Oslo 2007.

KARL GERHARD SEDD UR EN SONS PERSPEKTIV

”Hans tal är veckrik som en toga och liksom detta plagg skuret i ett stycke.” Så beskriver skådespelerskan och författarinnan Birgit Tengroth revyaktören och estradören Karl Gerhard efter ett besök i hans villa Fata Morgan på franska Rivieran 1954. Detta och mycket mer om vår kanske främste revymakare, pappa

till mer än sextio revyer och 4000 kupletter, kan man läsa i sonens, *Per Gerhard*, biografi över sin far med namnet *Karl Gerhard med kvickheten som vapen*.

I och för sig kan man undra varför denna biografi kommer nu, 43 år efter denne store aktörs död, men ordspråket säger att man inte ”kan se stranden förrän man är i sjön”. Kanske har Per Gerhard behövt denna långa tid för att få perspektiv på sin mångsidige och definitivt inte okomplicerade far.

Allt i boken är väl ihåggkommet och beskrivet med en självklar bokstavlighet och detaljskärpa som bara den kan frambringe som känner föremålet för sin skildring mycket väl. Ändå känns det som om man bara i glimtar, som av en händelse råkat hamna på papperet, får svar på frågan man ställer sig: Vem var egentligen Karl Gerhard?

Biografin över Karl Gerhard är i viss mån inte bara en biografi utan väl en summering av Per Gerhards eget liv med teatern, främst då åren som teaterchef och regissör på Vasateatern i Stockholm, en teater han drev, på papperet tillsammans med sin far, men i praktiken ensam. Han skriver med en fångslande underskrivad humor som tydligt visar vem han ärvt sin flinka penna ifrån om det kaos som var Karl Gerhard. Ändå, och trots att far och son Gerhard hade ett långt samarbete, känns det som om Per Gerhard inte riktigt förmår att fånga mannen bakom i sin detaljrika biografi. Han kanske helt enkelt inte hann lära känna honom? Karl Gerhard var inte bara blixtnabb i sitt ordfäkteri. Han levde sitt liv i en rasande fart. Uppenbarligen bestod det av arbete och... arbete. När fackliga regler stipulerade att måndagar skulle vara spelfria på landets teatrar godtog Karl Gerhard detta för sin egen ensembles del utan protester, men undrade samtidigt med uppriktig förvåning ”..men vad ska man göra då?!”

Karl Gerhard föddes i Stockholm 1891 och att scenen skulle bli hans liv var han tidigt klar över. Säkert trodde han i ungdomens livsbejakande sinnlighet att livet kanske inte bara skulle bestå av den, teatern. Han gifte sig, och blev lämnad. Han gifte sig igen, och misslyckades både den gången och en tredje. Han fick två egna barn, av vilka Per Gerhard var det yngre. Men snöplighet i det privata skulle i Karl Gerhards fall vägas upp av ett yrkesliv kantat av många succéer. Om nu ett lyckat yrkesliv, hur glamoröst det än må vara, kan väga upp ett misslyckat privatliv. I hans fall var framgången åtminstone ett surrogat som fick duga. Han gick från klarhet till klarhet och trots att nöjesbranschen, då som nu, beståts med många klaver att trampa i, så blev misslyckandena ganska få.

Framgången till trots slutade han aldrig att engagera sig. Han var en av relativt få publika röster som med trotsigt leende livsmod höjdes mot Hitlers och nazismens framfart i Europa på trettio- och fyrtiotalen. Och när allt detta var över var han den första att höja sin röst till försvar för Zarah Leander, som fördömdes i stöddighetens och efterklokhetens alla tonarter. Hon hade ju

under en stor del av kriget arbetat i Tyskland och blivit en av nazismens mest populära artister.

Per Gerhard skildrar med lätt hand och där anekdoterna avlöser varandra hur också det ena framträdandet avlöser det andra, nya revyer radar sig efter varandra i ett evigt flackande mellan scener – Stockholm, Göteborg, Malmö och turnéer i landsbygden. Ny revy och hela cirkusen om igen. 1961, 71 år gammal, spelar han exempelvis revy på den egna Vasateatern samtidigt som han gör två föreställningar per kväll på Hamburger Börs. Däremellan Rivieran och hemmet, villan Kråkslottet i Saltsjöbaden, eller Stockholms krogar, med middagar och fester där livssorgen ändå verkar nafs i hasorna på de glättiga skratten.

Karl Gerhard adopterar lilla Fatima ur fattigdom i Köpenhamn och hon blir under tidsrymden av en barndom ljuspunkten i hans liv. Men Fatima växer upp och får andra intressen än att umgås med sin styvfar. Här skriver han en av de absolut bästa av sina sånger, *Tretton år*, på den gamla amerikanska schlagern *Memories of you*:

*Klockan slår, tiden går, du är tretton år
Ögats blänk har ett stänk
Av en hemlig vår
Som är din, inte min, men du delar den
Med fniss och fnass i din klass
Med din bästa vän.*

Det är en text tung av insikter om hur allt, också det viktigaste i livet, det som man helst vill hålla kvar för alltid, förändras. Inte ens en stor och älskad artist som Karl Gerhard kan förneka tidens gång. Med tilltagande ålder blir han alltmer ensam. Ännu mer arbete tätar och lappar mot ångest och skräck för de hjärtbesvär som börjar sätta in. Det ligger något motsägelsefullt i glättigheten och rastlösheten. Det är i berättelsens skymningsvärld, fördjupningarna mellan själva raderna, man kan ana de sociala möjligheternas outnyttjade rike som benämns ensamhet och utanförskap. Och som en röd tråd genom den blir Karl Gerhard's rädsla för att misslyckas allt mer tydlig. Skräcken för att inte vara älskad. Inte för den han är, denne Karl Emil Georg Johnson verkar han ha glömt bort i farten. Han vill älskas för masken Karl Gerhard, som han bestämt sig för att bära som artist, men också, förefaller det, som ett skydd mot omvärlden där han sitter innesluten i sin oåtkomlighet. Oåtkomligheten, som han själv förklarar som blyghet, hindrar inte stora kalas och firanden både i huset i Frankrike och hemma på Kråkslottet i Saltsjöbaden.

En minnesruna i Vecko-Journalen, skriven efter Karl Gerhard's död i april 1964 av författarinnan Mia Leche Löfgren och återgiven i Per Gerhard's biografi, är lika talande som rörande. Han har bjudit henne på supé i Saltsjöbadshemmet efter en matinéföreställning annandag påsk, och när han lämnar av henne vid hennes hotell efter supén säger han: ”Tack för att du

räddade min påsk!” Och Mia Leche Löfgren fortsätter: ”Det var det sista jag hörde honom säga i livet, och det var så Karl Gerhardsk det kunde vara.”

Trots att tiderna förändras, underhållning handlar om ett kort nu, så är kanske Karl Gerhard en av de där få ”då”-personerna som inte kommer att försvinna in i minneslöshetens dunkla landsflykt. Ett mer närliggande exempel, ingen jämförelse i övrigt, är Lars Forsell som gick ur tiden för inte så länge sedan. Han är en ikon, precis som Evert Taube, Povel Ramel – och, alltså, Karl Gerhard. Det kommer säkert att uppenbara sig tillfällen väldigt många år framåt när det som sprungit ur dessa storheters espri och musikalitet nynnas av både unga och gamla.

Med dem är det som i en sång som för längesen sjöngs av ”The whispering baryton” Jack Smith – han däremot sorgligt bortglömd: ”*The song is over, but the melody lingers on, you and the song is gone, but the melody lingers on!*” *Sången har tystnat, men melodin har inte klingat ut. Du och din sång är borta...men melodin dröjer sig kvar!* skulle den texten kunna lyda i en mycket fri och egen översättning.

Torsten Hallberg

Per Gerhard. *Karl Gerhard med kvickheten som vapen*. Lind & Co, Stockholm 2007

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Hallberg, Torsten, redaktör, Nordens Tidning, Stockholm
Hedelius, Anna, kulturskribent och teaterkritiker, Stockholm
Helenius, Henrik, redaktör, Helsingfors
Hustad, Jon, journalist, Dag og Tid, Oslo
Skei, Hans H, NT:s norske redaktör, Oslo
Stanghelle, Harald, politisk redaktör, Aftenposten, Oslo
Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta

SAMMANFATTNING

Nordisk Tidskrifts 131:a årgång inleds med ett nummer med varierat innehåll. Konstkritikern Beate Sydhoff skriver om två svenska modernister, målarna Otto G Carlsund och Olle Bærtling som haft uppmärksammade utställningar i Stockholm sistlidna höst. Maj - Britt Imnander sammanfattar intryck från den nordiska biblioteksveckan "Kura skymning" som ägde rum för elfte gången i november månad förra året. I USA verksamme litteraturprofessorn Poul Houe skriver om den danske författaren Johannes Jørgensen. F.d. talmannen Björn von Sydow skisserar tre huvudlinjer i Finlands nittioåriga självständighet.

Professor Owain Edwards vid Norges Musikkhøgskole tar upp Griegs strandade operaprojekt Olav Tryggvason. Förutvarande finländske diplomaten Tom Söderman påminner om Porkala - parentesen 1944-1956. Steen A. Cold, sekreterare i Letterstedtska föreningens danska avdelning, skriver personligt om Grönland med anledning av internationella polaråret.

Skånska Dagbladets politiske redaktör Lars J. Eriksson har intervjuat f.d. statsministern Göran Persson om bokläsande i anslutning till Bokens dag i Malmö. Under rubriken För egen räkning diskuterar Henrik Stenius, chef för Renvall - institutet i Helsingfors, behovet av fördjupade samhällsvetenskapliga studier av Norden. Anders Ljunggren ägnar krönikan om nordiskt samarbete åt den nordiska språkförståelsen. NT:s huvudredaktör tar i bokessän upp fyra böcker om Göran Persson.

Kring böcker och människor inleds med Henrik Helenius' anmälan av Jörn Donners bok om finlandssvenske författaren Elmer Diktonius. Jon Hustad har läst Hans Olav Lahlums biografi om Norges f.d. statsminister Oscar Torp. Aftenpostens politiske redaktör Harald Stanghelle recenserar två böcker om f.d. finansministern Einar Førde. Litteraturkritikern Anna Hedelius anmäler Carina Burmans faktaspäckade biografi om litteraturkritikern Klara Johanson. NT:s norske redaktör tar upp Anne-Lise Seips biografi om litteraturvetaren och lyrikern Johan Sebastian Welhaven. Numret avrundas med redaktör Torsten Hallbergs anmälan av biografien om revykungen Karl Gerhard – sedd ur sonen Per Gerhards perspektiv.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 131. vuosikerta alkaa sisällöltään moninaisella numerolla. Taidekriitikko Beate Sydhoff kirjoittaa kahdesta ruotsalaisesta modernistista; nämä ovat taitelijat Otto G Carlsund ja Olle Bærtling, joilla oli viime syksynä huomiota saaneet näyttelyt Tukholmassa. Maj-Britt Imnander tiivistää vaikutelmansa kirjastoviikosta *Kura skymning*, joka järjestettiin yhdeksentoista kerran viime vuoden marraskuussa. USA:ssa toimiva kirjallisuuden professori Poul Houe kirjoittaa tanskalaisesta kirjailijasta Johannes Jørgensenistä. Entinen valtiopäivien puhemies Björn von Sydow hahmottelee kolme Suomen 90-vuotisen itsenäisyyden päälinjaa.

Professori Owain Edwards, joka toimii Norjan Musiikkikorkeakoulussa, ottaa esille Griegin kariutuneen oopperahankkeen Olav Tryggvason. Entinen diplomaatti, suomalainen Tom Söderman muistuttaa vuosien 1944–1956 Porkkala-vaiheesta. Steen A. Cold, Letterstedtska föreningenin Tanskanosaston sihteeri, kirjoittaa henkilökohtaisesti Grönlannista kansainvälisen polaarivuoden johdosta.

Skånska Dagbladetin poliittinen toimittaja Lars J. Eriksson on haastatellut entistä pääministeriä Göran Perssonia kirjojen lukemisesta Kirjapäivän yhteydessä Malmössä. Otsikon *För egen räkning* alla pohtii Helsingissä sijaitsevan Renvall-instituutin johtaja Henrik Stenius syventävien yhteiskuntatieteellisten opintojen tarvetta Pohjoismaissa. Anders Ljunggren omistaa pohjoismaisen yhteistyön kronikkansa pohjoismaisten kielten keskinäiselle ymmärtämiselle. NT:n päätoimittaja ottaa kirjaesseessä esille neljä Göran Perssonia käsittelevää kirjaa.

Kring böcker och människor -palstalla Henrik Helenius ilmoittaa ensimmäiseksi Jörn Donnerin kirjan, joka käsittelee suomenruotsalaista kirjailijaa Elmer Diktoniusta. Jon Hustad on lukenut Hans Olav Lahlumin kirjoittaman, Norjan entisen pääministerin Oscar Torpin elämäkerran. Aftenpostenin poliittinen toimittaja Harald Stanghelle arvostelee kaksi kirjaa, jotka käsittelevät entistä valtiovarainministeriä Einar Førdeä. Kirjallisuuskriitikko Anna Hedelius ilmoittaa Carina Burmanin laatiman kirjallisuuskriitikko Klara Johansonin elämäkerran, joka on erittäin asiapitoinen. NT:n norjalainen toimittaja ottaa esille kirjallisuustieteilijä ja lyyrikko Johan Sebastian Welhavenin elämäkerran, jonka on kirjoittanut Anne-Lise Seip. Viimeisenä numerossa toimittaja Torsten Hallberg ilmoittaa revyykuningas Karl Gerhardin elämäkerran – elämä on nähty pojan, Per Gerhardin perspektiivistä.

C W-d

Suomennos: *Paula Ehrnebo*

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2008 sin hundrätioförsta årgång, den åttiofjärde i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2008 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2008 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 409195-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 112 21 Stockholm. Tel 08-506 11300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.
Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 2 tr, Stockholm.
Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.
E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.
Tel 0158-137 89 (bostaden).
E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.
Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Dalvägen 3 A 4, FIN-02700 Grankulla.
Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.
Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.
Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no